

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Дворникова Ірина Валеріївна

УДК 343.63

ДИСЕРТАЦІЯ

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАЛИШЕННЯ В
НЕБЕЗПЕЦІ**

08 Право

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня
доктор філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І.В. Дворникова
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник
Фоменко Андрій Євгенович,
доктор юридичних наук, доцент

Дніпро – 2023

АНОТАЦІЯ

Дворникова І.В. Кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Дніпропетровський університет внутрішніх справ, Дніпро, 2023.

У дисертації наголошено, що Конституція України у ст. 3 проголосила життя та здоров'я людини, її безпеку найвищими соціальними цінностями. Таке положення Основного Закону держави знайшло своє відображення в законодавстві, в тому числі кримінальному, оскільки Розділ II Особливості частини КК України «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я людини» передбачає правове забезпечення людини навіть від тих посягань, що становлять у небезпеку її життя та здоров'я. Одним із таких складів кримінальних правопорушень є залишення в небезпеці (ст. 135 КК України), застосування на практиці якої характеризується досить неоднозначними тенденціями. Це зумовлено, зокрема, тим, що воно вчиняється шляхом бездіяльності, а суб'єктивна сторона містить вказівку на завідомість.

Удосконалено теоретичні положення кримінального права в частині відповідальності за залишення в небезпеці та напрацьовано рекомендації щодо покращення законодавства та відповідної правозастосовної практики.

Доведено, що завідоме залишення в небезпеці особою, яка сама поставила потерпілого у небезпечний для життя стан, слід розглядати в якості кваліфікованого виду кримінального правопорушення.

Обґрунтовано, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 135 КК України, може бути вчинено виключно шляхом бездіяльності. При цьому, діяння у вигляді залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження, характерна так звана «чиста бездіяльність» (винний ухиляється від виконання обов'язку по наданню допомоги), а поставленню

винним потерпілого у небезпечний для життя стан – «змішана бездіяльність» (поставлення потерпілого у небезпечний для життя стан з подальшим ненаданням допомоги).

Сформульовано типовий портрет особи злочинця, який вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 135 КК України: раніше не судимий громадянин України чоловічої статі у віці від 30 до 50 років (55%) або від 25 до 30 років (29%), працездатний, який на момент вчинення злочину не працював і не навчався, має повну загальну середню (31%) або професійно-технічну (29%) освіту та типовий портрет особи злочинця, який вчинив особливо кваліфікований склад залишення в небезпеці (ч. 3 ст. 135 КК України): громадянин України чоловічої статі (72%) у віці від 30 до 50 років (44%), працездатний, який не працював і не навчався, має повну загальну середню (56%) освіту. Крім того, 50% засуджених (16 осіб) на момент вчинення кримінального правопорушення перебували у стані алкогольного сп'яніння.

Удосконалено позицію стосовно того, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч.ч. 1, 3 ст. 135 КК України можуть виступати дві категорії осіб: особи, які були зобов'язані піклуватися про потерпілого та особи, які самі поставили потерпілого в небезпечний для життя стан, а злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність – матір новонародженої дитини. На підставі цього зроблено висновок, що суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України, відноситься до числа спеціальних;

Розвинуто положення науки кримінального права в частині того, що суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 1-2 КК України характеризується виною у формі умислу, вид умислу – прямий. У випадку вчинення особливо кваліфікованого складу залишення в небезпеці, суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу, вид умислу – прямий щодо бездіяльності та необережною формою вини щодо наслідків.

Дослідження нормативно-правових актів, які в різні історичні періоди поширювали свою дію на українські землі («Руська Правда», церковний Статут Володимира, церковний Статут Ярослава, Статути Великого князівства Литовського 1529, 1566 та 1588 рр., «Права, за якими судиться малоросійський народ», російські Соборне уложення 1649 р., Уложення 1845 р. та 1903 рр., «Угорське кримінальне уложення про злочини і проступки 1879 р.», радянські КК УРСР (УСРР) 1922, 1927 та 1960 рр.) на предмет регулювання юридичної відповідальності за залишення в небезпеці дозволило дійти наступних висновків:

1) вперше юридична заборона залишення в небезпеці була закріплена на українських землях у Статуті Ярослава (XI-XII ст.ст.);

2) залишення в небезпеці вперше було передбачено в якості самостійного складу злочину в рамках російського Уложення 1845 р;

3) питанню встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці приділялося найбільше уваги з боку законодавця наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.ст. Саме в цей час у законах про кримінальну відповідальність (російські Уложення 1845 та 1903 рр., угорське Уложення 1879 р.) було передбачено цілий ряд кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів залишення в небезпеці. При цьому, частина з цих положень може бути спроектована в площину чинного закону про кримінальну відповідальність (наприклад, визначення діяння у вигляді поставлення винним потерпілого в небезпечний для життя стан в якості кваліфікованого складу залишення в небезпеці).

Аналіз законодавства зарубіжних країн (Азербайджанська Республіка, Грузія, Естонська Республіка, Італійська Республіка, Республіка Казахстан, Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Республіка Молдова, Республіка Польща, Румунія, Словацька Республіка, Угорщина, ФРН, Хорватія) в частині встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці дозволив доповнити пропозиції щодо удосконалення КК України.

Встановлено, що родовим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України є суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини (у випадку розгляду об'єкта кримінального правопорушення в якості найбільш важливих соціальних цінностей – життя та здоров'я людини).

Визначено, що поширеною є позиція, відповідно до якої основним безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 1-2 ст. 135 КК України виступають суспільні відносини, що забезпечують охорону здоров'я людини (здоров'я людини), а у випадку злочину, закріпленого у ч. 3 названої норми – суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини (життя та здоров'я людини).

Встановлено, що «первинним об'єктом», на який в будь-якому разі посягає суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України, виступає особиста безпека людини (суспільні відносини, що забезпечують особисту безпеку людини). На підставі цього зроблено припущення, що саме дане коло суспільних відносин являє собою безпосередній основний об'єкт залишення в небезпеці.

Керуючись положеннями даного підходу зроблено висновок про те, що безпосередніми додатковими факультативними об'єктами кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 1-2 ст. 135 КК України можуть виступати здоров'я, честь та гідність людини тощо.

З огляду на зміст диспозиції ч. 3 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність, запропоновано розглядати суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини в якості безпосереднього додаткового обов'язкового об'єкта особливо кваліфікованого складу залишення в небезпеці.

Доведено, що потерпілим від злочину у вигляді залишення в небезпеці виступає людина, яка має дві обов'язкові ознаки: 1) вона перебуває у небезпечному для життя стані; 2) позбавлена можливості вжити заходів до

самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану.

Запропоновано розглядати діяння у вигляді завідомого залишення в небезпеці особою, яка сама поставила потерпілого у небезпечний для життя стан в якості кваліфікованого складу залишення в небезпеці через наступні причини:

1) таке діяння свідчить про підвищений ступінь суспільної небезпечності суб'єкта кримінального правопорушення;

2) наявність власних історичних традицій в частині розмежування завідомого залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження від поставлення винним потерпілого в небезпечний для життя стан;

3) зарубіжний досвід відмежування вказаних суспільно небезпечних діянь;

4) позиція українських судів, які наголошують на підвищенні небезпеки бездіяльності, якщо особа сама поставила іншу особу в небезпечний для життя стан, або причетна до події, через яку особа опинилася у такому стані.

Встановлено, що обов'язковим елементом об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 135 КК України є обстановка вчинення злочину – небезпечний для життя та здоров'я потерпілого стан.

Підтримано позицію стосовно того, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч.ч. 1, 3 ст. 135 КК України можуть виступати дві категорії осіб: особи, які були зобов'язані піклуватися про потерпілого та особи, які самі поставили потерпілого в небезпечний для життя стан, а злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність – матір новонародженої дитини. На підставі цього зроблено висновок, що суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України відноситься до числа спеціальних.

Ключові слова: безпека людини, злочин, кримінальне правопорушення, склад кримінального правопорушення, суспільні відносини, залишення в небезпеці, життя та здоров'я.

SUMMARY

Dvornykova I.V. Criminal responsibility for leaving in danger. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 081 Law. - Dnipropetrovsk University of Internal Affairs, Dnipro, 2023.

The dissertation emphasizes that the Constitution of Ukraine in Art. 3 proclaimed the life and health of a person, his safety as the highest social values. Such a provision of the Basic Law of the state was reflected in legislation, including criminal legislation, since Chapter II of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine "Criminal Offenses Against Human Life and Health" provides for the legal protection of a person even against those encroachments that endanger his life and health. One of these types of criminal offenses is leaving in danger (Article 135 of the Criminal Code of Ukraine), the application of which in practice is characterized by rather ambiguous trends. This is caused, in particular, by the fact that it is committed through inaction, and the subjective side contains an indication of awareness.

The theoretical provisions of criminal law in terms of responsibility for leaving in danger have been improved, and recommendations have been developed for improving the legislation and the corresponding law enforcement practice.

It has been proven that knowingly leaving the victim in danger by a person who himself put the victim in a life-threatening situation should be considered as a qualified type of criminal offense.

It is substantiated that the criminal offense provided for in Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine can be committed exclusively through inaction. At the same time, the act of leaving without help a person who is in a life-threatening condition and is deprived of the opportunity to take measures for self-preservation

is characterized by the so-called "pure inaction" (the culprit evades the obligation to provide assistance), and the victim is blamed in a life-threatening condition - "mixed inaction" (putting the victim in a life-threatening condition followed by failure to provide assistance).

A typical portrait of a criminal who has committed a criminal offense provided for in Part 1 of Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine: a male citizen of Ukraine aged 30 to 50 (55%) or 25 to 30 (29%) who has not been convicted before, able to work, who did not work or study at the time of the crime, has a full general secondary education (31%) or professional and technical (29%) education and a typical portrait of a criminal who committed a particularly qualified act of abandonment in danger (Part 3 of Article 135 of the Criminal Code of Ukraine): a male citizen of Ukraine (72%) aged 30 and over up to 50 years old (44%), able-bodied, who did not work or study, has a complete general secondary (56%) education. In addition, 50% of the convicts (16 people) were intoxicated at the time of committing the criminal offense.

The position regarding the fact that the subject of the criminal offense provided for in part. 1, 3 Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine, two categories of persons may act: persons who were obliged to take care of the victim and persons who themselves put the victim in a life-threatening situation, and the crime provided for in Part 2 of Art. 135 of the law on criminal liability - the mother of a newborn child. Based on this, it was concluded that the subject of the criminal offense provided for in Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine, is among the special ones;

The provisions of the science of criminal law have been developed to the extent that the subjective side of criminal offenses provided for in part. 1-2 of the Criminal Code of Ukraine is characterized by guilt in the form of intent, the type of intent is direct. In the case of committing a particularly qualified composition of leaving in danger, the subjective side is characterized by guilt in the form of intent, the type of intent is direct in relation to inaction and careless in the form of guilt in relation to consequences.

Research of legal acts that in different historical periods extended their effect to Ukrainian lands ("Ruska Pravda", Church Statute of Volodymyr, Church Statute of Yaroslav, Statutes of the Grand Duchy of Lithuania of 1529, 1566 and 1588, "Laws by which Little Russian is judged people", Russian Council Regulations of 1649, Regulations of 1845 and 1903, "Hungarian Criminal Code of Crimes and Misdemeanors of 1879", Soviet Criminal Code of the Ukrainian SSR (USSR) of 1922, 1927 and 1960) on the subject of regulation of legal responsibility for leaving in danger allowed to reach the following conclusions:

1) for the first time, the legal prohibition of leaving in danger was enshrined on Ukrainian lands in the Statute of Yaroslav (XI-XII centuries);

2) leaving in danger was for the first time provided for as an independent component of the crime within the framework of the Russian Constitution of 1845;

3) the issue of establishing criminal responsibility for leaving in danger was given the greatest attention by the legislator at the end of the 19th - at the beginning of the 20th century. It was at this time that the laws on criminal responsibility (Russian Statutes of 1845 and 1903, Hungarian Statute of 1879) provided for a number of qualified and especially qualified conditions of abandonment. At the same time, part of these provisions can be projected into the plane of the current law on criminal liability (for example, the definition of an act in the form of putting the victim in a life-threatening condition as a qualified element of leaving in danger).

Analysis of the legislation of foreign countries (the Republic of Azerbaijan, Georgia, the Republic of Estonia, the Republic of Italy, the Republic of Kazakhstan, the Republic of Latvia, the Republic of Lithuania, the Republic of Moldova, the Republic of Poland, Romania, the Slovak Republic, Hungary, Germany, Croatia) in terms of establishing criminal liability for leaving in danger allowed to add proposals for improving the Criminal Code of Ukraine.

It was established that the generic object of the criminal offense provided for in Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine are social relations that ensure the

protection of human life and health (in the case of considering the object of a criminal offense as the most important social values - human life and health).

It was determined that the position is widespread, according to which the main direct object of criminal offenses provided for in part. 1-2 st. 135 of the Criminal Code of Ukraine there are social relations that ensure the protection of human health (human health), and in the case of a crime established in part 3 of the aforementioned norm - social relations that ensure the protection of human life and health (life and health 'I am a person').

It was established that the "primary object", which in any case is encroached upon by the subject of the criminal offense provided for in Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine, the personal safety of a person stands out (social relations that ensure the personal safety of a person). On the basis of this, it is assumed that this circle of social relations is the immediate main object of abandonment in danger.

Guided by the provisions of this approach, it was concluded that the direct additional optional objects of criminal offenses provided for in part. 1-2 st. 135 of the Criminal Code of Ukraine, health, honor and dignity of a person, etc.

Considering the content of the disposition, Part 3 of Art. 135 of the law on criminal liability, it is proposed to consider social relations that ensure the protection of human life and health as a direct additional mandatory object of a particularly qualified composition of abandonment in danger.

It has been proven that the victim of a crime in the form of abandonment in danger is a person who has two mandatory characteristics: 1) he is in a life-threatening condition; 2) deprived of the opportunity to take measures for self-preservation due to childhood, old age, illness or due to another helpless state.

It is proposed to consider the act in the form of knowing abandonment in danger by a person who himself put the victim in a life-threatening condition as a qualified component of abandonment in danger due to the following reasons:

1) such an act indicates an increased degree of public danger of the subject of the criminal offense;

2) the presence of its own historical traditions in the part of distinguishing the known abandonment without the help of a person who is in a life-threatening condition and is deprived of the opportunity to take measures for self-preservation from putting the victim in a life-threatening condition by the culprit;

3) foreign experience in delineating the specified socially dangerous acts;

4) the position of Ukrainian courts, which emphasize the increased danger of inaction, if a person himself put another person in a life-threatening situation, or is involved in an event that caused a person to be in such a situation.

It has been established that the mandatory element of the objective side of the composition of the crime provided for in Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine is the situation of the commission of the crime - a condition dangerous to the life and health of the victim.

The position regarding the fact that the subject of the criminal offense provided for in part. 1, 3 Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine, two categories of persons may act: persons who were obliged to take care of the victim and persons who themselves put the victim in a life-threatening situation, and the crime provided for in Part 2 of Art. 135 of the law on criminal liability - the mother of a newborn child. Based on this, it was concluded that the subject of the criminal offense provided for in Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine is among the special ones.

Key words: *human security, crime, criminal offense, composition of criminal offense, social relations, leaving in danger, life and health.*

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Дворникова І.В. До питання про об'єкт кримінального правопорушення «залишення в небезпеці». *Юридична наука*. 2020. № 9. С. 245-252.
2. Дворникова І.В. Потерпілий в кримінальному правопорушенні, передбаченому ст. 135 КК України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Випуск 5. Том 3. С. 48-53.
3. Дворникова І.В. Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Випуск 6. Том 2. С. 161-166.
4. Dvornykova, I. Peculiarities of regulation of responsibility for leaving in danger in the criminal legislation of separate states of the post-soviet space. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022. № 7. P. 107-112.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

5. Дворникова І.В. Особливості встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці за законодавством латвійської республіки. Актуальні питання науки і практики та шляхи їх вирішення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 21–22 квітня 2021 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 40–43.
6. Дворникова І.В. До питання про об'єкт кримінального правопорушення «залишення в небезпеці». Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 14–15 червня 2022 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 21–23.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЇ	2
ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК ТА СУЧАСНИЙ СТАН КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ	21
1.1. Розвиток норми за залишення в небезпеці в українському кримінальному законодавстві	21
1.2. Особливості регламентації відповідальності за залишення в небезпеці у кримінальному законодавстві зарубіжних країн	68
Висновки до Розділу 1	102
РОЗДІЛ 2. ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ СКЛАДУ ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ	106
2.1. Об'єкт залишення в небезпеці	106
2.2. Об'єктивна сторона залишення в небезпеці	141
2.3. Суб'єкт залишення в небезпеці	154
2.4. Суб'єктивна сторона залишення в небезпеці	175
Висновки до Розділу 2	188
ВИСНОВКИ	190
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	200
ДОДАТКИ	219

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Конституція України у ст. 3 проголосила життя та здоров'я людини, її безпеку найвищими соціальними цінностями. Таке положення Основного Закону держави знайшло своє відображення в законодавстві, в тому числі кримінальному, оскільки Розділ II Особливості частини КК України «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я людини» передбачає правове забезпечення людини навіть від тих посягань, що становлять у небезпеку її життя та здоров'я. Одним із таких складів кримінальних правопорушень є залишення в небезпеці (ст. 135 КК України), застосування на практиці якої характеризується досить неоднозначними тенденціями. Це зумовлено, зокрема, тим, що воно вчиняється шляхом бездіяльності, а суб'єктивна сторона містить вказівку на завідомість.

Так, за офіційними статичними даними Офісу Генерального прокурора, у 2018 році обліковано 249 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 135 КК України, із них у 151 випадку вручено повідомлення про підозру, у 2019 році – 213/137, у 2020 році – 208/139, у 2021 році – 193/121, у 2022 році – 132/89, за 10 місяців 2023 року – 139/83. За офіційними статичними даними Державної судової адміністрації України за аналогічний період засуджено осіб: 2018 рік – 12, 2019 рік – 10, 2020 рік – 16, 2021 рік – 14, 2022 рік – 12 осіб. За ч. 2 ст. 135 КК України (залишення в небезпеці, вчинене матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані) не засуджено жодної особи.

Варто відмітити, що проблема кримінально-правового забезпечення права на життя людини відображена у працях багатьох вітчизняних учених, зокрема А.А. Андрушка, С.В. Бабаніна, О.М. Бандурки, В.С. Батиргарєвої, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, О.А. Гритенко, В.К. Грищука, О.М. Гуміна, О.М. Джужи, С.Ф. Денисова, Т.А. Денисової, О.О. Дудорова, В.П. Ємельянова, К.В. Катеринчук, І.О. Кисельова,

І.В. Козича, І.М. Копотуна, М.Й. Коржанського, О.М. Костенка, О.М. Литвинова, П.С. Матишевського, І.Б. Медицького, М.І. Мельника, С.А. Мозоля, В.О. Навроцького, В.І. Осадчого, М.І. Панова, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, В.П. Тихого, В.О. Тулякова, Н.В. Уварової, М.І. Хавронюка, Є.В. Фесенка, А.Є. Фоменка, П.Л. Фріса, В.В. Шаблистою, С.С. Яценка та ін.

Серед дисертаційних досліджень, підготовлених за часів незалежної України, слід вказати на дисертації В.В. Бабаніної «Кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці» (м. Київ, 2010 р.), Є.О. Пилипенко «Кримінально-правове забезпечення протидії залишенню у небезпеці» (м. Харків, 2013 р.). Також варто вказати на монографію Є.С. Назимка та Є.О. Пилипенко «Залишення в небезпеці: кримінально-правовий аспект», опублікованої в м. Харків у 2017 році. Разом із тим, у вказаних дисертаціях та монографії об'єктивно не враховано особливості кримінально-правового забезпечення життя та здоров'я людини в умовах воєнного стану, не враховано позитивний досвід окремих зарубіжних країн в частині розуміння та формулювання об'єктивних ознак цього кримінального правопорушення та його караності.

Враховуючи офіційні слідчу, прокурорську та судову практики, доводиться констатувати той факт, що на сьогоднішній день існує явна диспропорція між виявленими кримінальними правопорушеннями, передбаченими ст. 135 КК України (в десятки разів), та кількістю осіб, засуджених за їх вчинення.

Отже, соціально-економічні, політичні чинники розвитку українського суспільства, дискусійні положення щодо формулювання складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України та його караності, неоднозначність правозастосовної практики зумовлюють активізацію наукових пошуків щодо вдосконалення правового забезпечення протидії залишенню в небезпеці.

Викладене свідчить про необхідність комплексної наукової розробки озвучених питань, що й обумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Робота виконана на кафедрі кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ відповідно до: Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 р № 119/2021.), наказу МВС України «Про затвердження тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки» від 11.06.2020 р. № 454, загальноуніверситетської теми наукових досліджень «Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення протидії злочинності в Україні» (реєстраційний номер 0118U100431); тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства освіти і науки на 2022-2026 роки, затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 03.02.2022 р. № 109.

Мета й завдання дослідження. *Мета* дослідження полягає в удосконаленні теоретичних положень кримінального права в частині відповідальності за залишення в небезпеці та напрацювання рекомендацій щодо покращення законодавства та відповідної правозастосовної практики.

Для досягнення поставленої мети було сформульовано такі *задачі*:

- дослідити генезис норми за залишення в небезпеці в українському кримінальному законодавстві;
- визначити особливості регламентації відповідальності за залишення в небезпеці у кримінальному законодавстві зарубіжних країн;
- здійснити огляд поглядів щодо об'єкта залишення в небезпеці;
- встановити ознаки об'єктивної сторони залишення в небезпеці;
- описати ознаки суб'єкта залишення в небезпеці;
- охарактеризувати ознаки суб'єктивної сторони залишення в небезпеці;

– сформулювати рекомендації щодо удосконалення законодавства у сфері захисту життя та здоров'я людини та практик його застосування.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері кримінально-правової охорони життя та здоров'я людини.

Предмет дослідження – кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці.

Методи дослідження. Для досягнення мети роботи авторкою використовувались такі методи: *діалектичний метод* – під час формулювання удосконаленої конструкції ст. 135 КК України як кримінального правопорушення проти життя та здоров'я людини в частині уникнення конкуренції із іншими кримінально-правовими нормами (підрозділи 1.2, 2.2); *метод історико-правового аналізу* – при дослідженні генезису норми за залишення в небезпеці в українському кримінальному законодавстві (підрозділ 1.1); *порівняльно-правовий метод* – при визначенні особливостей регламентації відповідальності за залишення в небезпеці у кримінальному законодавстві зарубіжних країн (підрозділ 1.2); *системно-структурний* – при формулюванні удосконаленої конструкції ст. 135 КК України (розділ 2); аналізу та синтезу – при визначенні об'єктивних та суб'єктивних ознак залишення в небезпеці (розділ 2) *статистичні методи* – при вивченні емпіричної бази дослідження (підрозділи 2.2, 2,3) та ін.

Емпіричну базу дисертації становлять: результати вивчення: статистичних даних Офісу Генерального прокурора (Генеральної прокуратури України) щодо облікованих кримінальних правопорушень та вручених повідомлень про підозру за ст. 135 КК України за 2018-2023 роки, Державної судової адміністрації України щодо якісного та кількісного складу засуджених осіб за вчинення залишення в небезпеці за аналогічний період; матеріалів Єдиного державного реєстру судових рішень, а також опублікованої слідчо-судової практики .

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є одними із перших монографічних досліджень проблеми кримінальної відповідальності

за залишення в небезпеці. Найбільш важливими положеннями та висновками наукової новизни проведеного дослідження є такі:

вперше:

– доведено, що завідоме залишення в небезпеці особою, яка сама поставила потерпілого у небезпечний для життя стан, слід розглядати в якості кваліфікованого виду кримінального правопорушення;

– обґрунтовано, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 135 КК України, може бути вчинено виключно шляхом бездіяльності. При цьому, діяння у вигляді залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження, характерна так звана «чиста бездіяльність» (винний ухиляється від виконання обов'язку по наданню допомоги), а поставленню винним потерпілого у небезпечний для життя стан – «змішана бездіяльність» (поставлення потерпілого у небезпечний для життя стан з подальшим ненаданням допомоги);

– сформульовано типовий портрет особи злочинця, який вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 135 КК України: раніше не судимий громадянин України чоловічої статі у віці від 30 до 50 років (55%) або від 25 до 30 років (29%), працездатний, який на момент вчинення злочину не працював і не навчався, має повну загальну середню (31%) або професійно-технічну (29%) освіту та типовий портрет особи злочинця, який вчинив особливо кваліфікований склад залишення в небезпеці (ч. 3 ст. 135 КК України): громадянин України чоловічої статі (72%) у віці від 30 до 50 років (44%), працездатний, який не працював і не навчався, має повну загальну середню (56%) освіту. Крім того, 50% засуджених (16 осіб) на момент вчинення кримінального правопорушення перебували у стані алкогольного сп'яніння;

удосконалено:

- позицію стосовно того, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч.ч. 1, 3 ст. 135 КК України можуть

виступати дві категорії осіб: особи, які були зобов'язані піклуватися про потерпілого та особи, які самі поставили потерпілого в небезпечний для життя стан, а злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність – матір новонародженої дитини. На підставі цього зроблено висновок, що суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України, відноситься до числа спеціальних;

дістало подальший розвиток:

– положення науки кримінального права в частині того, що суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 1-2 КК України характеризується виною у формі умислу, вид умислу – прямий. У випадку вчинення особливо кваліфікованого складу залишення в небезпеці, суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу, вид умислу – прямий щодо бездіяльності та необережною формою вини щодо наслідків.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані пропозиції, практичні рекомендації та висновки можуть використовуватись у таких сферах діяльності:

– *правотворчості* – для удосконалення кримінального законодавства у сфері охорони життя та здоров'я людини;

– *правозастосовній діяльності* – для удосконалення діяльності правоохоронних та судових органів України;

– *науково-дослідній роботі* – для теоретичних розробок, пов'язаних з кваліфікацією кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я людини;

– *освітньому процесі* – для здобувачів вищої освіти під час викладання курсу Особливої частини кримінального права та відповідних спецкурсів.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення й висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, а також на таких науково-практичних заходах: «Актуальні питання науки і практики та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 21–22 квітня

2021 р.); «Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі» (м. Київ, 15–15 червня 2022 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження знайшли своє відображення у 6 наукових публікаціях, з яких: чотири – у вітчизняних фахових виданнях, дві – у тезах доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається з анотації, вступу, двох розділів, що включають шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 219 сторінок, список використаних джерел (165 найменувань) розміщено на 18 сторінках.

РОЗДІЛ 1

РОЗВИТОК ТА СУЧАСНИЙ СТАН КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ

1.1. Розвиток норми за залишення в небезпеці в українському кримінальному законодавстві

Перш ніж безпосередньо проаналізувати суб'єктивні та об'єктивні ознаки залишення в небезпеці, вкрай важливо розглянути питання генези та розвитку юридичної відповідальності за вчинення означеного діяння. Подібне дослідження є необхідним в контексті вироблення в подальшому пропозицій щодо модернізації змісту ст. 135, адже дозволить врахувати помилки, що були допущені в попередніх редакціях закону про кримінальну відповідальність або ж навіть віднайти положення, що втратили чинність, проте на сьогоднішній день їх впровадження в КК України є актуальним.

Варто зауважити, що питанню розвитку норм, які передбачають (або передбачали) юридичну відповідальність за залишення в небезпеці в українському кримінальному законодавстві вже приділялася увага з боку вітчизняних вчених. Наприклад, у 2010 році В.В. Бабаніна захистила дисертацію на тему «Кримінальна відповідальність за залишення безпеки». Підрозділ 1.1. даної роботи має назву «Генезис законодавства України про відповідальність за залишення в небезпеці». У ньому автор зазначає, що кримінально-правові норми про відповідальність за залишення в небезпеці з'явилися досить давно. Так, генезис кримінально-правової заборони залишення в небезпеці бере свій початок ще зі Статутів князя Володимира Святославовича про десятини, суди і про людей церковних 1016 року та дістає свого подальшого розвитку за часів Галицько-Волинського князівства, Запорізької Січі, Російської та Австро-Угорської імперій, УНР, ЗУНР, УРСР та звичайно, в період незалежної України [9, с. 9-10]. Крім того, вченою

поверхнево розглянуті окремі норми російських Уложень 1845 та 1903 рр., КК УРСР 1960 р. тощо.

Без сумніву, отримані в ході дослідження названого питання результати є важливими та заслуговують на увагу, проте, з метою їх доповнення та опрацювання, думається доречним в контексті нашого наукового пошуку більш детально проаналізувати положення деяких з названих нормативно-правових актів в частині встановлення юридичної відповідальності за залишення в небезпеці та розширити предмет досліджень до інших джерел вітчизняного права.

Крім того, викладені вище висновки, сформовані В.В. Бабаніною, на нашу думку, потребують певних уточнень. Так, наприклад, враховуючи той факт, що Україна здобула незалежність лише у 1991 р., більш доречно вважати предметом досліджень вченої не генезис законодавства України про відповідальність за залишення в небезпеці, а саме генезис норм про відповідальність за залишення в небезпеці, що діяли на території сучасної України (або окремих українських територіях).

Дискусійним також вбачається твердження про те, що генезис кримінально-правової заборони залишення в небезпеці бере свій початок ще зі Статутів князя Володимира Святославовича про десятини, суди і про людей церковних 1016 року [9, с. 10], адже на початку XI ст. поділу права та законодавства на певні галузі не існувало апріорі. Через це, можливо, в даному контексті більш доречно використовувати словосполучення «юридична відповідальність» та «юридична заборона».

Окремо зауважимо, що у 2017 р. Є.С. Назимком та Є.О. Пилипенко на монографічному рівні було досліджено питання кримінально-правового аспекту залишення в небезпеці. Зокрема, у п. 1.2 розділу 1 «Соціальна обумовленість, історичний розвиток та зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці» проаналізовано історію розвитку кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці в Україні. У вказаній праці зазначається, що як злочин залишення в небезпеці вперше став

розглядатися ще у XVII столітті, у період становлення Української козацької держави XVII-XVIII століть [87, с. 20].

Таким чином, результати досліджень Є.С. Назимка та Є.О. Пилипенко суттєво відрізняються від умовиводів, зроблених В.В. Бабаніною в частині генези юридичної відповідальності за залишення в небезпеці. Через це доречно провести додаткові наукові пошуки в частині зародження юридичної відповідальності за вчинення означеного діяння.

Розпочнемо з аналізу законодавства Київської Русі. Дана середньовічна держава існувала у період з II половини IX ст. по I половину XIV ст. [107, с. 47], а її територія включала у себе значну частину українських земель із центром у м. Києві.

Як вдало зауважує В.М. Іванов, основними джерелами права у Давньоруській державі були: звичаєве право, договори Русі з Візантією, князівське законодавство, канонічне (церковне) законодавство, «Руська правда». Домінуючим джерелом права було звичаєве право, що утворилося шляхом постійного дотримання протягом віків народних правових звичаїв та підпорядкування звичаєвим правилам правового побуту. Це історично первісна форма існування правових норм, перше джерело права. Єдиним правотворчим джерелом переддержавного періоду був сам народ, що встановлював правила суспільної поведінки і підтримання правопорядку. Предки українського народу протягом додержавної доби досягли високого рівня культурного розвитку і створили значну кількість правових звичаїв, якими керувалися в громадському і приватному житті. Ці неписані норми зберігалися у народній пам'яті у формі певних психологічних переживань, почуття справедливості й свідомості чинити так, як вказують «закони предків» [61, с. 64].

Таким чином, саме за часів Київської Русі на українських землях запускається поступовий перехід від звичаєвого права до писаних законів, що мали вищу юридичну силу. Без сумніву, даний процес був плавним та протікав протягом декількох століть. Одним з найбільш відомих нормативно-

правових актів, які були видані за часів існування Київської Русі стала «Руська Правда», яка зіграла величезну роль у подальшому розвитку вітчизняного права (у тому числі такої його галузі, як кримінальне право).

«Руська Правда» - це комплексний документ, норми якого відносяться до XI – поч. XIII ст. Він складається з:

1) Короткої (Стислої) редакції Правди, яка дає свідчення про норми права з VIII ст. і поділяється на «Правду Ярослава» (ст. 1-18), «Правду Ярославичів» (ст. 19-41), «Покон вірний» (ст. 42), «Урок мостників» (ст. 43).

Прикладом цієї редакції є Академічний список.;

2) Ширшої (Докладної) редакції Правди є переробкою Короткої, її розширенням і продовженням. Виникла в II пол. XII – на поч. XIII ст. Прикладом є Синодальний і Карамзинський списки.

3) Скороченої з Ширшої Правди (Середньої) – ця редакція є скороченням Ширшої й тому не має більшого значення, її можна розглядати як спробу кодифікації [55, с. 21].

Отже, на сьогоднішній день існують численні редакції «Руської Правди», які зводяться до трьох основних редакцій. Проаналізувавши зміст «Руської Правди» Короткої редакції за Академічним словником, «Руської Правди» Просторої редакції за Троїцьким списком [45, с. 28-37], нами не виявлено норм, які б передбачали юридичну відповідальність за залишення в небезпеці. Можливо, даний факт зумовлений тим, що в період видання цього нормативно-правового акта в Давньоруській державі все ще залишався потужний вплив звичаєвого права. Припускаємо, що покарання за назване суспільно небезпечне діяння призначалося «за традиціями», тому не було закріплено у різних редакціях «Руської Правди».

Значний внесок у розвиток права належить церковним статутам (Статути Володимира, Ярослава тощо). Нагадаємо, у своїх дослідженнях В.В. Бабаніна дійшла висновку про те, що кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці була започаткована саме у Статуті князя Володимира Святославовича про десятини, суди і про людей церковних 1016 року.

Як і у випадку з «Руською Правдою», на сьогоднішній день виявлено декілька редакцій Статуту князя Володимира Святославовича про десятини, суди і про людей церковних (далі – Статут Володимира). Проаналізувавши зміст однієї з редакцій (варіант тексту, опублікований у навчальному посібнику «Хрестоматія з історії держави і права України (за ред. А.С. Чайковського, О.Л. Копиленко, В.М. Кривоноса, В.В. Свистунова та Г.І. Трофанчука) [143, с. 35-36], нами не виявлено норм, які б передбачали юридичну відповідальність за залишення в небезпеці.

Варто зауважити, що до схожих умовиводів дійшов і Я.М. Щапов, який, дослідивши зміст 5 найбільш відомих редакцій Статуту Володимира (Оленінську, Синодальну, Волинську, Печерську та Варсоноф'євську), узагальнив наявні у них статті, які мають наступний зміст: 1) благословення; 2) про хрещення та першого митрополита; 3) про затвердження християнської віри на соборах; 4) про створення Десятинної церкви та про десятину; 5) про земські вклади; 6) про церковні цінності; 7) про призначення церковних багатств; 8) джерела права церковного імунітету; 9) про раду з княгинею (або дітьми) та адресу відвідування; 10) відмова від дітей та внуків від порушення імунітету; 11) про територію поширення дії Статуту; 12) розпорядження тіунам (та боярам); 13) закляття; 14) перелік церковних судів; 15) підтвердження судового імунітету; 16) заслання на встановлення царів та соборів; 17) санкція (закляття); 18) про десятину від княжого суду; 19) санкція (закляття); 20) про мірила; 21) перелік церковних людей; 22) перелік церковних установ; 23) про судовий імунітет церковних людей; 24) про загальний суд; 25) закляття з переліком потенційних порушень [154, 318-319].

З викладеного слідує, що у вказаних редакціях Статуту Володимира відсутні норми, які б передбачали будь-яку відповідальність за вчинення діяння у вигляді залишення в небезпеці. Можливо, даний факт пояснюється тим, що В.В. Бабаніна використовувала іншу редакцію, в якій була передбачена відповідальність за вказане суспільно небезпечне діяння.

Водночас, вважаємо за доцільне зауважити, що навіть в такому разі доречно вести мову саме про юридичну відповідальність, а не суто кримінальну (що зумовлено відсутністю диференціації права на галузі за часів існування Київської Русі).

Натомість, певні згадки про юридичну відповідальність за залишення в небезпеці згадуються у іншому церковному статуті – Статуті Ярослава про церковні суди (далі – Статут Ярослава). Даний законодавчий акт було видано наприкінці XI – початку XII ст.ст., а його роль у вітчизняному праві складно переоцінити. Даний факт підтверджується тим, що навіть після розпаду Київської Русі цей документ тривалий час залишався чинним на значній території сучасної України (переважно на землях, що увійшли до складу Великого князівства Литовського).

У ст. 11 Статуту Ярослава було вказано наступне:

«Аще будеть жене лихий недуг, или слепа, или долгая болезнь, про то ея не пустити» [144, с. 37].

Таким чином, означена норма забороняла чоловікові покинути свою дружину, яка захворіла на тяжку хворобу. Водночас, норма не містила у своїй структурі будь-яку санкцію, через що складно припустити правові наслідки, що наступали для винного у разі вчинення такого діяння.

Окремо додамо, що за інші протиправні діяння, які підривали церковні канони життя у шлюбі, були передбачені такі наслідки, як сплата штрафу, повернення до законної жінки або чоловіка, епитимія, розлучення тощо.

У ст. 12 було зазначено даного нормативно-правового акта було вказано наступне:

«Тако же и жене нелзе пустити мужа» [144, с. 38].

З наведеного випливає, що у Київській Русі заборонялося залишати жінку або чоловіка, які захворіли на тяжку хворобу, проте норма, яка передбачала цю заборону, не встановлювала конкретний вид покарання або ж правовий наслідок, що наступав у випадку вчинення названого діяння.

Крім того, у ст. 53 зазначалося, що у разі, якщо жінка не повідомить чоловіку про те, що його планують вбити, то така сім'я підлягає розлученню.

Отже, проаналізувавши зміст Статуту Ярослава нами встановлено, що у цьому нормативно-правовому акті не містилося прямої норми, яка б передбачала саме кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці. Не дивлячись на це, нами виявлені норми, які умовно можна віднести до сімейного права та які стали запорукою передбачення в майбутньому кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці.

З розпадом Київської Русі значна частина території сучасної України опинилася у складі Великого князівства Литовського, яке проіснувало на політичній мапі Європи у період з середини XIII ст. до II половини XVIII ст.

Джерелами права в українських землях Литовсько-руської держави були: 1. Звичаєве право; 2. «Руська правда»; 3. Міжнародні договори; 4. Привілеї (великокняже законодавство); 5. Судебник Казимира 4 1468 р.; 6. Литовські статuti 1529, 1566 і 1588 рр.; 7. Магдебурзьке право; 8. Канонічне (церковне) право; 9. Козацьке право. При цьому, як зазначають автори навчального посібника «Історія держави і права України» (за ред. В.М. Калашнікова) звичаєве право грало настільки важливу роль у правовому житті й судочинстві, що навіть у всіх трьох Литовських статутах підкреслювалася необхідність його застосування в разі відсутності якої-небудь норми права або складної правової ситуації, яка не підпадала під дію Статутів. Визнання звичаїв нормами права відбувалося як шляхом мовчазної згоди влади на їх застосування, так і включенням їх в офіційні джерела права. Копні (сільські) суди, наприклад, вирішували питання тільки на основі звичаїв. Їх діяльність була спочатку затверджена земськими привілеями, а пізніше офіційно визнана державою. Звичаї лягли в основу козацького права, де грали засадничу роль [62, с. 63].

Окремо додамо, що у Великому князівстві Литовському існував ще один блок джерел права – законодавчі акти доби Київської Русі, які хоча і зазнавали певних змін та доповнень під впливом часу, проте продовжували

залишатися чинними (дана теза відноситься і до розглянутого вище Статуту Ярослава).

Таким чином, у Великому князівстві Литовському звичаєве право продовжувало відігравати значну роль у житті підданих цієї держави. Як було зазначено вище, одними з найважливіших та найвідоміших нормативно-правових актів Великого князівства Литовського стали Статути 1529, 1566 та 1588 рр. (при цьому останній документ поширював свою дію на значно меншу територію сучасної України) [111; 112; 113]. Розглянувши зміст цих законодавчих актів нами не виявлено норм, які б передбачали юридичну відповідальність за залишення в небезпеці. Як і у випадку Київської Русі, можливо, даний фактор зумовлений тим, що у названій державі продовжувало існувати звичаєве право, а відтак винного у залишенні особи в небезпеці могли карати відповідно до існуючих у тогочасному суспільстві традицій.

З XVI ст. на території південно-східних земель нашої держави була утворена Запорізька Січ. Як зауважують І. Сень [104, с. 120] та І. Бойко, на Січі не визнавали джерел права, які в той час діяли на іншій території України, а застосовували звичаєве козацьке право. Тож писаного закону в Запорізькій січі не було [11, с. 390].

З наведеного випливає, що на вказаній території, принаймні на початкових етапах Січі, панувало саме звичаєве право, тому на сьогоднішній день не зберіглося жодних нормативно-правових актів Запорізької Січі, які б передбачали кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці. Проте, даний факт жодним чином не свідчить, що за вчинення даного суспільно небезпечного діяння винна особа залишалася безкарною.

Цікавими виглядають роздуми В.М. Іванова про те, що з часом на Січі створилися достатні техніко-юридичні умови для напрацювання власного писаного права: серед козаків були високоосвічені люди, що знали на юриспруденції, функціонувала січова школа, високого рівня досягло діловодство. Відсутність писаного права пояснюється передусім умовами

існування козацького товариства, особливостями розвитку його соціальної структури, яка ще не мала достатнього розшарування на класи, звичаєвою традицією «батьківських» відносин у громаді між отаманами й підлеглими козаками. До того ж у відсутності писаного права була зацікавлена козацька старшина, оскільки усна форма права давала їй змогу трактувати стародавні звичаї у власних інтересах, а формальна відсутність старшинських привілеїв не викликала потреби в їх письмовій фіксації [61, с. 160-161].

Отже, за часів існування Запорізької Січі існував цілий ряд обставин, які створювали перешкоди для переходу від звичаєвого до писаного права, тому, припускаємо, що відповідальність за залишення в небезпеці на Січі, все ж таки існувала (адже дане діяння несе високий ступінь суспільної небезпеки, який буде проаналізовано в подальших підрозділах нашого наукового дослідження), проте вона не була зафіксована в нормативно-правових актах.

У середині XVII ст. значна частина українських земель (у тому числі згадана вище Запорізька Січ) увійшла до складу української козацької держави – Гетьманщини, яка проіснувала до II половини XVIII ст. У правовій системі Гетьманщини також панувало звичаєве право, проте роль нормативно-правових актів суттєво зросла. На даній території використовувались європейські (у тому числі вищезгадані Статути Великого князівства Литовського) та російські джерела права. Так, як зауважують Л. Шевчук та Т. Шевчук, становлення і розвиток національної правової системи Гетьманщини відбувалися на засадах характерних для національних правових систем тогочасних європейських держав, основоположними серед яких є передусім історичність і наступність (спадковість) права. Значний вплив на характер і розвиток національної правової системи Гетьманщини справила європейська правова традиція, зокрема обумовивши відповідний рівень правової культури Гетьманщини з притаманним їй правовим менталітетом. Її головні елементи, відтворюючи своєрідність і самобутність успадкованої правової культури, були стримуючим чинником на шляху

поширення ментально чужої та відсталогі за своєю сутністю і змістом російської правової системи [151, с. 140].

Таким чином, на території Гетьманщини користувались різними джерелами права: нормативно-правовими актами європейських країн (наприклад, згаданим вище литовським Статутом 1588 р.) та Московії (з 1721 р. – Російська імперія). Такий симбіоз джерел права різних держав та козацького звичаєвого права утворив унікальну правову систему, що поширювалась на частину земель сучасної України.

Що ж стосується Кримінального кодексу, зауважимо, що до 1743 р. на території Гетьманщини не існувало власного єдиного кодифікованого закону про кримінальну відповідальність. У XVIII ст. були намагання кодифікувати українське право, але російський уряд його не затвердив, і кодекс 1743 року залишився неофіційним підручником, яким користувались юристи. Причинами незатвердження Кодексу, на думку деяких вчених, були: 1) обґрунтування в Кодексі права на політичне самовизначення; 2) деяка відмінність українського права від російського; 3) більш досконала юридична техніка; 4) відсутність посилання на російські джерела та ін. Варто відзначити, що звичаєве козацьке право визнавалося іноземними державами, в тому числі польським урядом і царизмом [87, с. 159].

Не дивлячись на те, що «Права, за якими судиться малоросійський народ» (далі – Кодекс 1743 р.) так і не набрали чинності, даний нормативно-правовий акт вплинув на розвиток вітчизняного кримінального права та законодавства, тому доречно проаналізувати цей документ на предмет наявності у ньому норм, які б передбачали юридичну відповідальність за залишення в небезпеці.

Розглянувши зміст Кодексу 1743 р. нами виявлено єдину норму, в якій згадувались випадки, прямо або опосередковано пов'язані із залишенням в небезпеці. Так, арт. 26 глави 10 даного нормативно-правового акта мав назву «Для чого жінка віна, а чоловік приданого позбавляється» та складався з 2 пунктів. У п. 1 було передбачено:

«Будь-яка дружина віно своє, записане від чоловіка, та право наслідування у нажитих з ним маєтках втрачає і від цього відчужена бути може з наступних причин: перша – боговідступництво, відступ від віри християнської; друга – образа імператорської величності; третя – якби чоловікові своєму смерті бажала або його вбила, або, маючи відомості про те, що чоловіка хочуть вбити, не повідомила йому (чоловікові) та не застерегла, або через яку-небудь причину розлучилася з чоловіком; четверта – якби зраджувала чоловікові або після його смерті займалась розпутництвом» [87, с. 284].

Цілком очевидно, що дана норма частково базувалася на ст. 11 Статуту Ярослава (в частині залишення чоловіка в небезпеці), проте, на відміну від законодавчого акта Київської Русі передбачала конкретні юридичні наслідки – втрату майнових прав на спільне рухоме та нерухоме майно.

За таким же принципом було побудовано п. 2 названої норми Кодексу 1743 р. Зокрема, норма передбачала схожі наслідки для чоловіка, який залишив у небезпеці жінку.

Таким чином, формально Кодекс 1743 р. передбачав юридичні наслідки до одного з подружжя за залишення іншого в небезпеці, проте, як і у випадку зі Статутом Ярослава, вказану норму навряд чи можна віднести до кримінально-правової. Водночас, безперечно, дані норми стали своєрідним плацдармом для встановлення в наступних джерелах права саме кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці.

Після розпаду Київської Русі частина українських земель опинилась у складі Московії (з 1721 р. – Російської імперії). Починаючи з середини XVI ст. все більше територій нашої держави поступово входило до складу цієї імперії (не в останню чергу це пов'язано з вдалими військовими кампаніями проти Великого князівства Литовського), що призвело до того, що всередині XIX – на початку XX ст. до складу Російської імперії входила більша половина територій сучасної України.

З огляду на це, в контексті предмета нашого дослідження важливо розглянути законодавчі акти цієї держави, які поширювали свою дію на окремі території України.

На початку XVII ст. загострення класових і станових протиріч всередині Московії викликало появу Соборного уложення 1649 року (далі – Уложення 1649 р.), що явилось результатом активної законодавчої діяльності Російської держави на початку XVII століття, її прагнення піддати правової регламентації якнайбільше сторін і явищ суспільного та державного життя [65, с. 155].

Вказаний нормативно-правовий акт було видано за часів панування російського царя Олексія Михайловича. Сам документ складався з преамбули та 25 глав, які включали у себе норми різних галузей права.

Як зауважують Є.С. Назимко та Є.О. Пилипенко, глава XXII Уложення передбачала відповідальність слуг за ненадання допомоги пані при замаху на її життя, здоров'я та гідність. До неї входили 26 діянь, що посягають на життя та здоров'я людини, родині та сімейні відносини, а також статеву свободу жінки. Враховуючи взаємозв'язок цих відносин, за змістом ці діяння можна віднести до злочинів проти особи [86, с. 20-21].

Враховуючи викладене, думається доречним більш детально проаналізувати зміст названої глави Уложення 1649 р. Глава XXII цього законодавчого акта мала назву «Указ за які провини кому чинити смертну кару та за які провини смертною карою не карати, а застосовувати покарання» [109, с. 447].

З самої назви даного розділу випливає, що у Московії існувало 2 основні види покарань: смертна кара, яка застосовувалась за вчинення найбільш небезпечних суспільних діянь та інші покарання, до яких засуджувалися суб'єкти менш небезпечних (на думку законодавця) злочинів.

Перші сім статей передбачали юридичну відповідальність за вчинення суспільно небезпечних діянь родичами стосовно один одного. При цьому,

деякі з цих норм умовно можна віднести саме до галузі кримінального права (як, наприклад, вбивство матері або батька), інші ж, до – до сімейного.

У ст. 8 глави XXII було передбачено покарання у виді відсічі руки за умисел слуги вбити особу, якій він служить, або ж за виймання проти нього зброї [109, с. 130].

Таким чином, норма передбачала відповідальність за замах на вбивство. Крім того, враховуючи словосполучення «умисел вбити», припускаємо, що суб'єктом злочину могла виступати особа, яка не становила реальної загрози, а лише висловила або навіть допустила для себе можливість вчинення такого суспільно небезпечного діяння.

Без сумніву, якщо винний дійсно вчиняв замах на вбивство (в сучасному розумінні) – така дія несла високий ступінь суспільної небезпеки, а відтак законодавець був зобов'язаний застосувати до неї суворі заходи впливу. Втім, не дивлячись на такий ступінь суспільної небезпеки цілком очевидно, що передбачене у санкції ст. 8 Уложення 1649 р. покарання було занадто жорстоким та недопустимим, адже суперечить такому принципу кримінального права, як гуманізм.

У ст. 9 Уложення 1649 р. зазначалося: «А у випадку, якщо слуга вб'є особу, якій він служить, і його самого покарати смертю без будь-якої пощади» [109, с. 130].

З викладеного випливає, що норма передбачала покарання у виді смертної кари виключно за вбивство залежною людиною особи, якій він служить, а не за сам факт залишення в небезпеці.

Таким чином, проаналізувавши зміст глави XXII Уложення 1649 р. погоджуємось із думкою Є.С. Назимка та Є.О. Пилипенко про те, що за певних обставин залишення в небезпеці можна було кваліфікувати в якості злочину, передбаченого ст.ст. 8-9 даного законодавчого акта (у випадку, якщо діяння у вигляді залишення в небезпеці призводили до смерті), проте, на нашу думку, розглядати її саме в якості норми, яка передбачала кримінальну відповідальність саме за це діяння (залишення в небезпеці)

дещо дискусійно. Скоріше доречно говорити про те, що залишення в небезпеці могло розглядатися в якості ознаки іншого злочину, а не самостійного складу кримінального правопорушення.

У 1845 р. в Російській імперії було видано новий закон про кримінальну відповідальність – «Уложення про покарання кримінальні та виправні» (далі – Уложення 1845 р.), який віддзеркалював якісно новий підхід з боку законодавця в частині захисту найбільш важливих суспільних відносин. Слушними вбачаються роздуми Ю.С. Караваєвої про те, що законодавча градація покарань в Уложенні 1845 р., без сумніву, являла собою крок вперед порівняно з попередніми законами про кримінальну відповідальність, в яких взагалі були відсутні норми Загальної частини. Безперечними досягненнями даного законодавчого акта визнаються високий ступінь формалізації процесу призначення покарання, що приводило до того, що вид та розмір покарання суттєво залежали від законодавця, а також закріплення засад диференціації та індивідуалізації покарань. Так, якщо раніше законодавча міра кримінального покарання визначалася виключно соціальним станом суб'єктом злочину, то відтепер підстави диференціації були доповнені характером наслідків, що настали, суспільною небезпечністю злочину у цілому. У зв'язку з цим деякі дослідники відзначають цінність Уложення 1845 р. вже у тому, що вперше у російській законодавчій практиці була здійснена градація відповідальності, встановлювались та типізувались різні ступені суспільної небезпеки діянь, які призводили до зміни (збільшення або зниження) кримінальної відповідальності [63, с. 118].

Дійсно, в новому законі про кримінальну відповідальність було закріплено широке коло різних за своєю суворістю та тривалістю видів покарань, проте, все ж таки, справедливо додати, що соціальний стан суб'єкта злочину (проступку) продовжував відігравати значну (якщо не ключову роль) під час призначення покарання. Так, наприклад, закон поділяв суб'єктів злочинів та проступків на дві категорії: ті, хто не підлягав тілесним покаранням та ті, до кого могли бути застосовані такі покарання. Зрозуміло,

що на сьогоднішній день використання подібних принципів при побудові закону про кримінальну відповідальність є недопустимим та небезпечним.

Окремо додамо, що з прийняттям у 1845 р. Уложення про покарання кримінальні та виправні в кримінальному законодавстві було закріплено поняття «злочин» [99, с. 12]. Без сумніву, даний факт додає важливості Уложенню 1845 р., яке здійснило величезний вплив на розвиток вітчизняного кримінального права.

Загалом, в Уложенні 1845 р. покарання були диференційовані на кримінальні та виправні. До перших покарань відносились: а) позбавлення всіх прав стану та смертна кара; б) для осіб, які відповідно до закону звільнялися від тілесних покарань – позбавлення всіх прав стану та заслання на каторжні роботи, а для решти населення – публічне лупцювання плітками (від 30 до 100 ударів) з накладенням клейма та засланням на каторжні роботи (крім того, дане покарання супроводжувалось втратою всіх прав стану); в) для осіб, які відповідно до закону звільнялися від тілесних покарань – позбавлення всіх прав стану та заслання на поселення до Сибіру, а для решти населення – публічне лупцювання плітками (від 10 до 30 ударів) без накладення клейма з подальшим засланням на поселення до Сибіру з втратою всіх прав стану; г) позбавлення всіх прав стану та заслання на проживання за Кавказ [132, с. 5-6].

З наведеного слідує, що як і в нормативно-правових актах, проаналізованих вище, в цьому документі зберіглася тенденція призначати особі, винній у вчиненні найбільш небезпечних злочинів, покарань у виді позбавлення життя. Без сумніву, окремі результати людської поведінки заслуговують на прийняття з боку держави жорстких заходів впливу, проте застосування до винних у вчиненні таких злочинів покарання у виді смертної кари викликає численні дискусії. На нашу думку, враховуючи принципи кримінального права, такий вид покарання є недоцільним. Впевненості нашої позиції додає факт того, що на сьогоднішній день в жодній державі ЄС

(нагадаємо, у Конституції України проголошено незворотність європейського курсу України [67]) не застосовується покарання у вигляді смертної кари.

Що стосується покарань виправних, зауважимо, що, принаймні теоретично, вони вважалися менш жорсткими. Загалом, в Уложенні 1845 р. виокремлювалося 7 видів виправних покарань: а) для осіб, які відповідно до закону звільнялися від тілесних покарань – втрата всіх особливих прав та переваг та заслання на проживання до Сибіру з визначеним місцем ув'язнення або без; для інших категорій населення – покарання різками (від 50 до 100 ударів) та направлення на певний період до виправної арештантської роти цивільного відомства з втратою всіх прав та переваг; б) для осіб, які відповідно до закону звільнялися від тілесних покарань – заслання на проживання до віддалених губерній (окрім сибірських) з втратою всіх прав та переваг та з визначенням місця ув'язнення або без нього; для решти населення – ув'язнення у робітничому будинку з втратою всіх прав та переваг; в) тимчасове ув'язнення у фортеці з позбавленням деяких прав та переваг або без такої втрати; г) тимчасове ув'язнення у гамівному будинку з можливим позбавленням лише деяких особливих прав та переваг; д) тимчасове тюремне ув'язнення; е) короткостроковий арешт; є) догани у присутності суду; зауваження від місць судових або урядових; грошові стягнення [132, с. 10-11].

Отже, розглянувши систему покарань, передбачену в Уложенні 1845 р., проаналізуємо детальніше норми, які передбачали кримінальну відповідальність за діяння, пов'язані із залишенням у небезпеці.

У ст. 1085 відділення VIII глави I «Про злочини та проступки проти постанов, що забезпечують захист народного здоров'я» зазначалося:

«Стягненням, передбаченим у ст. 1084 підлягають також лікарі, які не з'являться за запрошення повитухи без особливих законних для цього перешкод до жінки, яка народжує, а також і повитуха, яка не з'явиться за запрошенням на допомогу жінкам, які займаються пологами, або, якщо і з'явиться, той або та залишать жінку, яка народжує, перш ніж завершаться

пологи та вони зроблять все, що від них залежить у встановленому порядку [132, с. 443].

Додамо, що санкція ст. 1084 передбачала покарання у виді грошового стягнення від 5 до 10 рублів – якщо суб’єкт вчинив даний злочин вперше, від 10 до 50 – якщо вдруге, від 50 до 10 – якщо втретє.

Враховуючи ступінь суспільної небезпеки даного суспільно небезпечного діяння вважаємо, що передбачене за вказаний злочин покарання було доволі м’яким. Крім того, внаслідок вчинення цих діянь існував високий ризик настання тяжких наслідків (смерть матері або дитини, каліцтво тощо), тому, можливо, доцільно було передбачити у санкції ст. 1084 інші види покарання (наприклад, позбавлення волі).

З огляду на особу суб’єкта названого злочину (медичний працівник або особа, яка виконує його функції), а також спеціальний вид обов’язку винного, на сьогоднішній день вказане суспільно небезпечне діяння було б більш доречно кваліфікувати за ст. ст. 139 або 140 КК України, а не за ст. 135 (навіть не дивлячись на те, що фактично такі особи залишали людину в небезпеці).

Цікавим видається зміст ч. 1 ст. 1488 відділення V «Про порушення обов’язків судновласників та їх прикажчиків» розділу восьмого «Про злочини і проступки проти суспільного благоустрою та благ» Уложення 1845 р., в якій було задекларовано:

«Власник, який залишив хворого робітника та не надав йому необхідних коштів на утримання та повернення додому, підлягає

стягненню наступної договірної плати робітнику, з направленням половини цього стягнення до артілі, до якої належить хворий, а іншої половини на користь лікарні відомства Шляхів Сполучення» [132, с. 595].

Очевидно, що під «власником» у диспозиції запропонованої норми мався на увазі власник судна, який, всупереч обов’язку подбати про потерпілого та виплатити необхідні кошти, залишив у небезпечному становищі найманого робітника.

Як і в попередньому випадку санкція названої норми передбачала покарання у виді штрафу, що, на нашу думку, було занадто м'яким покаранням (особливо з урахуванням стану потерпілого).

Ч. 2 ст. 1488 передбачала кваліфікований склад залишення в небезпеці спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення. Так, в нормі зазначалося:

«А якщо цього хворого робітника залишено у безлюдному місці, де він не може отримати виплат від інших, то винний у цьому судновласник підлягає

покаранням, передбаченим у ст. 1991 цього Уложення за залишення без допомоги особи, яка перебуває у небезпеці» [131, с. 595].

Таким чином, санкція ч. 2 була відсильною та вказувала на покарання, що було закріплено у ст. 1991 названого законодавчого акта. Цікаво, що у ст. 1991, в свою чергу, також прямо не розкривалося покарання, а лише містилися посилання на санкції ст.ст. 1987-1989, що, без сумніву, свідчить про надмірну заплутаність Уложення 1845 р., яка могла викликати суттєві складнощі під час кваліфікації діяння та обрання покарання для винного.

Загалом, санкції ст. ст. 1987-1989 містили широкий перелік покарань: від ув'язнення у гамівному будинку на строк до одного року до тілесних покарань та заслання до Сибіру, які будуть проаналізовані далі в нашій роботі. Повертаючись безпосередньо до санкції ч. 2 ст. 1488 Уложення 1845 р. зауважимо, що такий широкий діапазон альтернативних покарань виглядає дещо невдалим, адже винні в однакових суспільно небезпечних діяннях могли бути засуджені до покарань, які істотно відрізнялися одне від одного за своєю суворістю, що створювало підґрунтя для прийняття судовими органами суб'єктивних рішень.

Проаналізуємо зміст розділу X Уложення 1845 р. «Про злочини проти життя, здоров'я, свободи та честі приватних осіб». Ч. 1 ст. 1931 передбачала покарання у виді позбавлення всіх прав та переваг, заслання на проживання до Томської або Тобольської губерній, з ув'язненням на строк від одного до

двох років, а у разі, якщо винна особа не звільнена від покарань тілесних – і до покарання різками у мірі, визначеній ст. 35 Уложення для четвертого ступеня покарань цього роду та до передання до робітничого будинку на строк від трьох до шести років на підставі ст. 83, за залишення жінкою своєї новонародженої дитини без допомоги, через що дитина померла [131, с. 746].

Запропоновану норму можна розглядати в якості прообразу ч.ч. 2-3 ст. 135 чинного КК України. Втім, якщо ч. 3 ст. 135 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до восьми років, що, на нашу думку, є цілком справедливим покаранням за вказане суспільно небезпечне діяння, то санкція ч. 1 ст. 1931 р. виглядає доволі дискусійною, адже, по-перше, передбачає тілесне покарання, яке на сьогоднішній день є неприйнятним у розвиненому демократичному суспільстві, а, по-друге, не закріплює строк заслання, що, знову ж таки, виглядає певним недоліком.

Отже, саме Уложення 1845 р. стало першим законодавчим актом, що діяв на окремих територіях нашої держави, в якому була передбачена кримінальна відповідальність за залишення матір'ю своєї новонародженої дитини. При цьому, для кваліфікації діяння саме за ч. 1 ст. 1931, необхідно було встановити обов'язковий елемент об'єктивної сторони у вигляді злочинних наслідків – смерті новонародженої дитини та причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням та кримінально протиправними наслідками.

На особливу увагу заслуговує зміст глави п'ятої розділу X, яка мала назву: «Про свавільне залишення людини у небезпеці та ненадання допомоги особі, яка вмирає». Дана глава складалася з 12 статей (ст.ст. 1986-1997).

Таким чином, саме Уложення 1845 р. стало першим вітчизняним законом про кримінальну відповідальність, в якому законодавцем було виокремлено окрему главу Особливої частині для злочинів у вигляді залишення в небезпеці. Проаналізуємо детальніше норми, які входили до складу названої глави Уложення 1845 р.

Главу п'яту розділу X Особливої частини закону про кримінальну відповідальність 1845 р. відкривала ст. 1986, що складалася із однієї частини. У даній нормі проголошувалось наступне:

«За залишення з наміром немовля грудного віку та взагалі дитини, яка не досягла трьох років, хоча і у такому місці та в таких обставинах, за яких вірогідно можна очікувати, що дитина буде знайдена іншими та що їй буде надана необхідна допомога, винні у тому батьки цієї дитини, а також ті особи, які за своїм званням або природнім обов'язком зобов'язані були здійснювати над нею опіку, підлягають, залежно від важливості обов'язків, які вони порушили, та від особливих причин, які їх змусили вчинити це злочинне діяння, а також і від того, чи були вжиті винним заходи щодо збереження життя дитини:

ув'язненню у гамівному будинку на строк від одного до трьох років, з позбавленням деяких особливих прав та переваг, визначених у ст. 53 [131, с. 772-773].

Очевидно, що зміст ст. 1986 доволі схожий на положення ч. 1 ст. 1931, яка була проаналізована нами вище. Основні відмінності складів кримінальних правопорушень, передбачених вказаними статтями, полягають у злочинних наслідках (у випадку діяння, передбаченого ч. 1 ст. 1931 ними виступали смерть немовля), особі потерпілого (у випадку кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 1931 ним виступає більш широка за віком категорія людей) та різному колі спеціальних суб'єктів (склад злочину, передбаченого ст. 1986, допускає більш широке коло можливих суб'єктів, тоді як у випадку злочину, передбаченого ч. 1 ст. 1931, ним виступала виключно мати дитини). Нагадаємо, суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135 КК України, може бути виключно мати новонародженої дитини. Можливо, даний перелік суб'єктів варто розширити до батька та інших осіб, які зобов'язані піклуватися про дитину.

З огляду на перелічені відмінності можна зробити висновок, що злочину, передбаченому ч. 1 ст. 1931 був властивий більш високий ступінь

суспільної небезпеки, а відтак законодавець цілком логічно передбачив різні за своєю суворістю види покарань. При цьому, санкції як ст. 1931, так і ст. 1986, передбачали виправні, а не кримінальні покарання. Даний факт вказує на те, що в Російській імперії зразка середини ХІХ ст. описані кримінальні правопорушення не відносились до когорти найбільш небезпечних.

Цікавим виглядає рішення законодавця Російської імперії передбачити у ст. 1986 запропонованого документа вік потерпілої від злочину особи. Так, у диспозиції згадується вік від новонародженої дитини до особи у віці до 3 років.

Враховуючи це вважаємо, що більш слушним було б зауважити лише верхню вікову межу, що дозволило б скоротити зміст закону про кримінальну відповідальність, зробити його більш лаконічним.

Зауважимо, що якщо покинута дитина перебувала у віці від 3 до 7 років, то винні підлягали покаранню, встановленому у ст. 1987, яка передбачала два альтернативні покарання: ув'язненню у гамівному будинку на строк від 6 місяців до 1 року або ж тюремному ув'язненню на строк від 3 до 6 місяців [131, с. 773].

Таким чином, суспільно небезпечні діяння, передбачені ч. 1 ст. 1931 р. та ст.ст. 1986-1987 Уложення 1845 р. містили ряд схожих ознак, тому, можливо, більш доречно було включити перше кримінальне правопорушення до глави п'ятої розділу Х Особливої частини.

Ст. 1988 передбачала кримінальну відповідальність за умисне залишення дитини віком до 3 років в місцях або за обставин, коли її з високою долею вірогідності не зможуть знайти. За означене діяння були передбачені наступні види та ступені покарань:

1) позбавлення всіх прав стану та заслання до Сибіру на поселення, а у разі, якщо винний відповідно до закону не був звільнений від тілесних покарань – і покарання у виді ударів батогами у мірі, визначеній у ст. 22 Уложення до другого ступеня покарань цього роду;

2) позбавлення всіх особливих прав та переваг (присвоєних як особисто, так і відповідно до стану винного) із засланням на проживання до Іркутської та Єнісейської губерній, поєднане із ув'язненням на строк від 3 до 4 років із заборонаю виїзду до інших сибірських губерній протягом 10-12 років або, якщо винний не звільнений від тілесних покарань – покарання різками у мірі, визначеній ст. 35 Уложення для першого ступеня покарань цього роду та до направлення до виправної арештантської роти цивільного відомства на строк від 8 до 10 років [131, с. 773-774].

Враховуючи вік дитини існувала висока ймовірність того, що вона загине, тому за ступенем суспільної небезпеки цей злочин є максимально наближений до кримінального правопорушення, передбаченого у ч. 1 ст. 1931 р. Не дивлячись на схожість цього суспільно небезпечного діяння із залишенням матір'ю дитини в небезпеці, внаслідок чого остання загинула, законодавець Російської імперії не тільки розмежував склади названих кримінальних правопорушень різними статтями та навіть главами розділу X Особливої частини Уложення 1845 р., але і передбачив більш сувору санкцію у ст. 1988 р., що, як мінімум, виглядає доволі дискусійним рішенням.

Думається, більш доречно було об'єднати ст. ст. 1931 та 1988 в єдину норму, в якій останнє суспільно небезпечне діяння виступало б в якості кваліфікованого складу кримінального правопорушення.

Зауважимо, що у випадку, якщо дитина, яку залишили у обставинах, передбачених ст. 1988, перебувала у віці від 3 до 7 років, кримінальна відповідальність за означене діяння наступала за ст. 1989 Уложення 1845 р., санкція якої передбачала наступні покарання:

1) у випадку, якщо винний відповідно до закону був звільнений від тілесних покарань – позбавлення всіх особливих прав та переваг (присвоєних як особисто, так і відповідно до стану винного) із засланням на проживання до Іркутської та Єнісейської губерній, поєднаного із ув'язненням на строк від 2 до 3 років із заборонаю виїзду до інших сибірських губерній протягом 8-10

років або до Томської чи Тобольської губерній із ув'язненням на строк від 2 до 3 років;

2) у випадку, якщо винний відповідно до закону не був звільнений від тілесних покарань – покарання різками у мірі, визначеній ст. 35 Уложення для другого або третього ступеню покарань цього роду та направленням до виправної арештантської роти цивільного відомства на строк від 4 до 8 років [131, с. 774].

Запропонована норма відрізнялася від попередньої норми віком особи, яку було залишено в небезпеці. Так, у випадку, якщо залишена дитина перебувала у віці від 3 до 7 років існувало більше вірогідності того, що вона зможе вижити, адже така особа могла самостійно пересуватися, покликати на допомогу, мала певні життєві знання та навички.

Даний фактор, на думку законодавця Російської імперії, зменшував рівень суспільної небезпеки дій винного, тому за вчинення цього кримінального правопорушення було передбачено менш суворе покарання ніж те, що містилося у ст. 1988 Уложення 1845 р.

Без сумніву, певна логіка у необхідності прийняття подібного рішення існувала, проте, водночас, дотримання названого підходу при створенні закону про кримінальну відповідальність 1845 р. призвело до роздутості його змісту та виникнення ряду складнощів при кваліфікації дій суб'єкта злочину або кримінального проступку.

Ст. 1990 передбачала наступне:

«Покаранням, визначеним у ст.ст. 1986-1989 на тих самих підставах підлягають і ті, які залишать або підкинуть з наміром або велять підкинути чи залишити у більшій або меншій небезпеці чужу дитину, хоча і за згодою та бажанням її батьків» [131, с. 775].

Отже, у разі вчинення діяння у вигляді залишення в небезпеці групою осіб, кожен співучасник підлягав однаковій відповідальності, що, на нашу думку, було доволі суперечливим та невдалим рішенням. Крім того, сам факт співучасті не розглядався у якості обставини, яка обтяжує покарання.

У ст. 1991 Уложення 1845 р. було задекларовано:

«До покарань, визначених у ст. 1987 та 1989 на тих самих підставах засуджуються ті, хто, будучи зобов'язаний відповідно до звання або природнього обов'язку, або наданої обіцянки, має опіку над малолітнім, якому виповнилося більше 7 років, проте не досяг того віку, в якому він може власними силами здобути собі прожиток, або ж над хворим чи особою, яка з інших причин позбавлена сил або розумових здібностей, з метою залишити її без будь-якої допомоги і через це поставити її життя у більшу або меншу небезпеку» [131, с. 775].

Диспозиція викладеної норми виглядає дещо неконкретизованою, адже словосполучення: «...віку, в якому він може власними силами здобути собі прожиток...» не встановлює конкретного граничного віку потерпілої від злочину особи, яку залишили в небезпеці. Через це припускаємо, що рішення судів у таких справах були доволі суб'єктивними.

Водночас, позитивним вбачається той факт, що законодавець розширив перелік потерпілих від злочину до хворих та осіб, яка позбавлена сил та розумових здібностей, адже такі піддані Російської імперії з об'єктивних причин не могли подбати про себе. Крім того, у такий спосіб законодавець значно розширив коло осіб, які могли бути визнані суб'єктом залишення в небезпеці.

Запропонована норма є досить схожою на положення ч. 1 ст. 135 КК України, через що констатуємо, що дану норму також доречно розглядати як одну із перших на території сучасної України, в якій була передбачена саме кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці у сучасному розмінні змісту даного діяння.

Наступна норма Уложення 1845 р. (ст. 1992) [131, с. 775-776] передбачала кримінальну відповідальність за залишення особою, яка виступала у ролі провідника, іншої людини у місці або стані, що створювали небезпеку для останньої. При цьому положення запропонованої норми не розповсюджувалися на випадки, коли потерпілими виступали хворі особи

або малолітні, адже у разі наявності означеного кола осіб, винний підлягав відповідальності за статтями, викладеними вище.

У даному випадку сутність поняття «провідник» варто розглядати в якості представника певної професії, сутність якої полягала у платному переведенні людей через певну місцевість. Враховуючи це, цілком справедливо, що вказана категорія осіб мала певний законодавчий обов'язок, що полягав у гарантованому доставленні іншої особи (замовника) до відповідного місця. Залишення ж замовника у небезпеці являло собою грубе порушення вказаного обов'язку, а відтак за вчинення цього діяння була передбачена кримінальна відповідальність.

Зауважимо, що за названі дії суб'єкт злочину міг підлягати таким альтернативним покаранням:

1. У випадку, якщо винний відповідно до законів не підлягав тілесним покаранням:

1) позбавлення всіх особливих прав та переваг (як особистих, так і тих, що надавались відповідно до стану) та заслання на проживання до Іркутської або Єнісейської губерній з ув'язненням на строк від 2 до 3 років. Крім того, після відбування покарання винному заборонявся виїзд до інших сибірських губерній на строк від 8 до 10 років;

2) позбавлення всіх особливих прав та переваг (як особистих, так і тих, що надавались відповідно до стану) та заслання на проживання до Томської або Тобольської губерній з ув'язненням на строк від 1 до 2 років;

2. У випадку, якщо винний відповідно до законів підлягав тілесним покаранням – покарання різками у мірі, визначеній у ст. 35 Уложення для другого або четвертого ступеня покарань цього роду з відправленням до виправної арештантської роти цивільного відомства на строк від 6 до 8 або від 2 до 4 років [131, с. 775-776].

Санкція запропонованої норми вкотре підкреслює правову нерівність різних прошарків населення. Так, особа, яка належала до менш захищених

соціальних груп підлягала тілесним покаранням та, в певній мірі, знуцанню з боку держави.

Що ж стосується безпосередньо складу кримінального правопорушення, вважаємо, що більш доречним було об'єднати ст. 1992 з попередніми нормами шляхом розширення кола суб'єктів та потерпілих від злочину. Даний крок дозволив би більш правильно та швидко кваліфікувати дії винного, суттєво зменшив би обсяг закону про кримінальну відповідальність.

Уложення 1845 р. передбачало певний перелік пом'якшуючих обставин, наявність яких призводила до кваліфікації дій винного за ч. 2 ст. 1992 Уложення 1845 р., санкція якої передбачала покарання у виді ув'язнення у гамівному будинку на строк від 6 до 12 місяців або тюремне ув'язнення на строк від 3 до 6 місяців. Зокрема, до таких обставин відносилися самоуправні або провокативні дії з боку потерпілого [131, с. 776].

На нашу думку, такі законодавчі положення (особливо з огляду на факт того, що суб'єктивна сторона описаного злочину характеризувалася виключно умисною формою вини) були доволі невдалими та суперечили основним принципам кримінального права.

Ч. 1 ст. 1993 [131, с. 776] передбачала кримінальну відповідальність за умисне залишення в небезпеці попутника. Санкція означеної норми передбачала покарання у виді ув'язнення у гамівному будинку на строк від 2 до 3 років з позбавленням визначених у ст. 53 прав та переваг або ж на строк від 6 до 12 місяців без такого позбавлення прав та переваг.

Таким чином, на вид та ступінь покарання впливала наявність у діях винного пом'якшуючих або обтяжуючих обставин. На відміну від попередніх складів злочинів, суб'єкт суспільно небезпечного діяння, передбаченого ч. 1 ст. 1993 Уложення 1845 р. не мав юридичного обов'язку піклуватися про потерпілого, тому його дії (при певних обставинах) на сьогоднішній день

могли б кваліфікуватися як ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані.

Додамо, що у випадку, коли дії винного у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 1993 були вчинені внаслідок провокацій з боку потерпілого – відповідальність наступала за ч. 2 названої норми [131, с. 776], санкція якої передбачала покарання у виді тюремного ув'язнення на строк від 3 до 6 місяців або ж до арешту на строк від 3 тижнів до 3 місяців.

Отже, як і у попередньому випадку, на кваліфікацію дій винного у залишенні в небезпеці могла впливати поведінка потерпілої від злочину особи.

Наступні норми названої глави (ст.ст. 1994-1997) також передбачали кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці або ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані.

З огляду на предмет нашого дослідження на особливу увагу заслуговує зміст ст. 1995 закону про кримінальну відповідальність 1845 р. Дана стаття передбачала покарання у виді позбавлення всіх прав стану та заслання на каторжні роботи до фортеці на строк від 8 до 12 років, а у випадку, якщо винний відповідно до закону не звільнений від тілесних покарань – і до покарань плітками, за умисне поставлення потерпілого у небезпечний для життя стан.

Таким чином, діяння у вигляді поставлення потерпілого у небезпечний для життя стан вважалося більш небезпечним, ніж завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває у небезпечному для життя стані. Можливо, враховуючи той факт, що у першому випадку винний сам створив таку ситуацію (а отже не тільки бажав або допускав негативні наслідки для потерпілого, але і всіляко сприяв їх настанню), такі дії несуть більш високий ступінь суспільної небезпеки, тому мають більш жорстко каратися державою.

Враховуючи це допускаємо, що названі діяння (залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена

можливості вжити заходів до самозбереження та поставлення людини у небезпечний для життя стан), можливо, мають бути розмежовані різними частинами ст. 135 КК України. Втім, для того, аби остаточно підтримати дану позицію (або ж спростувати доцільність впровадження такого підходу у вітчизняному КК), доречно здійснити компаративістське дослідження в частині призначення судами покарання винним, які вчинили названі діяння. Таке дослідження буде проведено нами в наступних підрозділах нашої наукової роботи.

Проаналізувавши зміст Уложення 1845 р. можна дійти висновку про те, що даний закон про кримінальну відповідальність став революційним в частині встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці. Саме цей нормативно-правовий акт вперше запровадив на українських землях кримінальну відповідальність (а не будь-який інший вид юридичної відповідальності) за:

1) залишення без допомоги особи, яка перебуває у небезпечному для життя стані винним, який був зобов'язаний піклуватися про цю особу і мав можливість надати їй допомогу;

2) поставлення винним потерпілого у небезпечний для життя стан;

3) залишення в небезпеці матір'ю своєю новонародженої дитини.

При цьому, суттєвими недоліками даних норм були:

1) наявність тілесних покарань, які були передбачені до нижчих прошарків населення;

2) занадто широкий діапазон покарань, які були передбачені за вчинення діяння у вигляді залишення в небезпеці;

3) наявність колізій, роздутість та заплутаність змісту Уложення 1845 р.

Крім того, як зауважують В.Б. Романовська та С.Л. Рогов, Уложення 1845 р. не можна назвати дійсно цілісним та єдиним законодавчим актом. Даний документ доречніше розглядати в якості збірника законодавчих актів останніх двох століть. Дана обставина стала запорукою виникнення повної

невідповідності принципів між різними розділами Уложення, різниці у самому розумінні категорії злочину та невідповідності умов караності діяння. Крім того, відміна у 1861 році кріпацтва та пов'язана з цим зміна станово-правового статусу кріпацтва посилили недоліки Уложення про покарання кримінальні та виправні та вимагали переосмислення положень цього нормативно-правового акта [99, с. 183].

У XIX ст. не вся територія України входила до складу Російської імперії. Так, наприклад, значна частина західноукраїнських земель опинилася у складі Австро-Угорщини, законодавство якої також заслуговує на увагу в контексті предмета нашого дослідження.

У 1879 було видано «Угорське кримінальне уложення про злочини і проступки» (далі – Угорське уложення 1879 р.), яке поширювало свою дію на окремі території сучасної України. Перш ніж проаналізувати зміст норм Угорського уложення 1879 р., що закріплювали кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці, доречно розглянути види покарань, які застосовувались до суб'єктів кримінальних правопорушень. Крім того, цікаво порівняти підходи до сутності та видів покарань, що містилися в законі про кримінальну відповідальність Російської імперії 1845 р. з аналогічними нормами Угорського уложення 1879 р.

Всі види покарань були перелічені у арт. 20 розділу III «Покарання» [143, с. 406]. Так, відповідно до названої норми, такі заходи державного примусу, як смертна кара, цухтгауз, ув'язнення у державні тюрмі на строк від 5 років та ув'язнення у виправному будинку накладалися до осіб, які вчинили злочини. У випадку ж вчинення особою кримінального проступку, до неї могли бути застосовані такі види покарань, як ув'язнення у державній тюрмі на строк до 5 років або грошовий штраф.

Таким чином, закон про кримінальну відповідальність 1879 р. передбачав 6 видів покарань. Як і в чинному КК України, у названому нормативно-правовому акті злочини відрізнялися від проступків ступенем

суспільної небезпеки вчиненого діяння та, як наслідок, видом та тривалістю покарання.

Зауважимо, що, на відміну від російського Уложення 1845 р., у законі про кримінальну відповідальність Угорщини 1879 р. не були передбачені тілесні покарання та покарання у виді заслання до віддалених, непридатних до нормального проживання, регіонів держави. Без сумніву, такі відмінності свідчать про домінування в Угорському уложенні 1879 р. (принаймні, де-юре) принципів поваги до особи, гуманізму, рівності перед законом і судом тощо.

Водночас, як і в російському Уложенні 1845 р., вищою мірою покарання була смертна кара. У ХІХ ст. даний вид покарання широко практикувався у всій Європі та майже не викликав дискусій з приводу гуманності його застосування.

Злочини та проступки проти життя були включені законодавцем до розділу ХVІІІ, який складався з 15 артикулів (арт. арт. 278-292). Кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці закріплювалася у арт. 287, який поділявся на три абзаци.

У першому абзаці названої норми зазначалося:

«Батьки, які свою безпорадну, внаслідок віку або стану, дитину вижнуть з будинку, а потім залишать у такому становищі, що її порятунок буде випадковою справою, - вчиняють злочин залишення напризволяще дітей та караються цухтгаузом на строк до 5 років» [143, с. 436].

Таким чином, на відміну від російського Уложення 1845 р., у законі про кримінальну відповідальність Угорщини 1879 р. злочини у вигляді залишення в небезпеці дитини не були диференційовані за віком останньої. Можливо, подібне рішення мало певні переваги, адже ступінь небезпеки, який поставав перед залишеною дитиною безпосередньо залежав не від її віку, а від можливості протистояти несприятливим умовам навколишнього середовища та обстановки вчинення злочину.

Крім того, варто звернути увагу на більш гуманні покарання, які були передбачені в Угорському уложенні 1879 р. за залишення дитини в небезпеці за описаних вище обставин. Нагадаємо, аналогічні норми Уложення 1845 р. передбачали покарання у виді позбавлення всіх прав стану та заслання до Сибіру, тілесні покарання тощо.

У абз. 2 названого артикула зазначалося:

«Хто безпорадну, внаслідок віку або стану особу, над якою він (винний) здійснював опіку або нагляд, вижене з будинку а потім залишить напризволяще або залишить у безпорадному стані, той карається виправним будинком на строк до трьох років» [143, с. 436].

Викладена норма частково нагадує зміст ст. 1991 Уложення 1845 р. Проте, як і у попередньому випадку, покарання за залишення в небезпеці названої категорії осіб в Угорському Уложенні 1879 р. були набагато гуманнішими, що, на нашу думку, було цілком доречним рішенням з боку угорського законодавця.

Крім того, з огляду на покарання, перелічені в санкціях абз. 1 та абз. 2, можна зробити висновок, що перелічені суспільно небезпечні діяння відносилися саме до злочинів. Даний факт свідчить про те, що законодавець приділяв значну увагу даному виду злочинів та відносив його до найбільш небезпечних актів людської поведінки.

Ч. 3 арт. 287 Угорського уложення 1879 р. містила кваліфікуючі ознаки у вигляді настання злочинних наслідків внаслідок вчинення злочинів, передбачених ч. 1 або 2. Так, у випадку, якщо діяння винного призводили до настання тяжких тілесних ушкоджень або смерті, суб'єкт кримінального правопорушення міг бути засуджений до цухтгауза на строк до 5 років – у разі настання тяжких тілесних ушкоджень, або на строк до 10 років – якщо залишена у небезпеці особа втрачала життя [143, с. 436].

З огляду на ступінь суспільної небезпеки названого діяння вважаємо, що закріплені покарання були цілком адекватними та справедливими. Ба більше, строк ув'язнення є наближеним на той, що передбачений у чинній ч.

З ст. 135 КК України. Водночас, на відміну від останньої норми, в ч. 3 ст. 287 Угорського уложення 1879 р. у випадку, якщо діяння у вигляді залишення в небезпеці призвело до смерті особи, винний підлягав більш жорсткому покаранню, ніж у разі, коли дане діяння призводило до інших тяжких наслідків.

Дійсно, життя людини є найвищою соціальною цінністю, тому, можливо, подібний підхід, яких існував в Угорському уложенні 1879 р., доречно спроектувати у чинну ст. 135 КК України.

Отже, проаналізувавши зміст Угорського уложення 1879 р. можна дійти висновку про те, що у вказаному нормативно-правовому акті діяння у вигляді залишення в небезпеці розглядалося в якості злочину. Порівняно з російським Уложенням 1845 р., в угорському законі про кримінальну відповідальність була передбачена значно менша кількість складів залишення в небезпеці (що робило їх більш лаконічними та спрощувало процес кваліфікації діяння), а за їх вчинення передбачалися більш сучасні та гуманні покарання. Крім того, санкції статей, які передбачали кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці, встановлювали менший діапазон видів та ступенів покарань, що зменшувало можливість прийняття судами суб'єктивних рішень.

Не дивлячись на це справедливо зазначити, що Угорське уложення 1879 р. було на 34 роки молодше, ніж розглянутий вище закон про кримінальну відповідальність Російської імперії, тому, цілком природно, що він містив більш ліберальним та демократичним.

Повертаючись до законів Російської імперії зауважимо, що у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. вітчизняні та російські вчені починають все більше приділяти уваги питанню доречності існування кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці та ступеню суспільної небезпеки (шкідливості) даного діяння.

Так, наприклад, на початку XX ст. відомий російський вчений у галузі кримінального права І.Я. Фойницький зауважував: «...позбавлення життя

може бути вчинено як позитивною дією, так і бездіяльністю. Але окрім випадків негативною діяльністю, яка призвела до позбавлення життя, існують і випадки, в яких цього наслідку не настало та умисел на нього з боку винного не встановлений, проте умисел його залишити людину у небезпеці не підлягає сумніву. У зв'язку із важливістю блага життя, закон забороняє таку негативну діяльність, незалежно від наслідків та умислу на них винного, та для безкарності вимагає з його боку прийняття позитивних заходів, спрямованих на надання допомоги людині, життю якої загрожує небезпека. У випадках такого роду, відповідно, предметом посягання є заповідь: «допомагай ближньому. Вона, без сумніву, має значення високого морального правила діяльності, проте у такому випадку постає питання: чи може вона бути перетворена на юридичне правило, виконання якого підлягає вимозі? Винний, який опинився у такій ситуації, підлягає значним обмеженням. Перш за все, не можна вимагати у людини надання обов'язкової допомоги своїм близьким, якщо у такому випадку загрожуватиме яка-небудь небезпека його власним благам. Героїзм похвальний, проте він не може бути визнаний в якості загального обов'язку. Інша справа, якщо надання такої допомоги входила до спеціального обов'язку даної особи, який він на себе прийняв, - прямо або конклюдентними діями. Тільки у такому випадку виконання такого обов'язку може бути правилом, закріпленим у законі» [133, с. 52].

Цікаво, що у даному випадку вчений розкриває в якості об'єкта злочину у вигляді залишення в небезпеці блага (життя) або ж навіть церковну заповідь. Звісно, на сьогоднішній день подібне визначення об'єкта кримінального правопорушення викликає чисельну критику (найбільш популярною є ідея визнання в якості об'єкта злочину або кримінального проступку певної групи суспільних відносин), проте, без сумніву, результати роботи вченого збагатили науку кримінального права (особливо в частині дослідження питання кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці).

Викладені вище роздуми І.Я. Фойницького яскраво демонструють що в Російській імперії зразка початку ХХ ст. існувало чітке уявлення того, що для кваліфікації дій винного в якості злочину у вигляді залишення в небезпеці, суб'єкт злочину має мати певний обов'язок дбати про потерпілого. Нагадаємо, у попередньому Уложенні 1845 р. законодавець у більшості випадків хоча і притримувався даного правила під час криміналізації залишення в небезпеці, проте назвати таку позицію послідовною складно.

Як зауважує Ю.В. Шинкарьов, Уложення 1903 р. може визнаватися достатньо великим кроком на шляху лібералізації та демократизації суспільства. Досліджуваний нормативний акт відходить від старих закостенілих традицій, властивих попередній епосі Уложення 1845 р. В новому Уложенні містилися прогресивні кримінально-правові ідеї, що засвідчували перехід до усвідомлення людини як особистості з усіма належними їй якостями і властивостями. Крім того, палітра індивідуалізуючих засобів, закріплених Уложенням, є достатньо широкою. Враховувалися різноманітні параметри як злочинного діяння, так і особи винного і різноманітних обставин справи (пом'якшуючих або обтяжуючих обставин, сукупності). Це дозволяло здебільшого індивідуалізувати покарання на шляху досягнення цілей, поставлених перед Уложенням як кодифікованим нормативно-правовим актом [151, с. 105].

Дійсно, нове Уложення 1903 р. було більш прогресивним та юридично довершеним нормативно-правовим актом (звісно, порівняно з попередньою редакцією Уложення 1845 р.).

Розглянемо детальніше положення Уложення 1903 р. Розпочнемо з аналізу покарань, які були передбачені у названому законодавчому акті. Так, новий закон про кримінальну відповідальність містив наступні види покарань:

- 1) смертна кара – найсуворіший вид покарання, що застосовувався шляхом неприлюдного повішання винного. При цьому, засудження до даного покарання апріорі тягло за собою позбавлення всіх прав стану;

2) каторга – другий за суворістю вид покарання, тривалість якого складала від 4 до 15 років. Після відбування покарання винний автоматично не отримував свободу, а переводився на поселення. Крім того, в окремих випадках, за наявності обтяжуючих обставин суд мав право засудити винного до довічної каторги. При цьому, засудження до даного покарання апріорі тягло за собою позбавлення всіх прав стану;

3) заслання на поселення. При цьому, засудження до даного покарання апріорі тягло за собою позбавлення всіх прав стану;

4) ув'язнення у виправному будинку. Тривалість цього виду покарання складала від 1 року 6 місяців до 6 років. При цьому, винні залучалися до певного роду примусових робіт. Крім того, якщо суб'єктом злочину виступав дворянин, священник, почесний громадянин або торговець, винний позбавлявся прав стану;

5) ув'язнення у фортеці (термін даного покарання складав від 2 тижнів до 6 років);

6) тюремне ув'язнення (тривалість покарання складала від 2 тижнів до 1 року). Крім того, якщо суб'єктом перелічених у ст. 27 злочинів виступав дворянин, священник, почесний громадянин або торговець, винний позбавлявся прав стану;

7) арешт (при цьому, винний перебував у тому місці, де проживав);

8) грошова пеня.

З наведеного слідує, що перелічені в новому законі про кримінальну відповідальність види покарань зазнали суттєвих змін, адже відтепер в державі були скасовані тілесні покарання. Таке рішення законодавця було зумовлено проведенням у другій половині ХХ ст. ряду реформ, серед яких особливу роль варто відвести відміні у 1861 р. імператором Олександром II кріпацтва.

Без сумніву, відмова від тілесних покарань була позитивним та революційним кроком, проте, з огляду на той факт, що реформа по відміні

кріпацтва була проведена ще у 1861 р., такий крок було зроблено несвоєчасно.

Як і в Уложенні 1845 р., у новому нормативно-правовому акті діяння у вигляді залишення в небезпеці було відведено окрему главу (глава 25), що складалася з дев'яти статей (ст.ст. 489-497). Втім, на відміну від Уложення 1845 р., назва відповідної глави закону про кримінальну відповідальність 1903 р. не містила у своєму змісті словосполучення «... та ненадання допомоги особі, яка гине», а була викладена у наступній редакції: «Про залишення в небезпеці».

Названий факт свідчить про те, що в Уложенні 1903 р. законодавець Російської імперії розглядав кримінальне правопорушення у виді ненадання допомоги в якості різновиду залишення в небезпеці, що, на нашу думку, було дещо недоречним рішенням, адже названі склади злочинів містять цілий ряд розмежувальних ознак.

Отже, розглянемо детальніше окремі норми глави 25 Уложення 1903 р. «Про залишення в небезпеці». Названа глава розпочиналася зі змісту ст. 489, яка поділялася на 2 частини. У ч. 1 зазначалося таке:

«Зобов'язаний відповідно до закону або прийнятого на себе зобов'язання, або який за сімейними відносинами здійснює опіку над особою, яка позбавлена можливості охороняти себе через малолітство, старість або внаслідок тілесної недостатності, хвороби, непритомного або іншого безпорадного стану, винний у залишенні цієї особи без допомоги у таких умовах, за яких життя залишеного завідомо підлягало небезпеці, карається:

ув'язненню у виправному будинку на строк не більше трьох років» [44, с. 230].

Таким чином, законодавець значно розширив коло суб'єктів та потерпілих. Крім того, зміст названої норми став набагато лаконічнішим та зручним для кваліфікації суспільно небезпечного діяння.

Більш гуманною та конкретною стала санкція відповідної норми. Відтепер, диференціація покарань мало залежала від соціального стану винного, адже законодавець суттєво обмежив суди у виборі відповідного покарання для винного у вчиненні діяння у вигляді залишення в небезпеці, що, на нашу думку, стало суттєвим досягненням нового закону про кримінальну відповідальність.

Додамо, що у випадку, якщо внаслідок вчиненого винним діяння існувала низька ймовірність створення небезпеки для життя потерпілого від злочину, суб'єкт залишення в небезпеці підлягав відповідальності за ст. 490 Уложення 1903 р., яка передбачала покарання у виді арешту або грошової пені до 500 руб. [44, с. 231].

Враховуючи той факт, що назване діяння апріорі становило значно меншу небезпеку, рішення передбачити за нього значно м'якші покарання виглядає цілком справедливим та логічним. З іншого боку, категорії «більша небезпека» та «менша небезпека» є доволі суб'єктивними та потенційно створюють плацдарм для виникнення корупції.

У ч. 2 ст. 489 передбачалося:

«Якщо у небезпеці залишена особа, яка позбавлена можливості охороняти себе, хоча вона і не знаходилась на піклуванні винного, але була поставлена винним у такі умови, за яких життя потерпілого завідомо наражалось на небезпеку, карається: ув'язненням у виправному будинку» [44, с. 230].

З наведеного слідує, що в Уложенні 1903 р. законодавець дотримується закладеного в законі про кримінальну відповідальність 1845 р. принципу розмежування діянь у вигляді поставлення у небезпеку та залишення у небезпеці (залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження). Така диференціація виглядає цікавою, проте недоопрацьованою, адже у ч. 2 не передбачено верхньої або нижчої межі покарання у виді ув'язнення у виправному будинку.

Враховуючи це, злочинець, який вчинив суспільно небезпечне діяння, передбачене ч. 1 ст. 489 міг бути засуджений до такого ж, або навіть більш суворого покарання, ніж винний у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 даної норми. З огляду на такий стан речей відмежування запропонованих складів злочинів було недоречним.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 491 Уложення 1903 р. виступала особа, яка була свідком залишення іншої людини в небезпеці, проте не повідомила про факт вчинення даного суспільно небезпечного діяння владі та не надала допомогу. Для кваліфікації дій винного за вказаною нормою обов'язковим елементом об'єктивної сторони виступали наслідки – смерть або отримання тяжких тілесних ушкоджень особи, яка потребувала допомоги.

Зауважимо, що за перелічені дії винний підлягав покаранню у виді арешту на строк не більше 1 місяця або штрафу.

З урахуванням особи суб'єкта кримінального правопорушення, дане діяння за своїми ознаками нагадує такий злочин, як ненадання допомоги. Звісно, у демократичному розвиненому суспільстві таке діяння має бути віднесено до числа злочинів (або кримінальних проступків), адже воно прямо посягає на суспільні відносини, що забезпечують охорону таких найвищих соціальних цінностей, як життя та здоров'я людини.

Решта норм глави 25 передбачають відповідальність за залишення в небезпеці або ненадання допомоги такими спеціальними суб'єктами злочину, як капітан судна, лоцман, портовий провідник тощо. На сьогоднішній день більшість таких кримінальних правопорушень віднесені законодавцем до розділу XI «Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту» Особливої частини КК України, тому, їх дослідження видається недоречним через обмежений обсяг нашої наукової роботи та специфіку предмета обраного дослідження.

З розпадом наприкінці 1917 р. Російської імперії на території цієї держави було утворено ряд держав та державних утворень, більша частина з

яких у 1922 р. увійшла до складу нової країни – СРСР. До складу даної держави увійшла і УСРР (з 1937 р. – УРСР).

Як зауважує Р. Шпорлюк, формально створений у 1922-1924 рр., Радянський Союз являв собою відновлену Російську імперію у найголовніших і найбільш очевидних рисах [152, с. 114].

Дійсно, СРСР увібрав у себе більшу частину територій колишньої Російської імперії, а влада голови держави (генерального секретаря), як і за часів імперії, залишалася майже необмеженою. Проте, розгляд СРСР саме в якості відновленої версії Російської імперії є дещо некоректним. Все ж таки, ці держави суттєво відрізнялися своєю ідеологією, методами управління тощо. Ба більше, за часів існування СРСР Російська імперія розглядалася в якості певного зла, що проявлявся у гніті буржуазної влади власних підданих («трудящих»).

Такий стан речей зумовив необхідність прийняття на території УСРР (з 1937 р. ця радянська республіка отримала назву УРСР) та інших радянських республік цілої низки нових нормативно-правових актів, у тому числі закону про кримінальну відповідальність. З огляду на підстави та цілі прийняття таких документів, очевидним є факт того, що новий закон про кримінальну відповідальність не міг і не був схожим на Уложення 1845 або 1903 рр.

Новий закон про кримінальну відповідальність було видано у 1922 р. (далі – КК 1922 р.). Ст. ст. 32-33 [130, с. 14-15] цього законодавчого акта передбачали одинадцять видів покарань, серед яких найвищою мірою покарання вважалася смертна кара шляхом розстрілу, а найбільш м'яким заходом державного примусу – покладення на винного обов'язку виправити шкоду. При цьому, з урахуванням часу видання КК 1922 р., даний документ апріорі де-юре не міг передбачати покарань у виді заподіяння тілесних ушкоджень.

Як і в Уложенні 1903 р., в КК 1922 р. було передбачено кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці. Так, злочини у вигляді залишення в небезпеці були включені до підрозділу 3 глави V «Злочини проти життя,

здоров'я та гідності особи», який мав назву «Залишення в небезпеці». На відміну від закону про кримінальну відповідальність Російської імперії 1903 р., даний розділ складався зі значно меншої кількості статей (ст.ст. 163-165).

У ч. 1 ст. 163 було вказано:

«Залишення без допомоги особи, яка перебуває у небезпечному для життя стані та позбавлена можливості самозбереження через малолітство, старість, хворому або внаслідок іншого беспорядного стану, якщо винний був зобов'язаний піклуватися про таку особу, карається, - позбавленням волі на строк до двох років» [у130, с. 53].

Дана норма в певній мірі базувалася на змісті ч. 1 ст. 489 Уложення 1903 р., хоча і містила певні відмінності. Так, наприклад, якщо в законі про кримінальну відповідальність 1903 р. кваліфікація дій винного, який залишив іншу людину в небезпеці, прямо залежала від ступеня суспільної небезпеки, що загрожував життю потерпілого від злочину, то в новому КК УСРР подібна сегментація не проводилася.

На нашу думку, останній підхід став більш вдалим, адже залишення в небезпеці априорі несе високий ступінь загрози для життя, здоров'я людини, її безпеки (в іншому разі діяння відносилось б до числа адміністративних правопорушень або навіть розцінювалось б цілком законним), тому визначати (звісно ж в контексті діяння у вигляді залишення в небезпеці) яка теоретична загроза була більш небезпечною є недоцільним, адже такі роздуми приречені бути суб'єктивними. У даному випадку більш слушним видається врахування суспільно небезпечних наслідків, що настали внаслідок залишення людини в небезпеці.

Цікава вказівка містилася у ч. 2 ст. 163 КК 1922 р. Так, санкція названої норми передбачала можливість збільшення покарання до трьох років позбавлення волі у випадку, коли винний сам поставив особу у завідомо небезпечне становище [130, с. 53].

Нагадаємо, схожа спроба розмежувати діяння у вигляді залишення в небезпеці особи, яка перебуває у небезпечному для життя стані та поставлення потерпілого в небезпечний для життя стан була зроблена ще у попередніх законах про кримінальну відповідальність Російської імперії (Уложення 1845 та 1903 рр.). Втім, якщо в Уложенні 1903 р. дана ідея провалилася (законодавець розмежував дані склади кримінальних правопорушень різними частинами ст. 489, проте фактично не передбачив різні ступені покарань за вказані діяння, що зробило даний поділ марним), то в КК 1922 р. вона була доопрацьована, що вилилося у закріпленні в санкції ч. 2 ст. 163 (поставлення потерпілого в небезпечний для життя стан) більш суворого покарання.

Думається, такий досвід є цікавим. Дійсно, у випадку, коли винний сам створює умови, за яких потерпілий опиняється у небезпеці, ступінь суспільної небезпеки злочину зростає, тому таке діяння має отримувати більш жорстку реакцію з боку держави.

КК 1922 р. передбачав кримінальну відповідальність навіть у випадках, коли особа не повідомила відповідним установам наявну у неї інформацію про те, що інша людина перебуває у небезпечному для життя стані, та коли особа мала можливість, проте не надала допомогу такій людині (на сьогоднішній день таке діяння могло б бути кваліфіковано як злочин, передбачений ст. 136 КК України). Звісно, така бездіяльність розцінювалась як менш тяжкий злочин, а від так винний підлягав покаранню у виді примусових робіт на строк до 6 років примусових робіт.

Зміст названої норми базувався на положенні ст. 491 Уложення 1903 р. Втім, якщо для кваліфікації дій винного за названою нормою закону про кримінальну відповідальність 1903 р. обов'язковим було настання злочинних наслідків у вигляді смерті потерпілого від злочину або отримання ним тяжких тілесних ушкоджень, то для кваліфікації діяння за відповідними нормами КК 1922 р. було достатньо вчинення винним відповідного діяння.

Проаналізувавши положення вказаних законодавчих актів доволі складно визначити яке з них було більш вдалим. Можливо, доречно було об'єднати положення ст. 491 Уложення 1903 р. та відповідної норми КК 1922 р. При цьому, склад кримінального правопорушення, передбаченого в КК 1922 р. викласти в якості кваліфікованого, відповідно передбачивши за його вчинення більш суворе покарання.

Ст. 165 КК 1922 р. [130, с. 53] передбачала кримінальну відповідальність за ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані. Таким чином, як і в Уложенні 1903 р., вказаний злочин розглядався як різновид залишення в небезпеці.

Викладене дає підстави дійти висновку про те, що в КК 1922 р. норми, які передбачали кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці, все ж таки, базувалися на положеннях Уложення 1903 р. Втім, законодавець УСРР врахував наявні в останньому документі недоліки та модернізував зазначені кримінально-правові норми.

Не дивлячись на в цілому позитивні зміни в частині встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці, загальний зміст закону про кримінальну відповідальність 1922 р. складно було назвати ідеальним. Ряд колізій, прогалин та помилок зумовили прийняття через 5 років (у 1927 р.) нового КК (далі – КК 1927 р.).

У новому нормативно-правовому акті зберіглися основні види покарань, до яких було додано таке жорстке покарання, як оголошення ворогом трудящих з позбавленням громадянства і тим самим громадянства СРСР і з вигнанням за межі СРСР назавжди [78, с. 6-7].

Зазначений вид покарання свідчить про остаточний відхід СРСР від демократичних принципів побудови держави, встановлення тоталітарної диктатори та терору.

У новому КК 1927 р. злочинам у вигляді залишення в небезпеці була приділена значно менша увага. Зокрема, відтепер для вказаної групи суспільно небезпечних діянь не було виокремлено окремий підрозділ

відповідної глави (розділу) Особливої частини закону про кримінальну відповідальність.

Ст. 158 КК 1927 р. [78, с. 48] за своїм змістом майже повністю нагадувала положення ч. 1 ст. 163 КК 1922 р., проте містила певні важливі зміни. Так, у диспозиції ст. 158 КК 1927 р. була наявна вказівка на те, що для визнання особи в якості суб'єкта цього злочину винний повинен був мати не тільки обов'язок піклуватися за потерпілим від злочину, але і можливість надати відповідну допомогу.

Таке уточнення було вкрай важливим, адже виключало випадки притягнення до відповідальності особи, яка з об'єктивних причин не могла допомогти потерпілому. Звісно, подібний сценарій виглядав би протиправним, адже виключав би одну з найголовніших суб'єктивних ознак будь-якого складу кримінального правопорушення (злочину) – вину.

Відмінності між ч. 1 ст. 163 КК 1922 р. та ст. 158 КК 1927 містилися і в частині санкції. Відтепер за залишення в небезпеці особа могла бути засуджена до покарання у виді позбавлення волі на строк до 1 року або виправно-трудова роботи на строк до 6 місяців [78, с. 48].

Таким чином, строк покарання у виді позбавлення волі було знижено до 1 року позбавлення волі, що, на нашу думку, було доволі дискусійним рішенням, адже в ряді випадків таке покарання могло бути недостатнім для виправлення засудженого. Крім того, законодавець додав у санкцію новий альтернативний вид покарання – виправно-трудова роботи. Можливо, сам вид нового альтернативного покарання було підібрано невдало (з огляду на умови його відбування), проте саме рішення збільшити кількість можливих покарань до 2 видається цілком слушним, адже воно дозволяло судам обрати найбільш доречне покарання з огляду на весь спектр обставин справи.

Крім того, відтепер норма не передбачала такий кваліфікований склад, як поставлення особи у завідомо небезпечне становище. Дане діяння кваліфікувалося за ст. 158 КК та не передбачало більш тяжкого покарання.

На нашу думку, впровадження подібних змін було не зовсім доречним, адже поставлення особи у завідомо небезпечне становище через ряд описаних вище обставин несе більш високий ступінь суспільної небезпеки, ніж залишення в небезпеці. Відтак вважаємо, що практика, яка існувала в законі про кримінальну відповідальність 1922 р. (визнання названого діяння в якості кваліфікованого складу залишення в небезпеці) була виправданою, тому відхилення від неї в КК 1927 р., можливо, було помилковим.

У ст. 159 КК 1927 р. зазначалося:

«За неповідомлення особою належним установам або особам про небезпечний для життя стан іншої особи, за неподання цій особі допомоги, яку вона могла б подати, якщо внаслідок цього сталася смерть або тяжкі пошкодження на тілі, -

виправно-трудова робота на строк до 6 місяців» [78, с. 48-49].

Нагадаємо, майже тотожна норма була передбачена і у законі про кримінальну відповідальність 1922 р., проте, нова редакція даної статті передбачала суттєвий недолік – у диспозиції ст. 159 КК 1927 р. не містилася вказівка на ознаку завідомості. Відтак, де-юре, під дану ознаку злочину, передбаченого цією статтею потрапляли випадки, коли особа не повідомила вказану інформацію через те, що достеменно не була впевнена у її правдивості або ж взагалі не володіла нею.

Звісно, навряд чи на практиці подібні випадки підлягали кримінальній відповідальності, проте сам факт такої конструкції диспозиції ст. 159 свідчить про необхідність її доопрацювання.

Загалом же, зміст ст. 159 КК 1927 р. на сьогоднішній день доречно розглядати не в якості залишення в небезпеці (ст. 135 КК України), а в якості ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК України).

З викладеного слідує, що закон про кримінальну відповідальність 1927 р., як і попередній КК 1922 р., розглядав діяння у вигляді залишення в небезпеці в якості окремого складу злочину. При цьому, на відміну від

попереднього нормативно-правового акта, в новій редакції КК діяння у вигляді залишення в небезпеці та поставлення винним потерпілого у небезпечний для життя стан хоча і визнавалися різними злочинами, проте, де-факто, розглядалися в якості однорідних (що прямо впливає з санкцій названих норм).

У 1960 р. в УРСР було видано новий закон про кримінальну відповідальність, що діяв більше 40 років. Як і в попередніх КК, у даному документі злочин у вигляді залишення в небезпеці було включено до розділу VI «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи» Особливої частини. У ст. 111 цього нормативно-правового акта зазначалося наступне:

«Завідоме залишення без допомоги особи, що перебуває в небезпечному для життя становищі і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав можливість подати їй допомогу, а так само, якщо він сам поставив потерпілого в небезпечне для життя становище, -

карається виправними роботами на строк до двох років» [75].

Запропонована норма базувалася на змісті ст. 158 КК 1927 р. Втім, на відміну від попередньої редакції, вона передбачала менш жорстке максимальне покарання, яке, до того ж, було безальтернативним.

З огляду на ступінь суспільної небезпеки залишення в небезпеці, а також різні випадки та обставини вчинення цього суспільно небезпечного діяння, припускаємо, що такі зміни були недоречними.

У ч. 2 ст. 111 було вказано:

«Те саме діяння, якщо воно спричинило смерть особи, залишеної без допомоги, або інші тяжкі наслідки, -

карається позбавленням волі на строк до двох років або виправними роботами на той же строк» [75].

Звісно, рішення законодавця визначити настання тяжких наслідків або смерті внаслідок залишення в небезпеці в якості кваліфікуючих ознак було цілком обґрунтованим та логічним, адже такі дії (або бездіяльність) винного завдають значно більшої шкоди об'єкту злочину. Втім, передбачені у санкції види та тривалість покарань, можливо, є недостатніми для досягнення такої мети покарання, як виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами (нагадаємо, відповідно до ч. 2 ст. 50 КК України саме це основна мета покарання) [77].

КК 1960 р. втратив чинність 1 вересня 2001 р. На сьогоднішній день кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці передбачена ст. 135 КК України «Залишення в небезпеці», яка станом на 10.06.2021 р. викладена в наступній редакції:

«1. Завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав змогу надати їй допомогу, а також у разі, коли він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан, -

карається обмеженням волі на строк до двох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Ті самі дії, вчинені матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані, -

караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили смерть особи або інші тяжкі наслідки, -

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років» [77].

Таким чином, ст. 135 КК України базується на положеннях ст. 111 КК УРСР 1960 р. Втім, у чинному законі про кримінальну відповідальність було

додано такий кваліфікований склад залишення в небезпеці, як вчинення означеного діяння матір'ю стосовно новонародженої дитини. Вважаємо даний крок цілком слушним. Крім того, даний склад кримінального правопорушення вже було закріплено в законах про кримінальну відповідальність, що діяли на території сучасної України (вперше в Уложенні 1845 р.).

Більш детально склад кримінального правопорушення буде проаналізований нами у другому розділі нашого наукового дослідження.

Отже, проведене вище дослідження дозволяє зробити висновок про те, що юридична відповідальність за залишення в небезпеці з'явилася на українських землях досить давно (вперше – в Статуті Ярослава, який було видано у XI-XII ст.ст.). З того часу норми, що передбачали спочатку юридичну, а потім і безпосередньо кримінальну відповідальність постійно еволюціонували, що вилилося у закріпленні в чинному КК ст. 135 «Залишення в небезпеці».

Не дивлячись на те, що відповідна норма, як правило, еволюціонувала крізь призму часу, окремі положення нормативно-правових актів, що поширювали свою дію на українські землі та передбачали кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці були несправедливо забуті або відкинуті законодавцем (наприклад, визначення діяння в якості поставлення винним потерпілого в небезпеку в якості кваліфікованого складу залишення в небезпеці). Врахування цих положень дозволить сформулювати пропозиції щодо модернізації ст. 135 КК України.

1.2. Особливості регламентації відповідальності за залишення в небезпеці у кримінальному законодавстві зарубіжних країн.

Проаналізувавши в попередньому підрозділі нашої роботи основні етапи розвитку кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці, доречно дослідити відповідні норми законів про кримінальну відповідальність інших держав. Дане дослідження потенційно здатне продемонструвати шляхи модернізації ст. 135 КК України, встановити її основні недоліки та дискусійні положення.

Розпочнемо наші наукові пошуки з огляду особливостей регламентації відповідальності за залишення в небезпеці у кримінальному законодавстві країн, що входили до складу СРСР. Актуальність подібного дослідження зумовлена тим, що розпад СРСР став відправною точкою для самостійного розвитку законодавства (у тому числі і кримінального) держав, що входили до його складу. Майже 30 років пройшло з того моменту, тому, звісно, законодавство кожної з них зазнало суттєвих змін. Деякі з таких держав навіть мають схожі проблеми, що й Україна [64, с. 104].

Однією з держав, що свого часу входили до складу СРСР є Азербайджанська Республіка – держава Південного Кавказу, на території якої проживає більш ніж десять мільйонів громадян. Останнім часом ця країна демонструє доволі швидкі темпи розвитку. Водночас, як зауважує О.О. Котелянець, після проголошення незалежності в Азербайджані сформувався стійкий апарат влади національної держави. Республіка, що позиціонує себе як демократична (риторика «демократії» становить єдиний спосіб легітимізації влади), за цей час не здійснила суттєвого прориву у напрямі демократизації країни. Проте прихильність влади ринковим цінностям в економіці та відкритість глобальним інвестиціям є вагомими аргументами проти звинувачень з боку західного співтовариства у дефіциті «ліберальної демократії» та неефективності захисту прав і свобод людини в Азербайджані [79, с. 178].

Закон про кримінальну відповідальність Азербайджанської Республіки було прийнято наприкінці 1999 р. (набрав чинності з 01.09.2000 р.). Як і КК України, цей нормативно-правовий акт складається з двох частин: Загальної та Особливої.

Відповідно до КК Азербайджанської Республіки, діяння у вигляді залишення в небезпеці є кримінально караним та включено до глави вісімнадцятої «Злочини проти життя та здоров'я» розділу VIII «Злочини проти особи» [79].

Таким чином, як і в українському законі про кримінальну відповідальність, родовим об'єктом вказаного кримінального правопорушення виступають суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини.

Ст. 143 КК Азербайджанської Республіки має тотожну зі ст. 135 КК України назву та передбачає три альтернативні види покарання (штраф у розмірі від 1500 до 2000 манатів або виправні роботи на строк до 2 років, або обмеження волі на строк до 6 місяців) за завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває у небезпечному для життя або здоров'я стані та позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження у випадках, якщо винний мав можливість надати допомогу цій особі та був зобов'язаний піклуватися про нього, або сам поставив потерпілого у небезпечне для життя або здоров'я становище [79].

Таким чином, на відміну від ст. 135 КК України, ст. 143 КК Азербайджанської Республіки складається лише з однієї частини та не передбачає кваліфікованих складів залишення в небезпеці.

На нашу думку, подібне рішення законодавця Азербайджанської Республіки виглядає доволі дискусійним, адже, наприклад, у випадку смерті особи, яка була залишена в небезпеці, ступінь суспільної небезпеки кримінально протиправного діяння суттєво збільшується, а відтак, встановлення кваліфікованих складів даного злочину є не просто доречним, а навіть необхідним кроком з боку держави.

Крім того, враховуючи ступінь суспільної небезпеки залишення в небезпеці, вважаємо, рішення щодо встановлення у санкції ст. 143 КК Азербайджанської Республіки покарання у виді штрафу є недоцільним, адже припускаємо, що в переважній більшості випадків даний захід державного примусу є недостатнім для подальшої ресоціалізації засудженого. Ідея ж встановлення покарання у виді виправних робіт, на нашу думку, є доволі цікавою.

Розглядаючи зміст санкції ст. 143 закону про кримінальну відповідальність названої республіки Південного Кавказу, викликає подив рішення законодавця Азербайджанської Республіки не передбачити у ній покарання у виді позбавлення волі. Такий стан речей теоретично може призвести до того, що в ряді випадків суб'єкт злочину, по-перше, отримає недостатній для ресоціалізації захід примусу, а, по-друге, під час відбування покарання продовжить становити потенційну небезпеку для оточуючого соціуму.

Додамо, що як і у вітчизняній нормі, в ст. 135 КК Азербайджанської Республіки склад кримінального правопорушення у виді залишення в небезпеці характеризується ознакою завідомості.

Проаналізувавши судову практику В.М. Савицька дійшла висновку про те, що українські суди в кримінальних справах розглядають завідомість в якості ознаки, що характеризує інтелектуальний моменту умислу, а отже входить до складу такої обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, як вина, та являє собою повне усвідомлення суб'єктом злочину певних фактів або обставин [100, с. 87].

Вказівка на завідомість має вкрай важливе значення, адже унеможлиблює притягнення до кримінальної відповідальності особу, яка залишила без допомоги потерпілого через необережність.

Таким чином, норма КК Азербайджанської Республіки, в якій закріплена кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці містить як дискусійні, так і доволі цікаві положення. Зокрема, цікавим вбачається досвід

цієї кавказької держави в частині розширення санкції відповідної норми шляхом доповнення таким альтернативним видом покарання, як виправні роботи.

Проаналізуємо досвід Республіки Білорусь в частині встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці. Закон про кримінальну відповідальність нашого північного сусіда було прийнято у липні 1999 р. Даний нормативно-правовий акт складається із Загальної та Особливої частини.

Як і в попередній державі, у Республіці Білорусь також передбачена кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці. Ст. 159 розділу VII «Злочини проти людини» Особливої частини КК нашого північного сусіда має назву «Залишення в небезпеці» та, як і ст. 135 КК України, складається з трьох частин.

У ч. 1 ст. 135 КК Республіки Білорусь зазначається:

«1. Ненадання особі, яка перебуває у небезпечному для життя стані, необхідної та явно такої, що не терпить зволікань допомоги, якщо вона завідомо могла бути надана винним без небезпеки для його життя, здоров'я, або здоров'я інших осіб, або неповідомлення відповідним закладам або особам про необхідність надання допомоги –

карається громадськими роботами або штрафом, або виправними роботами на строк до одного року» [127].

З наведеного випливає, що в законі про кримінальну відповідальність Республіки Білорусь законодавець цієї держави вирішив об'єднати склади злочинів у вигляді залишення в небезпеці та ненадання допомоги. Нагадаємо, в КК України названі кримінальні правопорушення розмежовані ст.ст. 135 та 136, адже ці суспільно небезпечні діяння хоча і є доволі схожими за своїм змістом, проте, все ж таки, відрізняються між собою за об'єктивними та суб'єктивними ознаками. Водночас, ненадання допомоги особі, яка перебуває у небезпечному для життя стані апріорі є певною формою залишення її в небезпеці.

Перелічені аргументи свідчать про неоднозначність рішення об'єднати кримінальні правопорушення у виді залишення в небезпеці та ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані.

Ч. 2 ст. 159 КК Республіки Білорусь [127] передбачає покарання у виді арешту або обмеження волі на строк до 2 років з накладенням штрафу або без штрафу за завідоме залишення без допомоги особи, яка знаходиться у небезпечному для життя або здоров'я стані та позбавлена можливості вжити заходи до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок свого безпорадного стану, у випадках, якщо винний мав можливість надати допомогу потерпілому та був зобов'язаний піклуватися про нього.

Диспозиція даної норми частково схожа на положення ч. 1 ст. 135 КК України, проте, на відміну від останньої, в неї відсутня вказівка на встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці особи у разі, коли винний сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан. Даний факт пояснюється тим, що білоруський законодавець включив склад цього кримінального правопорушення до змісту ч. 3 ст. 159 КК Республіки Білорусь, положення якої ще будуть проаналізовані у даному підрозділі нашого наукового дослідження.

Зауважимо, що санкція ч. 2 ст. 159 КК Республіки Білорусь суттєво відрізняється від ч. 1 ст. 135 КК України. Так, якщо у вітчизняній нормі передбачені такі види покарання, як обмеження або позбавлення волі, то у білоруській передбачені два основні покарання (арешт або обмеження волі) та одне додаткове – штраф.

Таким чином, у законі про кримінальну відповідальність України передбачені більш жорсткі покарання за залишення в небезпеці (що, з огляду на ступінь суспільної небезпеки цього діяння, вважаємо радше позитивною відмінністю). При цьому, можливо, закріплення у санкції ч. 1 ст. 135 КК України ще одного альтернативного покарання у виді арешту було б цікавим рішенням.

Як зазначалося вище, у ч. 3 ст. 159 КК Республіки Білорусь встановлено кримінальну відповідальність за завідоме залишення в небезпеці особою, яка сама через необережність або з опосередкованим умислом поставила потерпілого у небезпечне для його життя та здоров'я становище. Санкція означеної норми передбачає покарання у виді арешту або позбавлення волі на строк до 3 років з накладенням штрафу [127].

Ідея встановлення більш жорсткого покарання за вчинення діяння у вигляді залишення в небезпеці іншої людини особою, яка сама поставила потерпілого в небезпечний для життя стан, в цілому виглядає доволі цікавою. Дійсно, створення подібних умов свідчить про стійку антисоціальну поведінку винного, тому, можливо, даний склад злочину у вигляді залишення в небезпеці доречно передбачити в якості кваліфікованого в ст. 135 КК України. Тим паче, таке розмежування діянь у вигляді залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження та поставлення потерпілого в небезпечний для життя стан вже практикувалося у змісті нормативно-правових актів, що в різні історичні періоди діяли на території нашої держави (Уложення 1845 та 1903 рр., КК УРСР 1922 р.).

Варто наголосити на тому, що для кваліфікації діяння винного саме за ч. 3 ст. 159 КК винний має поставити потерпілого у небезпечний для життя останнього стан з необережності або ж умисно, проте вид умислу не має бути прямим, адже в диспозиції названої норми згадується так званий «опосередкований» умисел. Водночас, ознака завідомості свідчить про те, що для визнання особи суб'єктом злочину її кінцеве діяння (залишення потерпілого у небезпеці) має проявлятися виключно у формі умислу.

У випадку, якщо особа через необережність поставила потерпілого у небезпечні для життя умови, проте в подальшому умисно залишила її в небезпеці, наявна змішана форма вини. Нагадаємо, поняття змішаної форми вини охоплює всі можливі поєднання умислу та необережності (або їх елементів) при вчиненні одиничного злочину [97, с. 95].

Таким чином, не зовсім зрозумілим виглядає позиція законодавця Республіки Білорусь в частині вказівки на виключно опосередкований вид умислу, адже у такому випадку, якщо винний сам з прямим умислом поставить потерпілого у небезпечне для життя становище – де юре, його дії буде неможливо кваліфікувати як злочин, передбачений ч. 3 ст. 159 КК Республіки Білорусь.

Враховуючи викладене вважаємо, що конструкція ч. 1 ст. 135 КК України є більш довершеною, ніж положення ч. 3 ст. 159 КК Республіки Білорусь, тому запозичення досвіду нашого північного сусіда, принаймні у даному випадку, є недоречним.

Крім того, у названій статті КК Республіки Білорусь не передбачені такі кваліфіковані склади залишення в небезпеці, як вчинення названих дій матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані та настання тяжких наслідків внаслідок залишення в небезпеці.

З огляду на підвищений ступінь суспільної небезпеки злочинів, перелічених у ч.ч. 2-3 ст. 135 КК України переконані, що їх закріплення у вітчизняній нормі закону про кримінальну відповідальність є цілком виправданим рішенням.

Отже, проаналізувавши положення закону про кримінальну відповідальність Республіки Білорусь можна дійти висновку, що досвід цієї держави в частині встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці є доволі цікавим. Зокрема, на особливу увагу заслуговують ідеї розширення санкції відповідної норми Особливої частини КК покаранням у виді арешту, а також розмежування діяння у вигляді залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному стані від поставлення винним потерпілого в небезпечний для життя стан різними частинами відповідної статті закону про кримінальну відповідальність.

Розглянемо досвід встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці іншої пострадянської держави – Грузії. Саме Грузія

стала однією з перших держав колишнього СРСР (звісно, поряд з країнами Балтії), які не просто задекларували наміри, а зробили реальні кроки в побудові демократичного суспільства.

Закон про кримінальну відповідальність Грузії, як і у випадку з розглянутими вище держави, було прийнято у 1999 р. Глава XXI Особливої частини КК Грузії має назву «Створення небезпеки для життя та здоров'я людини». Кримінальна відповідальність за діяння, пов'язане із залишенням у небезпеці передбачена у ст. ст. 127-128 названої глави.

У ст. 127 [126] закріплено покарання у виді штрафу або домашнього арешту на строк від місяців до двох років, або позбавлення волі на строк до двох років за постановку в небезпечне для життя становище особи, яка позбавлена можливості вжити заходи до самозбереження.

Таким чином, як і в КК Республіки Білорусь, у законі про кримінальну відповідальність Грузії діяння у вигляді залишення в небезпеці (залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження) та створення умов, в яких потерпілий опинився в небезпеці, розмежовані різними нормами (у випадку КК Республіки Білорусь – частинами однієї статті, а у випадку КК Грузії – різними статтями Особливої частини). При цьому, навіть санкція ст. 127 КК Грузії є досить схожою на санкцію ч. 3 ст. 159 КК Республіки Білорусь, адже обидві норми передбачають такі основні альтернативні види покарань, як позбавлення волі на арешт (у випадку Грузії – домашній арешт). Основна відмінність цих елементів правових норм полягає у тому, що в законі про кримінальну відповідальність Грузії за вчинення названого злочину найменш суворим видом основного альтернативного виду покарання є штраф, тоді як у санкції ч. 3 ст. 159 КК Республіки Білорусь – саме арешт (штраф може накладатися виключно у вигляді додаткового покарання).

Думається, з огляду на підвищений ступінь суспільної небезпеки діяння у вигляді поставлення винним потерпілого у небезпечний для життя стан (навіть порівняно із залишенням без допомоги особи, яка перебуває у

небезпечному для життя стані та позбавлена можливості вживати заходів до самозбереження), більш вдалою виглядає санкція білоруської норми, адже призначення покарання у виді штрафу за вчинення вказаного кримінального правопорушення, принаймні в переважній більшості випадків, є недостатнім.

Ст. 128 КК Грузії має назву «Залишення в небезпеці». В даній нормі зазначається:

«Залишення без допомоги особи, яка перебуває у небезпечному для життя становищі та позбавлена вжити заходів до самозбереження, якщо винний був зобов'язаний піклуватися про неї та мав змогу надати допомогу, - карається штрафом, або виправними роботами на строк до одного року, або громадськими роботами на строк від 120 до 140 годин, або домашнім арештом на строк від 6 місяців до 2 років, або позбавленням волі на строк до 2 років» [126].

Зі змісту викладеної норми випливає, що передбачене у ст. 128 КК Грузії кримінальне правопорушення розглядається в якості більш небезпечного, ніж те, що міститься у ст. 127 цього законодавчого акта. При цьому, цікавим виглядає рішення законодавця Грузії передбачити у санкції ст. 128 КК такий вид покарання, як громадські роботи. У певних випадках даний вид покарання може бути цілком ефективним, адже несе подвійну користь: 1) дисциплінує винного у залишенні в небезпеці та сприяє його подальшій ресоціалізації; 2) відіграє чудову превентивну функцію для потенційних кримінальних правопорушень, адже в певній мірі б'є по їх репутації, носить певну демонстративно-повчальну роль.

Як і в розглянутих вище КК Азербайджанської Республіки та Республіки Білорусь, в законі про кримінальну відповідальність Грузії відсутні такі кваліфіковані склади залишення в небезпеці, як вчинення зазначених дій матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані, та настання смерті особи, яка була залишена в небезпеці, або інших тяжких наслідків, що, на нашу думку, є певним недоліком цих законодавчих документів.

Розглянемо законодавчі положення в частині встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці такої держави Центральної Азії, як Республіка Казахстан.

КК Республіки Казахстан було прийнято у липні 2014 р. Традиційно цей нормативно-правовий акт складається з Загальної та Особливої частин. Ст. 119 «Залишення в небезпеці» глави I «Кримінальні правопорушення проти особи» Особливої частини закону про кримінальну відповідальність цієї держави складається з 4 частин.

Диспозиція ч. 1 ст. 119 [128] є майже ідентичною диспозиції ч. 1 ст. 135 КК України. Проте, на відміну від вітчизняної норми, санкція ч. 1 ст. 119 КК Республіки Казахстан передбачає більш м'які види покарань: штраф у розмірі до 10 місячних розрахункових показників або виправні роботи у тому ж розмірі, або залучення до громадських робіт на строк до 120 годин, або арешт на строк від 45 діб.

Ч. 2 ст. 119 КК Республіки Казахстан передбачає покарання у виді штрафу у розмірі до 2000 місячних розрахункових показників або виправних робіт у тому ж розмірі, або обмеження волі на строк до 2 років, або позбавлення волі на той самий строк за вчинення через необережність дій, перелічених у ч. 1 даної норми, якщо вони спричинили тяжку або середньої тяжкості шкоду для здоров'я потерпілого [128].

З огляду на той факт, що життя та здоров'я людини віднесені законодавцем до числа найвищих соціальних цінностей, ідея закріплення складу кримінального правопорушення у вигляді залишення в небезпеці, що призвело до середньої тяжкості тілесних ушкоджень в якості кваліфікованого виглядає досить цікавою ідеєю.

Зауважимо, що категорія «інші тяжкі наслідки», що міститься у диспозиції ч. 3 ст. 135 КК України включає у себе заподіяння потерпілому середньої тяжкості тілесних ушкоджень.

У випадку, якщо перелічені вище дії спричинили смерть особи, яку було залишено в небезпеці, дії винного кваліфікуються за ч. 3 ст. 119 [128],

санкція якої передбачає покарання у виді обмеження волі на строк до 3 років або позбавлення волі на той самий строк.

Зрозуміло, що настання описаного вище злочинного наслідку залишення в небезпеці несе більш високий ступінь суспільної небезпеки, ніж заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, тому, подібний принцип побудови ст. 119 КК Республіки Казахстан, як мінімум, заслуговує на увагу.

Якщо ж перелічені вище дії винного спричинили загибель 2 або більше осіб, він підлягає відповідальності за ч. 4 даної норми, в санкції якої закріплені такі види покарання, як обмеження або позбавлення волі на строк до 5 років [128].

Ідея передбачити в якості особливо кваліфікованого злочину залишення в небезпеці, що призвело до загибелі двох або більше людей виглядає цікавою. Зокрема, за подібним принципом побудована ч. 2 ст. 115 КК України.

Припускаємо, що, з огляду на винятковий ступінь суспільної небезпеки такого кримінального правопорушення, закріплення відповідної норми в ст. 135 КК України (в якості ч. 4) було б доволі слушним кроком.

З викладеного вище слідує, що КК Республіки Казахстан в частині встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці містить цілий комплекс положень, які теоретично можна впровадити у вітчизняний закон про кримінальну відповідальність з метою його модернізації. Зокрема, на особливу увагу заслуговує ідея закріплення в якості особливо кваліфікованого складу даного злочину діяння у вигляді залишення в небезпеці, яке призвело до загибелі двох або більше людей тощо.

Кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці передбачена і у КК Республіки Молдова. У ч. 1 ст. 163 цього законодавчого акта зазначається:

«1. Завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває у небезпечному для життя стані та позбавлена можливості вжити заходів до

самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо винний знав про небезпеку та мав можливість надати потерпілому допомогу або сам поставив його у небезпечний для життя стан,

карається штрафом у розмірі до 550 умовних одиниць, або неоплачуваною працею на користь суспільства на строк від 180 до 240 годин, або позбавленням волі на строк до 2 років» [129].

Диспозиція запропонованої статті є майже тотожною з ч. 1 ст. 119 КК Республіки Казахстан та ч. 1 ст. 135 КК України, проте традиційно відрізняється від названих норм в частині санкції. Так, як і розглянутих вище нормах законів про кримінальну відповідальність країн, що входили до складу СРСР, вона містить покарання у виді штрафу, яке не передбачено у чинній редакції ст. 135 КК України (що, на нашу думку, є цілком вдалим рішенням вітчизняного законодавця).

Крім того, санкція ч. 1 ст. 163 КК Республіки Молдова передбачає такий вид покарання, як позбавлення волі на певний строк (яке, наприклад, не закріплено у ч. 1 ст. 119 КК Республіки Казахстан).

Відтак, викладену вище норму закону про кримінальну відповідальність Республіки Молдова можна розглядати як певний синтез ч. 1 ст. 119 КК Республіки Казахстан та ч. 1 ст. 135 КК України.

У ч. 2 ст. 163 КК Республіки Молдова проголошено:

«Те саме діяння, що призвело через необережність:

а) до заподіяння тяжкого тілесного ушкодження або іншої тяжкої шкоди здоров'ю;

б) смерть потерпілого,

карається позбавленням волі на строк до 4 років» [129].

У даному випадку законодавець наголошує на тому, що передбачені наслідки настали внаслідок необережного ставлення до них суб'єкта кримінального правопорушення. Водночас, так як до ч. 1 ст. 163 КК Республіки Молдова включена ознака завідомості, можна зробити висновок,

що в діянні винного наявна змішана форма вини. У разі ж, якщо суб'єкт залишення в небезпеці бажав або свідомо допускав настання цих наслідків, його дії варто кваліфікувати за іншими нормами Особливої частини КК Республіки Молдова.

З огляду на ступінь суспільної небезпеки таких діянь вважаємо, що максимальне покарання, що передбачено у санкції ч. 2 ст. 163 КК Республіки Молдова є недостатнім для досягнення основної мети покарання. Відтак, більш вдалою виглядає конструкція ч. 3 ст. 135 КК України.

Підсумовуючи викладене зауважимо, що досвід Республіки Молдова в частині встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці є максимально подібним на вітчизняний. Втім, чинна редакція ст. 135 КК України виглядає більш вдалою, адже, по-перше, передбачає більш жорсткі максимальні види покарання, які є пропорційними ступеню суспільної небезпеки цих злочинів, а, по-друге, містить такий кваліфікований склад залишення в небезпеці, як вчинення названих дій матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані.

Проаналізуємо досвід країн Балтії. Дані держави також входили до складу СРСР, а відтак на початку 90-х рр. ХХ ст. зіштовхнулися зі схожими проблемами у побудові демократичної держави, що і Україна. Водночас, на відміну від нашої держави, країнам Балтії вдалося зробити ряд здавалося б неможливих кроків: набрати темпів швидкого економічного розвитку, суттєво знизити рівень корупції, поборовши основні детермінанти корупційних загроз, стати повноправними членами Європейського союзу та НАТО тощо.

Наразі, досягнення подібних успіхів є стратегічною метою України, а відтак, для її швидкої реалізації важливо враховувати досвід цих європейських країн. В даному контексті дослідження законодавства Естонської Республіки, Латвійської Республіки та Литовської Республіки набуває особливого значення.

Отже, проаналізуємо досвід встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці країн Балтії. Розпочнемо з найбільш північної держави – Естонської Республіки.

Пенітенціарний кодекс Естонської Республіки (далі – ПК) було прийнято у червні 2001 р. Як і у вітчизняному законодавстві, закон про кримінальну відповідальність цієї держави передбачає два види суспільно небезпечних діянь: злочини та проступки.

До злочинів відносяться суспільно небезпечні діяння, за вчинення яких передбачені такі основні види покарання, як грошове стягнення (штраф) у розмірі від 30 до 500 денних ставок та тюремне ув'язнення на строк від 30 діб до 20 років або довічне позбавлення волі. До кримінальних проступків, у свою чергу, відносяться суспільно небезпечні діяння, за вчинення яких санкцією статті Особливої частини якої передбачені покарання у виді: 1) штрафу від 3 до 300 штрафних одиниць (штрафна одиниця дорівнює 4 євро); 2) арешту на строк до 30 діб (для неповнолітніх цей термін становить до 10 діб); 3) позбавлення права керування автомобілем.

З наведеного слідує, що закон про кримінальну відповідальність Естонської Республіки передбачає значно меншу кількість видів основних покарань, ніж КК України. У даному випадку виглядає дивним рішення законодавця названої країни Балтії відмовитись від таких видів покарань, як громадські та виправні роботи, обмеження волі.

Глава 3 розділу 2 «Злочини проти здоров'я» має назву «Правопорушення, небезпечні для здоров'я». Ця глава об'єднує два статті: арт. 123 «Залишення в небезпеці» та арт. 124 «Ненадання допомоги» [160].

Враховуючи той факт, що перелічені кримінальні правопорушення містять цілий ряд спільних рис та посягають на єдиний видовий об'єкт, таке рішення законодавчого органу Естонської Республіки є цілком аргументованим та не викликає жодних дискусій.

Арт. 123 ПК Естонської Республіки складається з двох частин. У ч. 1 зазначається:

«Поміщення та залишення іншої особи у ситуації, яка загрожує життю або може серйозно зашкодити потерпілому, -

карається грошовим стягненням або позбавленням волі на строк до трьох років» [160].

З санкції викладеної норми випливає, що діяння у вигляді залишення в небезпеці за законодавством Естонської Республіки віднесено до числа злочинів, що, на нашу думку, є цілком справедливим та необхідним рішенням.

Що ж стосується безпосередньо видів покарання, які передбачені у санкції ч. 1 ст. 123 ПК даної держави Балтії вважаємо, що вони є занадто «різнополярними» за ступенем своєї суворості, а відтак, вдалість запропонованої редакції названої норми є доволі дискусійною.

З диспозиції ж ч. 1 арт. 123 ПК Естонської Республіки випливає, що для кваліфікації дій винного за цією нормою зовсім не обов'язково, щоб суб'єкт названого злочину повинен був мати обов'язок піклуватися про потерпілого. Подібне рішення суттєво звужує (якщо не повністю знищує) межі, що існують між такими складами кримінальних правопорушень, як ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані та залишення в небезпеці.

У ч. 2 названої норми [160] передбачено грошове стягнення за вчинення того самого діяння юридичною особою.

Зі змісту ч. 2 ст. 123 ПК Естонської Республіки можна зробити висновок, що суб'єктом будь-якого кримінального правопорушення загалом, та діяння у вигляді залишення в небезпеці, зокрема, можуть виступати не тільки фізичні, але і юридичні особи. З огляду на зміст ст. 18 КК України вважаємо, що внесення подібних змін до вітчизняного закону про кримінальну відповідальність, принаймні на сьогоднішній день, є недоречним.

Окремо додамо, що ПК Естонської Республіки не передбачає кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів залишення в небезпеці нахталт тих, що закріплені у ч.ч. 2-3 ст. 135 КК України.

Проаналізуємо досвід Латвійської Республіки в частині встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці.

Закон про кримінальну відповідальність Латвійської Республіки передбачає три основні види покарання (позбавлення волі, примусова праця, штраф) та 6 додаткових (конфіскація майна, вигнання за межі Латвійської Республіки, примусова праця, штраф, обмеження прав, нагляд за виправним строком).

Ст. 141 КК названої держави має назву «Ненадання допомоги» та складається з 4 частин. У ч. 1 задекларовано:

«1. За ненадання необхідної та явно невідкладної допомоги особі, яка перебуває у загрозовому для життя становищі, якщо винний усвідомлює, що він або вона міг би надати її без серйозної небезпеки для себе, що призвело до загибелі або інших серйозних наслідків,

карається примусовими роботами або штрафом» [163].

Запропонована стаття за своїм змістом більше нагадує зміст ч. 1 ст. 136 КК України, відтак, думається її детальний аналіз є недоцільним з огляду на обмежений обсяг нашої наукової роботи.

У ч. 2 ст. 141 КК Латвійської Республіки зазначається:

«2. За умисне залишення без сторонньої допомоги особи, яка перебуває у небезпечному для життя становищі та не здатна вжити заходів до самозбереження через неповнолітній або похилий вік, або недієздатність, якщо винний мав можливість надати допомогу потерпілому та був зобов'язаний піклуватися про нього або неї,

карається позбавленням волі на строк до 2 років або позбавленням волі на певний строк, або примусовими роботами, або штрафом».

З викладеного слідує, що законодавець Латвійської Республіки розглядає діяння у вигляді залишення в небезпеці в якості кваліфікованого

складу ненадання допомоги. Як було зауважено вище, рішення об'єднати вказані кримінальні правопорушення в єдине виглядає доволі суперечливим з огляду на наявність ряду розмежувальних ознак між складами названих злочинів.

Диспозиція ч. 2 ст. 141 КК Латвійської Республіки має суттєву відмінність від ч. 1 ст. 135 КК України. Так, якщо у вітчизняній нормі перелік обставин, через які особа позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження є невичерпним (малолітство, старість, хвороба, інший безпорадний стан), то у законі про кримінальну відповідальність цієї держави Балтії таких обставин усього 2: вік (неповнолітній або похилий) та недієздатність потерпілого.

На нашу думку, перелічені обставини не охоплюють всі випадки, коли потерпілий об'єктивно позбавлений можливості вжити заходів до самозбереження, тому вітчизняна норма у цьому аспекті виглядає більш вдалою.

Цікавим виглядає рішення включити до санкції відповідної норми покарання у виді примусових робіт. Нагадаємо, схоже рішення закріплено в КК Азербайджанської Республіки, Республіки Білорусь, Грузії, Республіки Молдова.

Ч. 2¹ ст. 141 закону про кримінальну відповідальність Латвійської Республіки передбачає кваліфікований склад залишення в небезпеці. Так, у нормі вказується:

«За вчинення діянь, передбачених у ч. 2, якщо ці діяння спричинили смерть людини або інші тяжкі наслідки, винний карається позбавленням волі на строк до 5 років або строковим триманням під вартою, або громадськими роботами, або штрафом» [163].

Запропонована норма нагадує зміст ч. 3 ст. 135 КК України, проте санкція першої містить набагато більше видів альтернативних покарань, до яких може бути засуджений винний. Дійсно, в окремих випадках така полінарність покарань є виправданою та дозволяє суду обрати найбільш

справедливе покарання для суб'єкта кримінального правопорушення з огляду на всі пом'якшуючі або обтяжуючі обставини. Втім, у випадку діяння у вигляді залишення в небезпеці, що призвело до смерті особи, вважаємо, що такі покарання, як штраф та громадські роботи є недоречними та диспропорційними ступеню суспільної небезпеки цього злочину.

У випадку, якщо залишення в небезпеці (або ненадання допомоги) призвело до смерті двох або більше осіб, дії винного кваліфікуються за ч. 3 ст. 141 КК Латвійської Республіки, яка передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк до 4 років або строкове тримання під вартою, або громадські роботи, або штраф.

Подібна конструкція ст. 141 КК Латвійської Республіки виглядає цілком вдалою. Нагадаємо, закріплення в якості особливо кваліфікованого складу злочину діяння у вигляді залишення в небезпеці, що призвело до смерті двох або більше осіб зустрічається і в інших державах пострадянського простору (зокрема, в законі про кримінальну відповідальність Республіки Казахстан). Втім, санкція відповідної норми КК Латвійської Республіки є менш суворою, адже передбачає, крім позбавлення волі, цілий ряд основних альтернативних покарань, що, на нашу думку, є недоречним (особливо з огляду на той факт, що покарання, передбачені у ч. 3 названої норми є лише трохи суворішими ніж ті, що перелічені у ч. 2¹).

Таким чином, досвід Латвійської Республіки в частині встановлення кримінальної за залишення в небезпеці заслуговує на увагу, а окремі положення КК цієї держави потенційно здатні підвищити якість вітчизняного КК (закріплення у санкції ч. 1 ст. 135 такого основного альтернативного виду покарання, як громадські роботи; виокремлення в якості окремого кваліфікованого складу залишення в небезпеці діянь, передбачених у ч.ч. 1-2, що призвели до смерті двох або більше осіб).

Кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці передбачена і в законі про кримінальну відповідальність Литовської Республіки. Так, відповідно до ст. 144 розділу XIX «Небезпечні для життя та здоров'я

злочини», особа, яка, маючи обов'язок піклування за іншою людиною та можливість надати їй першу медичну допомогу, не допомогла їй, коли потерпілому загрожувала небезпека, або ж винний, який сам спричинив цю небезпеку, карається штрафом або обмеженням волі, або арештом, або позбавленням волі на строк до 2 років [161].

З наведеного слідує, що в КК Литовської Республіки норма, яка передбачає кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці є найменш конкретизованою серед законів про кримінальну відповідальність країн Балтії. Так, у санкції ст. 144 даного нормативно-правового акта в усіх видах покарань, крім позбавлення волі, не закріплені межі цих покарань, що, без сумніву, теоретично може створити випадки прийняття суб'єктивних рішень з боку представників судової гілки влади.

Варто окремо наголосити на тому, що вказаний законодавчий акт Литовської Республіки не передбачає кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів залишення в небезпеці.

Проаналізуємо досвід встановлення кримінальної відповідальності наших країн-сусідів, які є членами ЄС та (або) НАТО. Як і країни Балтії, ці держави за останні десятиліття пройшли тернистий шлях розвитку, який врешті-решт привів їх до успіху. Розпочнемо з огляду законодавства Республіки Польща.

Відповідно до чинного КК Республіки Польща, всі заходи примусу поділяються на покарання та кримінально-правові заходи. До числа перших ст. 32 відносить:

- 1) штраф;
- 2) обмеження волі;
- 3) позбавлення волі;
- 4) позбавлення волі на строк 25 років;
- 5) довічне позбавлення волі [162].

До кримінально-правових заходів, у свою чергу, відносяться:

- 1) позбавлення публічних прав;
- 2) заборона обіймати певну посаду,

займатися певною професією або діяльністю; 3) заборона на ведення діяльності, що пов'язана з вихованням, лікуванням, освітою або доглядом за неповнолітніми; 4) обов'язок утримуватися від перебування у певних місцях, контактувати з визначеними особами, наближатися до певних громадян, залишати конкретне місце перебування без судового дозволу; 5) заборона відвідування масових заходів; 6) заборона доступу до ігрових центрів та участі в азартних іграх; 7) обов'язок залишити приміщення, яке є спільним з потерпілою стороною; 8) заборона на право керування транспортним засобом; 9) конфіскація майна; 10) обов'язок відшкодування заподіяної внаслідок кримінального правопорушення шкоди; 11) грошова виплата; 12) оприлюднення судового рішення [162].

Таким чином, у певній мірі покарання та кримінально-правові заходи можна розглядати як види покарань та заходи забезпечення кримінального провадження. При цьому, перші не передбачають такі види покарань, як арешт, громадські або виправні роботи.

Проаналізуємо норми Особливої частини КК Республіки Польща, в яких безпосередньо закріплена кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці. Ст. 160 віднесена законодавцем до розділу XIX Особливої частини КК «Злочини проти життя та здоров'я. У ч. 1 названої норми зазначається:

«Той, хто піддає людину безпосередній небезпеці втрати життя або заподіяння значної шкоди здоров'ю, підлягає покаранню у виді позбавлення волі на строк до 3 років» [162].

Названа норма свідчить про те, що в КК Республіці Польща діяння у вигляді поставлення потерпілого в небезпечний для життя стан та залишення в небезпеці (в контексті залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження) розмежовані між собою. Подібний стан речей дозволяє дійти висновку, що така практика є доволі поширеною в законодавстві зарубіжних країн (наприклад, закони про кримінальну відповідальність Республіки Білорусь, Грузії).

Думається, наявність власного історичного досвіду в частині розмежування залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження від поставлення потерпілого в небезпечний для життя стан, а також згадана вище поширеність даного принципу побудови статей (або певних розділів, глав) Особливих частин законів про кримінальну відповідальність зарубіжних держав вкотре підкреслюють тезу про актуальність переймання такого досвіду шляхом внесення відповідних змін до чинної редакції ст. 135 КК України.

За залишення ж потерпілого в небезпеці особою, яка має обов'язок піклуватися про неї, винний несе відповідальність за ч. 2 ст. 160 вказаного вище законодавчого акта Республіки Польща [162], яка передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 3 місяців до 5 років.

Таким чином, на відміну від розглянутих вище норм законів про кримінальну відповідальність, санкція ч.ч. 1-2 ст. 160 КК Республіки Польща передбачає лише один вид покарання – позбавлення волі. Не в останню чергу даний крок зумовлений рівнем небезпеки, який несе дане кримінальне правопорушення.

Окремо зауважимо, що суб'єктивна сторона складів кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 1-2 ст. 160 закону про кримінальну відповідальність Республіки Польща, виражається виключно у формі умислу. Якщо ж винний діяв з необережністю, до нього, відповідно до ч. 3 ст. 160 названого документа [162], може бути застосовано покарання у виді штрафу або обмеження волі, або позбавлення волі на строк до одного року.

Вважаємо, що у випадках, коли винний у вчиненні діяння, передбаченого ст. 135 КК України діяв з необережною формою вини, таке кримінальне правопорушення (принаймні у випадку відсутності суспільно небезпечних наслідків) несе менший ступінь суспільної небезпеки, а сам суб'єкт злочину становить значно меншу загрозу для суспільства.

Нагадаємо, для кваліфікації дій винного за ст. 135 КК України суб'єктивна сторона залишення в небезпеці має характеризуватися виною у формі умислу (даний умовивід впливає з вказівки у диспозиції названої норми на ознаку завідомості).

Враховуючи це, можливо, доречно скористатись досвідом Республіки Польща та внести схожі корегування до змісту ст. 135 КК України. Більш детально це питання буде розглянуто у наступному розділі нашого дисертаційного дослідження.

Цікавим виглядає зміст ч. 4 ст. 160 КК Республіки Польща, в якій вказується наступне:

«Не підлягає покаранню за вчинення злочину, передбаченого ч.ч. 1-3, винний, який добровільно відвернув безпосередню небезпеку» [162].

Такими діями особа, яка мала намір залишити потерпілого в небезпеці, стає на шлях виправлення та, врешті-решт, виконує свій обов'язок та надає допомогу останньому. Даний факт свідчить про усунення суспільної небезпеки та виправлення суб'єкта кримінального правопорушення, а відтак, з огляду на мету покарання, що закріплена у ст. 50 КК України, застосування до нього заходів примусу ап'орі втрачає будь-який сенс.

Відтак, включення викладеного вище положення ч. 4 ст. 160 закону про кримінальну відповідальність Республіки Польща до ст. 135 КК України виглядає перспективним кроком в частині модернізації вітчизняного законодавчого акта, який відповідає принципу економії кримінальної репресії. Проте, на нашу думку, перш ніж впровадити подібні положення у вітчизняне законодавство, доречно провести ряд додаткових досліджень.

Заключна частина ст. 160 КК Республіки Польща (ч. 5) є процесуальною та передбачає, що провадження за вказаною нормою розпочинається за клопотанням потерпілої сторони [162].

Отже, норми КК Республіки Польща, що передбачають кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці за своїм змістом суттєво відрізняються від аналогічних положень законів про кримінальну

відповідальність країн пострадянського простору. Так, у ст. 160 КК Республіки Польща міститься ряд цікавих рішень, які теоретично можна спроектувати у ст. 135 КК України (наприклад: 1) встановлення відповідальності за залишення в небезпеці через необережність; 2) звільнення від кримінальної відповідальності у випадку, якщо винний вчасно добровільно відвернув безпосередню небезпеку тощо).

Проаналізуємо досвід встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці іншої сусідньої держави – Румунії. Дана східноєвропейська держава з 2004 р. є повноправним членом НАТО та з 2007 р. – Європейського Союзу.

Чинний закон про кримінальну відповідальність Румунії диференціює основні покарання на три види:

- 1) довічне позбавлення волі;
- 2) позбавлення волі на певний строк;
- 3) штраф.

На нашу думку, така кількість основних видів покарань в певних випадках може бути недостатньою для реалізації основних цілей застосування даного заходу державного примусу (наприклад, у випадку, якщо винний вчинив кримінальний проступок (а не злочин), проте об'єктивно не має коштів для сплати штрафу).

Глава V розділу I «Злочини проти особи» Особливої частини закону про кримінальну відповідальність цієї держави має назву «Кримінальні правопорушення, пов'язані з обов'язком надання допомоги тим, хто перебуває у небезпеці» та складається з двох статей (ст. ст. 203-204). Проаналізуємо детальніше положення названих норм.

Ст. 203 складається з 2 частин та має назву «Залишення в небезпеці особи». У ч. 1 вказаної норми передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк до 1 року або штрафу за ненадання необхідної допомоги особі, чие життя, фізична недоторканість або здоров'я перебувають в небезпеці та яка не має можливості врятуватись [158].

Зауважимо, що кримінальна відповідальність також настає у випадку неповідомлення про означену надзвичайну ситуацію органам державної влади. При цьому, строк такого повідомлення є «негайним».

Проаналізувавши склад кримінального правопорушення, передбаченого вище, можна дійти висновку, що за вітчизняним законодавством дане діяння, принаймні в більшості випадків, кваліфікувалося б як злочин, передбачений ст. 136 «Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані», а не в якості залишення в небезпеці (ст. 135 КК України).

У ч. 2 ст. 203 КК Румунії зазначається:

«Діяння не є злочином, якщо внаслідок надання допомоги життя, фізична недоторканість або здоров'я особи, яка залишила в небезпеці потерпілого, підлягають серйозній небезпеці» [158].

Нагадаємо, у вітчизняних нормах (як у ст. 135, так і в ст. 136 КК України) кримінальна відповідальність настає у випадку, якщо «винний мав змогу надати допомогу потерпілому». Теоретично не складно припустити ситуацію, в якій суб'єкт кримінального правопорушення об'єктивно може надати допомогу потерпілому, проте такі дії ставлять під загрозу його власне життя та здоров'я. Зрозуміло, що в подібному випадку притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст.ст. 135 або 136 КК України є абсурдним (як мінімум, враховуючи суб'єктивну сторону кримінального правопорушення), проте, де-юре, подібні положення названих норм дають підстави суду визнати особу суб'єктом злочину та засудити його до того чи іншого покарання.

З наведеного слідує, що зміст ст.ст. 135 та 136 КК України має серйозний недолік, який необхідно оперативно усунути шляхом використання досвіду Румунії. Зокрема, пропонуємо доповнити словосполучення ч. 1 ст. 135 КК України «і мав змогу надати їй допомогу...» словами «...за умови, що такі дії не створювали небезпеку для його життя або здоров'я...».

При цьому зауважимо, що схожі зміни варто внести і до диспозиції ч. 1 ст. 136 КК України (викласти її в наступній редакції: «Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу, за умови, що такі дії не створюють небезпеку для життя або здоров'я винного, або неповідомлення про такий стан особи належним установам чи особам, якщо це спричинило тяжкі тілесні ушкодження...»).

Ст. 204 закону про кримінальну відповідальність Румунії передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від 1 до 3 років або штрафу за створення перешкод у наданні допомоги для порятунку особи від неминучої та серйозної небезпеки для її життя, фізичної недоторканості або здоров'я [158].

З викладеного слідує, що в КК Румунії відсутнє розмежування таких кримінальних правопорушень, як залишення в небезпеці та ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані. Відтак, у випадку вчинення кожного з перелічених злочинів особа несе відповідальність за ст. 203 або 204 КК цієї держави.

Отже, досвід Румунії в частині встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці також здатен допомогти в модернізації вітчизняного законодавства. Наприклад, цікавою є ідея доповнення ч. 1 ст. 135 КК України вказівкою на те, що для кваліфікацій дій в якості злочину у вигляді залишення в небезпеці винний не тільки мав змогу надати допомогу потерпілому, але і не ризикував власним життям або здоров'ям.

Розглянемо досвід встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці Словацької Республіки. Дана сусідня держава з 2004 р. є повноправним членом ЄС та НАТО та демонструє в останні десятиліття доволі швидкі темпи розвитку.

У законі про кримінальну відповідальність Словацької Республіки передбачені наступні види покарань:

- 1) довічне позбавлення волі;

- 2) позбавлення волі на певний строк;
- 3) примусові роботи;
- 4) штраф;
- 5) конфіскація майна (даний вид покарання законодавець Словацької Республіки поділяє на конфіскацію майна та знарядь або засобів вчинення злочину (до останніх також відносяться грошові кошти, отримані внаслідок злочинної діяльності);
  - б) заборона займатися певною діяльністю;
  - 7) заборона проживання у певній місцевості;
  - 8) заборона участі у публічних заходах;
  - 9) позбавлення почесних звань та нагород;
  - 10) позбавлення військового або іншого звання;
  - 11) депортація.

Варто зазначити, що деякі з цих покарань є основними, інші ж – додатковими. Окремі з них можуть використовуватися в якості як основних, так і додаткових.

В КК Словацької Республіки суттєво відрізняється підхід в частині встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці. Проаналізувавши зміст даного документа [167], нами не виявлено окремої норми, яка б передбачала кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці в цілому. Водночас, у ч. 1 параграфу 206 КК Словацької Республіки передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від 1 до 5 років за залишення винним дитини, над якою відповідно до закону був зобов'язаний здійснювати піклування, створивши тим самим небезпеку для її життя та здоров'я [167].

Додамо, що за вчинення тих самих дій відносно дитини у віці до 6 років, настає кримінальна відповідальність за ч. 2 названої статті [167], санкція якої передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від 3 до 10 років.

Отже, особа потерпілого у даному випадку зводиться виключно до дитини. На нашу думку, таке звуження потерпілого є недоречним та невиправданим, хоча, нагадаємо, в законах, що в різні історичні періоди поширювали свою дію на українські землі вже існували схожі норми (наприклад, в законі про кримінальну відповідальність 1845 р.).

Особливо кваліфіковані склади злочину, передбаченого у ч. 1 ст. 206 закону про кримінальну відповідальність Словацької Республіки, містяться у ч. 3, в якій зазначається:

«Злочинець карається позбавленням волі на строк від 7 до 20 років, якщо він вчинив діяння, передбачене ч. 1,

- а) що призвело до серйозних травм або смерті потерпілого; або
- б) у кризовій ситуації» [167].

Запропонована норма на нашу думку, також містить серйозний недолік, адже не розкриває зміст категорії «кризова ситуація».

Викладене вище дає підстави дійти умовиводу про те, що переймання досвіду Словацької Республіки в частині встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці, принаймні на сьогоднішній день, є недоречним.

Кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці передбачена і в КК Угорщини. Сусідня з Україною держава з 1999 р. є членом НАТО, а з 2004 – ЄС.

Ст. 33 КК Угорщини передбачає наступні види покарань:

- 1) позбавлення волі (від 3 місяців до 20 років або довічне позбавлення волі);
- 2) арешт (від 5 до 90 діб);
- 3) громадські роботи (від 48 до 312 годин);
- 4) штраф;
- 5) відсторонення від посади;
- 6) позбавлення права керування транспортним засобом;
- 7) заборона на відвідування певних територій Угорщини;

- 8) заборона відвідування спортивних заходів;
- 9) депортація (застосовується до іноземців).

Крім того, до винного у вчиненні кримінального правопорушення може бути застосовано покарання у виді заборони на заняття публічними справами (позбавлення права голосу на референдумах, заборона на роботу у певних комітетах або органах, позбавлення військового звання тощо). Тривалість такого покарання складає від 1 до 10 років.

Ст. 167 КК Угорщини передбачає наступне:

«Особа, яка не виконує свої обов'язки по догляду за особою, яка не може піклуватися про себе через перебування у безпорадному стані або старість, якщо такі дії створюють небезпеку для життя, фізичної недоторканості та життя потерпілого, карається позбавленням волі на строк до 3 років [168].

При цьому, у певних випадках залишення в небезпеці може бути кваліфіковане за ст. 166 «Ненадання допомоги» (наприклад, у випадку поставлення винним потерпілого у небезпечний для життя стан) [168], що свідчить про те, що законодавець цієї держави розглядає ці кримінальні правопорушення в якості однорідних.

З викладеного слідує, що в законі про кримінальну відповідальність Угорщини не передбачені кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади залишення в небезпеці, що, без сумніву, виглядає в якості певного недоліку. Крім того, у ст. 167 не перелічені такі категорії потерпілих, як малолітні, особи, які перебувають у хворобливому стані тощо.

Крім вищевикладених держав проаналізуємо досвід встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці окремих європейських держав-членів ЄС. Розпочнемо з аналізу законодавства Італійської Республіки.

КК Італійської Республіки було прийнято ще у жовтні 1930 р. З того часу його редакція зазнала численних змін. Станом на сьогоднішній день

даний нормативно-правовий акт передбачає три види покарання за вчинення злочинів:

- 1) довічне позбавлення волі;
- 2) позбавлення волі;
- 3) штраф.

У випадку ж вчинення суб'єктом кримінального правопорушення кримінальних проступків, до нього може бути застосовано виключно два види покарання:

- 1) арешт;
- 2) штраф [157].

Зауважимо, що до серпня 1944 р. у КК Італійської Республіки найсуворішим покаранням виступала смертна кара, яка в подальшому під впливом ряду подій в Європі (зокрема, поразка фашистської Італії у II Світовій війні) була замінена на довічне позбавлення волі.

На сьогоднішній день КК Італійської Республіки передбачає кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці, проте норма, в якій закріплені відповідні положення має суттєві відмінності від досліджених вище законів про кримінальну відповідальність. Розглянемо детальніше дане питання.

Ч. 1 Ст. 591 закону про кримінальну відповідальність Італійської Республіки має назву «Залишення неповнолітніх та недієздатних осіб». У даній нормі зазначається:

«Будь-хто, хто залишає особу у віці до 14 років або особу, яка через психофізичні або фізичні захворювання, старість або через іншу причину не здатна забезпечувати себе, та яка перебуває під опікою винного (або винний зобов'язаний піклуватися про неї), карається позбавленням волі на строк від 6 місяців до 5 років» [157].

На нашу думку, такий діапазон покарання у виді позбавлення волі є не виправдано широким (суд за одне і те саме діяння може призначити як покарання у виді позбавлення волі на строк 6 місяців, так і те саме покарання

на строк 5 років). Крім того, у ч. 1 ст. 591 відсутня вказівка на суб'єктивну сторону складу залишення в небезпеці, що, припускаємо, є також недоліком викладеної вище норми КК Італійської Республіки.

Ч. 2 названої норми передбачає те саме покарання за залишення закордоном громадянина Італії у віці до 18 р., за яким він мав обов'язок піклуватися по службі (роботі) [157].

У випадку ж, якщо внаслідок вказаних вище злочинів особі було заподіяно тілесні ушкодження, винний підлягає покаранню у виді позбавлення волі на строк від 1 до 6 років, якщо ж настала смерть – від 3 до 8 років позбавлення волі.

Таким чином, в КК Італійської Республіки передбачені кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади залишення в небезпеці. На відміну від вітчизняного закону про кримінальну відповідальність, у даному нормативно-правовому акті настання смерті потерпілого внаслідок залишення в небезпеці визнається більш тяжким злочином, ніж настання інших тяжких наслідків, що, на нашу думку, є цілком обґрунтованим рішенням (схожий підхід, як було вказано вище, існує в КК Республіки Казахстан), яке, можливо, доречно спроектувати в площину ст. 135 КК України.

Варто додати, що ст. 591 КК Італійської Республіки передбачає збільшення покарання у разі, якщо суб'єктом перелічених кримінальних правопорушень виступає:

- 1) один з батьків потерпілого;
- 2) опікун;
- 3) усиновлювач;
- 4) злочин вчинено відносно матері або батька;
- 5) злочин вчинено усиновленим [157].

Діяння у вигляді залишення в небезпеці є кримінально караним і у Федеративній Республіці Німеччина. Перш ніж безпосередньо

проаналізувати відповідні норми, розглянемо види покарань, які передбачені в чинному законі про кримінальну відповідальність.

У главі I «Покарання» розділу III «Правові наслідки діяння» перелічені наступні основні види покарань, які можуть бути застосовані судом до винного у вчиненні кримінальних правопорушень, а саме:

1) позбавлення волі (від 1 місяця до 15 років або довічне позбавлення волі);

2) грошовий штраф;

Крім того, до суб'єкта кримінального правопорушення можуть бути застосовані такі додаткові види покарань: 1) заборона керування транспортним засобом; 2) заборона займати певні посади або користуватись певними правами.

Отже, закон про кримінальну відповідальність ФРН, як і розглянутий вище КК Румунії, передбачає лише 2 види покарань (три, якщо розглядати довічне позбавлення волі в якості окремого), що, на нашу думку, є недостатнім в окремих випадках (у тому числі і в розрізі санкції залишення в небезпеці) для досягнення основної мети застосування заходу примусу до засудженого.

Ст. 221 шістнадцятого розділу «Злочинні діяння проти життя» складається з 4 частин.

У ч. 1 задекларовано:

«Той, хто людину:

1. ставить у безпорадне становище або

2. залишає людину в небезпеці, хоча зобов'язаний піклуватися про нього або надавати допомогу,

і таким чином наражає на небезпеку життя або здоров'я потерпілого, підлягає покаранню у виді позбавлення волі на строк від 3 місяців до 5 років» [47, с. 327].

Названа норма має ряд спільних рис із ст. 135 КК України, хоча і містить ряд унікальних рис. Так, по-перше, у нормі не згадується про те, що

для кваліфікації діяння за ч. 1 ст. 221 винний має бути позбавлений можливості вжити заходів до самозбереження (саме така вказівка міститься у ч. 1 ст. 135 КК України). Через це, до числа кримінальних правопорушень відноситься ряд діянь, ступень суспільної небезпеки яких, можливо, є недостатнім для визнання діяння в якості злочину або кримінального проступку.

По-друге, у диспозиції ч. 1 ст. 221 КК ФРН відсутня вказівка про реальну можливість суб'єкта кримінального правопорушення надати відповідну допомогу потерпілому, через що, принаймні теоретично, до кримінальної відповідальності може бути притягнута особа, яка з об'єктивних причин не могла врятувати потерпілого.

По-третє, санкція ч. 1 ст. 221 КК ФРН передбачає лише один вид покарання – позбавлення волі на певний строк.

Сукупність перелічених основних відмінностей ч. 1 ст. 221 КК ФРН від ч. 1 ст. 135 КК України, на нашу думку, свідчить про певні переваги останнього.

Ч. 2 ст. 221 КК ФРН передбачає кваліфіковані склади залишення в небезпеці. Зокрема, до них відноситься: вчинення означених дій відносно власної дитини або особи, яку винний виховує; настання наслідків у вигляді заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю потерпілого. Санкція даної норми передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від 1 до 10 років [158].

Звісно, названі обставини суттєво підвищують ступінь суспільної небезпеки злочину, тому позиція, відповідно до якої названі діяння віднесені до кваліфікованих складів залишення в небезпеці виглядає слушною. До недоліків же ч. 2 ст. 221 КК ФРН можна віднести її санкцію (занадто широкий діапазон тривалості покарання).

У випадку настання смерті особи, яка була залишена в небезпеці, винний у вчиненні даного злочину підлягає відповідальності за вчинення

кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 221 КК ФРН, в якій закріплено покарання у виді позбавлення волі на строк від 3 років [158].

Нагадаємо, схожий підхід міститься у законах про кримінальну відповідальність Республіки Казахстан та Італійської Республіки. При цьому, у санкції ч. 3 ст. 221 КК ФРН міститься доволі серйозний недолік, адже у ній не закріплено верхньої межі покарання у виді позбавлення волі.

У ч. 4 ст. 221 КК ФРН вказано:

«У менш небезпечних випадках у контексті абзацу 2 призначається покарання у виді позбавлення волі на строк від 6 місяців до 5 років, у менш тяжких випадках в контексті абзацу 3 – у виді позбавлення волі на строк від 1 до 10 років» [158, с. 328].

При цьому, закон не розкриває зміст поняття «менш тяжкі випадки», через що більш доречним було б рішення перелічити менш небезпечні випадки залишення в небезпеці (або критерії їх визначення).

Проаналізуємо досвід Хорватії в частині встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці. Перш ніж безпосередньо розглянути відповідні норми Особливої частини закону про кримінальну відповідальність цієї держави, розглянемо види покарань, які можуть бути застосовані до винного у вчиненні кримінального правопорушення.

У ст. 40 КК Хорватії передбачені наступні види покарань:

- 1) штраф;
- 2) позбавлення волі;
- 3) громадські роботи [160].

Таким чином, закон про кримінальну відповідальність Хорватії передбачає на 1 вид основного покарання більше, ніж німецький (покарання у виді громадських робіт), що, на нашу думку, все одно є недостатнім в контексті всього спектру злочинів, передбачених у цьому нормативно-правовому акті.

Кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці передбачена у ст. 123 Особливої частини КК цієї держави та має назву «Залишення в

небезпеці». Дана норма складається лише з однієї частини, в якій задекларовано:

«Хто залишає безпорадну людину, над якою він здійснює піклування, в небезпечному для життя або здоров'я стані,-

карається позбавленням полі на строк до 3 років» [160].

На нашу думку, дана норма містить ті самі недоліки, що і ч. 1 ст. 221 КК ФРН. Крім того, думається доцільним було б передбачити у санкції цієї норми такий основний альтернативний вид покарання, як громадські роботи (тим паче, на відміну від згаданого закону про кримінальну відповідальність ФРН, такий вид покарання прямо передбачено в Загальній частині КК Хорватії), а також встановити кваліфіковані склади залишення в небезпеці.

Викладене вище дає підстави стверджувати, що на сьогоднішній день переймання досвіду Хорватії в частині встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці є недоречним.

Отже, проаналізувавши особливості регламентації відповідальності за залишення в небезпеці у кримінальному законодавстві зарубіжних країн, нами виявлено цілий ряд положень, які можливо, доречно впровадити у чинний КК України з метою його модернізації. Втім, перш ніж остаточно запропонувати відповідні зміни, доцільно ретельно розглянути об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України. Дана робота буде проведена нами далі.

Висновки до розділу 1

Дослідження розвитку норм, що передбачають кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці в українському кримінальному законодавстві та аналіз особливостей регламентації відповідальності за залишення в небезпеці у кримінальному законодавстві зарубіжних країн дозволили виокремити наступні основні положення першого розділу роботи:

Генезис та розвиток норм, що передбачають юридичну відповідальність за залишення в небезпеці можна диференціювати на чотири основні періоди:

1) давньорусько-литовський (II половина IX – кінець XVII ст.). – характеризується виникненням юридичної відповідальності за залишення в небезпеці (вперше – у Статуті Ярослава). При цьому, характер норм та юридичні наслідки, які були передбачені за їх порушення, навряд чи, можна розглядати в якості саме кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці, втім їх можна розглядати в якості певного плацдарму для зародження даного виду юридичної відповідальності за залишення в небезпеці.

2) російсько-угорський (XVII – перша половина XX ст.ст.) – характеризується переосмисленням підходу щодо необхідності та важливості виокремлення діяння у вигляді залишення в небезпеці в якості самостійного складу злочину. Даний період можна поділити на:

а) російський – за доби існування Московії (в подальшому – Російської імперії) було видано цілий ряд законодавчих актів, що передбачали кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці. Умовно цей період можна диференціювати на наступні етапи:

- підготовчий (1649-1845 рр.) – в Соборному уложенні 1649 р. залишення в небезпеці не розглядалося як окремий склад злочину та кваліфікувалося в якості ознаки інших кримінальних правопорушень (наприклад, умисного вбивства);

- етап інтенсивного розвитку (1845-1903 рр.) – характеризується виданням Уложення 1845 р. Даний закон про кримінальну відповідальність став у певній мірі революційним, адже у ньому було вперше: передбачена кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці у сучасному розмінні, передбачено кваліфікований склад залишення в небезпеці, такий як вчинення цього суспільно небезпечного діяння матір'ю стосовно своєї новонародженої дитини, розгляд діяння у вигляді поставлення винним потерпілого у небезпечний для життя стан в якості окремого кваліфікованого складу залишення в небезпеці (дана ідея виглядає доволі цікавою та може бути спроектована у зміст чинного КК України), визначено в якості кваліфікуючих ознак залишення в небезпеці повторність.

Водночас, названий нормативно-правовий акт містив цілий комплекс суттєвих недоліків, таких як роздутість змісту закону про кримінальну відповідальність, наявність ряду колізій та прогалин, закріплення тілесних покарань тощо;

- пізній етап (1903 – 1922 рр.) – став апогеєм в частині багатолітньої роботи в частині встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці. Етап пов'язаний з виданням Уложення 1903 р. та ряду наукових праць на дану тематику (І.Я. Фойницьким, М.С. Таганцевим та іншими). Закон про кримінальну відповідальність 1903 р. був більш юридично довершеним та зручним для кваліфікації відповідного суспільно небезпечного діяння. Крім того, в нові редакції закону не були передбачені тілесні покарання, що, без сумніву, стало революційним кроком з боку законодавця.

б) угорський – характеризується виданням у 1879 р. в Австро-Угорській імперії «Угорського кримінального уложення про злочини і проступки», яке поширювало свою дію на окремі західноукраїнські території. Даний нормативно-правовий акт був набагато гуманнішим, ніж російській закон про кримінальну відповідальність 1845 р., адже не передбачав такі види покарань, як каторга, заслання, тілесні покарання тощо. Залишення в

небезпеці відносилося до числа злочинів, що свідчить про підвищений ступінь небезпеки даного діяння.

Як і в чинному КК України, в Уложенні 1879 р. до числа особливо кваліфікованих складів залишення в небезпеці відносилося залишення в небезпеці, що призвело до тяжких тілесних ушкоджень або смерті.

3) радянський (1922-1991) – характеризується існуванням українських земель у складі СРСР. В цей період часу було видано три закони про кримінальну відповідальність (1922, 1927 та 1960 рр.). У цілому даний період можна розглядати кроком назад в частині встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці. Саме у цей час відбувається поступовий відхід від тих напрацювань, ідей та положень в частині встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці, що існували в попередніх законах про кримінальну відповідальність та науці кримінального права. Зокрема, діяння у вигляді залишення в небезпеці матір'ю своєї новонародженої дитини не розглядалося в якості самостійного складу злочину, діяння у вигляді поставлення винним потерпілого в небезпечний для життя стан – в якості кваліфікованого (або особливо кваліфікованого) складу залишення в небезпеці тощо.

Позитивні зрушення спостерігаються лише в рамках КК 1960 р., в якому в якості кваліфікованого складу залишення в небезпеці знову цілком справедливо почало розглядатися таке діяння, що призвело до смерті особи, залишеної без допомоги, або інших тяжких наслідків.

4) український (сучасний) – характеризується набуттям нашою державою омріяної незалежності та виданням у 2001 р. чинного КК України. У новому законі про кримінальну відповідальність спостерігаються позитивні зміни в частині встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці (наприклад, закріплення кваліфікованого та особливо кваліфікованого складів залишення в небезпеці), проте, даний нормативно-правовий акт потребує внесення певних змін до ст. 135 КК України (зокрема, запропоновано повернутись до практики, яка існувала наприкінці XIX – на

початку ХХ ст. відповідно до якої діяння у вигляді поставлення винним потерпілого в небезпечний для життя стан розглядається в якості кваліфікованого складу залишення в небезпеці).

Аналіз законодавства зарубіжних країн (Азербайджанська Республіка, Республіка Білорусь, Грузія, Естонська Республіка, Італійська Республіка, Республіка Казахстан, Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Республіка Молдова, Республіка Польща, Румунія, Словацька Республіка, Угорщина, ФРН, Хорватія) в частині встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці дозволив доповнити запропоновані раніше пропозиції.

РОЗДІЛ 2

ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ

2.1. Об'єкт залишення в небезпеці.

Аналіз будь-якого складу кримінального правопорушення, як правило, розпочинається з дослідження об'єктивних ознак, що складаються з двох обов'язкових елементів – об'єкта та об'єктивної сторони.

Традиційно розпочнемо з розгляду об'єкта кримінального правопорушення. Для того, аби безпосередньо розкрити об'єкт залишення в небезпеці, необхідно визначитись зі змістом цього обов'язкового елемента будь-якого складу злочину або кримінального проступку.

На перший погляд дане завдання виглядає, як мінімум, не складним. Проте, заринувшись у нього глибше стає очевидним, що питання змісту об'єкта кримінального правопорушення є доволі дискусійним та багатограним. У даному випадку актуальними вбачаються роздуми В.Я. Тація, який зазначає, що незважаючи на те, що на різних етапах розвитку кримінально-правової доктрини об'єктом злочину традиційно визнавалося те, що потерпає від злочинної дії або бездіяльності чи опиняється внаслідок цього в загрозовому стані, у наукових колах і досі точаться дискусії з приводу об'єкта злочину. Певним підтвердженням цього є різноманіття наукових підходів до вирішення цієї проблеми. І хоча до сьогодні найбільш поширеною і визаною залишається розроблена ще за радянських часів теорія об'єкта злочину як суспільних відносин, не можна не відзначити, що однією з тенденцій сучасної теорії кримінального права є намагання дослідників відійти від традиційного розуміння об'єкта злочину як суспільних відносин, оскільки таке розуміння об'єкта злочину, за їх словами, засноване на абстрактних умоглядних ідеологічних постулатах, штучно

запроваджених у дійсність. Отже, об'єктом злочину пропонується визнавати людину або її суб'єктивні права, соціальні цінності, правові інтереси, правові блага, інтереси тощо. Однак більшість із цих підходів не є новими, оскільки були розроблені вітчизняними та зарубіжними криміналістами минулого [123, с. 6].

Дійсно, проблема сутності об'єкта злочину (кримінального правопорушення) давно почала курсувати у наукових колах. Починаючи з ХІХ ст. було запропоновано цілий ряд наукових концепцій визначення сутності цього обов'язкового елемента будь-якого складу злочину або кримінального проступку.

Наприклад, у другій половині ХІХ ст. у своїх працях В.Д. Спасович зазначав, що злочином є незаконне посягання на чиє-небудь право, настільки важливе, що держава, розглядаючи його в якості однією з необхідних умов існування суспільства, охороняє його покаранням [121, с. 84].

Звісно, з огляду на зміст чинного КК України така концепція на сьогоднішній день виглядає дещо недоречною, як мінімум, з двох причин. По-перше, в запропоноване визначення не вписуються такі обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, як необхідна оборона, адже в такому випадку особа, яка заподіює шкоду суб'єкту кримінального правопорушення апріорі має також визнаватися винною у вчиненні злочину або кримінального проступку.

По-друге, далеко не всі злочини та кримінальні проступки можна розглядати в контексті порушення права того чи іншого суб'єкта правовідносин (наприклад, окремі кримінальні правопорушення розділів ХІV «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації», ХІХ «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» тощо).

Цікавим виглядав підхід М.Д. Сергієвського та С.М. Трегубова. У своїх працях на початку ХХ ст. науковці наполягали на тому, що будь-яке

злочинне діяння за своєю природою є порушенням норм закону та, як наслідок, посяганням на інтереси всього суспільства або правопорядку, що полягає у необхідності дотримання встановлених законом правил життя та діяльності, - у конкретній своїй формі завжди містить у собі шкоду або небезпеку відомим конкретним благам або інтересам. Так, кожна з норм закону, що охороняє недоторканість життя людини, може бути порушена лише у формі дії, що посягає на життя визначеної особи; норма, що передбачає ті або інші обмеження полювання у вигляді збереження дичини, може бути порушена лише у формі відлову або вбивства тварини, птиці і т.д. Таким чином, виникає така собі подвійність об'єкта злочинних діянь: по-перше, у якості об'єкта виступає, найперше, безпосередній предмет посягання, а вже потім, по-друге, певний інтерес всього суспільства, що порушується шляхом невиконання відповідного припису закону. Тільки поєднання цих двох моментів утворює поняття об'єкта та, разом із тим, обґрунтовує собою склад злочинного діяння: порушення норми закону неможливе без посягання на конкретні блага або інтереси; одне і те ж саме посягання на них (блага або інтереси), якщо воно не порушує норми закону, не буде злочинним [103, 243-244].

Ідея визнання інтересу в якості об'єкта кримінального правопорушення була доволі популярною наприкінці XIX – початку XX ст. Втім, на сьогоднішній день подібна концепція виглядає дещо застарілою та неактуальною. Зокрема, у 2020 році на дисертаційному рівні К.В. Глухова вперше сформулювала визначення даного поняття (породжені суспільними відносинами та не опосередковані правовими нормами, але такі, що не суперечать загальним засадам кримінального законодавства, прагнення суб'єкта задовольнити соціальні потреби, що реалізуються у правовідносинах і підлягають кримінально-правовому захисту) та довела, що категорія «інтерес» вживається у законі про кримінальну відповідальність України у двох значеннях:

1) як об'єкт кримінально-правової охорони (а не об'єкт кримінального правопорушення – прим.);

2) як злочинні мотиви [46, с. 3].

Водночас, перше судження виглядає дещо дискусійним в контексті розгляду позиції «об'єкт кримінального правопорушення – суспільні відносини»). Дійсно, інтерес існує поряд із суспільними відносинами, проте розглядати його в якості об'єкта кримінального правопорушення в жодному випадку не можна, адже, як вдало зауважує В.Я. Тацій, аналіз «механізму» заподіяння шкоди охоронюваному кримінальним законом об'єкту злочинним посяганням дозволяє стверджувати, що така шкода завдається шляхом безпосереднього впливу не на інтереси суб'єктів охоронюваних відносин, а на самі відносини, їх окремі структурні елементи [117, с. 125].

Повністю підтримуємо запропоновану позицію, тому вважаємо, що розгляд певних законних інтересів в якості об'єкта кримінального правопорушення є недоречним в контексті нашого наукового дослідження.

Н.С. Таганцев ще у II половині ХХ ст. визначав об'єктом злочину норму права, що проявляється у закріпленому у ній суб'єктивному праві, або охоронюваному нею інтересі [118, с. 516].

Таким чином, вчений розглядав співвідношення норми права з однієї сторони, та інтересів з суб'єктивними правами – з іншої, в якості форми та змісту. Загалом же подібна позиція являє собою певний синтез двох доволі популярних концепцій того часу: «об'єкт злочину – право» та «об'єкт злочину – законний інтерес».

На окрему увагу заслуговує позиція відомого австро-німецького юриста у галузі кримінального права II половини ХІХ ст. Франца фон Ліста. Науковець у своїх дослідженнях приділив значну увагу питанням об'єкта злочину загалом та об'єкта залишення в небезпеці, зокрема. Так, розглядаючи останній вчений дійшов висновку, що об'єктом залишення в небезпеці виступає особа, яка перебуває в безпорадному стані внаслідок малолітнього віку, немічності або хвороби [133, с. 26].

На сьогоднішній день подібна ідея апріорі виглядає хибною, адже названий об'єкт залишення в небезпеці повністю зливається з такою категорією, як «потерпілий від злочину».

Цікаво, що, розглядаючи об'єкт як обов'язкову ознаку будь-якого складу злочину, Франц фон Ліст зазначає, що у якості природньої та загальноприйнятої підстави для поділу Особливої частини науки кримінального права виступає розмаїття юридичних благ, які захищені покаранням та на які посягає злочин, тобто розмаїття тих інтересів, які користуються правовим, а саме кримінально-правовим захистом з боку законодавства [133, с. 1].

Таким чином, вчений притримується наступної юридичної формули: «благо=інтерес». Категорія «інтерес» вже була проаналізована нами вище, а відтак, для того, аби визначитись щодо доцільності використання у своїй роботі підходу, запропонованого Ф. фон Лістом, розглянемо зміст категорії «благо».

Відповідно до «Великого тлумачного словника української мови», під благом варто розуміти:

- 1) добро, щастя;
- 2) достатки, вигоди, дари природи і т. ін.; все те, чого потребує людина в житті;
- 3) невідм., у знач. присудк. сл. заст. Добре [23, с. 86].

З наведеного слідує, що поняття «благо» та «інтерес», безперечно, перебувають у тісному взаємозв'язку, проте назвати їх тотожними не можна.

Таким чином, позиція Ф. фон Ліста виглядає дещо непослідовною, адже вчений почергово визначає об'єктом злочину благо та інтерес, а, аналізуючи склад залишення в небезпеці – потерпілого від злочину.

Подібні розбіжності пояснюються тим, що у XIX – на початку XX ст. ст. концепції визначення змісту об'єкта кримінального правопорушення лише починали формуватися та постійно еволюціонували (інколи навіть в рамках однієї роботи автора). У будь-якому випадку вплив

досліджень Ф. фон Ліста на європейське (у тому числі вітчизняне) кримінальне право складно переоцінити. Саме австро-німецький вчений був одним із перших, хто розпочав наукові дискусії щодо сутності об'єкта злочину. Ба більше, підхід, відповідно до якого об'єктом злочину або кримінального проступку виступають певні блага, представником якого був і Франц фон Ліст, залишається популярним і на сьогоднішній день (поряд із ідеєю визнання об'єктом кримінального правопорушення соціальних цінностей) [58, с. 69; 12, с. 101].

Крім перелічених вище, у науці кримінального права існує ціла низка інших підходів визначення сутності об'єкта кримінального правопорушення [56, с. 10; 188, с. 70]. Всі вони мають певні об'єктивні переваги і недоліки та заслуговують на увагу в рамках окремого дослідження.

Не дивлячись на наявність цілого розмаїття поглядів щодо визначення змісту об'єкта кримінального правопорушення, на сьогоднішній день домінуючою залишається сформована за часів існування СРСР ідея, відповідно до якої вказаний обов'язковий елемент будь-якого складу злочину або кримінального проступку являє собою сукупність найбільш важливих суспільних відносин, поставлених під охорону закону про кримінальну відповідальність, яким у результаті вчинення суспільно небезпечного діяння заподіюється шкода або створюється загроза її заподіяння [69, с. 88; 70, с. 70; 113, с. 79; 43, с. 60; 54, с. 146; 70, с. 105; 74, с. 151; 91, с. 100].

Переконливими виглядають роздуми В.Я. Тація та Є.В. Лащука про те, що на цьому етапі розвитку доктрини кримінального права концепція об'єкта злочину як суспільних відносин виглядає найбільш переконливою та універсальною. По-перше, вона дозволяє з'ясувати сутність соціальних цінностей, що забезпечуються суспільними відносинами та перебувають під охороною закону про кримінальну відповідальність, суб'єктів, які безпосередньо заінтересовані в їх охороні, та соціального зв'язку між особами, що є учасниками таких відносин, і в такий спосіб розкрити механізм завдання шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. По-друге,

завдяки цій теорії кримінально-правова доктрина збагатилася вченням про суспільну небезпечність тих чи інших діянь, що визначаються злочинними. По-третє, поняття суспільних відносин допомогло визначити сутність взаємозв'язку об'єкта з іншими елементами складу злочину [111, с. 136]. Урешті-решт, правильна кваліфікація суспільно небезпечних діянь можлива виключно за умови використання саме аналізованої категорії [81, с. 201].

Повністю погоджуємось із запропонованими аргументами та вважаємо, що саме така концепція якнайкраще підходить для визначення об'єкта кримінального правопорушення у вигляді залишення в небезпеці.

На сьогоднішній день в науці кримінального права популярною є класифікація об'єктів кримінального правопорушення «по вертикалі» на:

а) загальний об'єкт – це об'єкт, на які спрямовані всі і кожне зокрема кримінально протиправне посягання (ст. 1 КК);

б) родовий об'єкт – це певне коло тотожних чи однорідних суспільних відносин;

в) безпосередній об'єкт – це суспільні відносини, на які посягає конкретне кримінальне правопорушення [122, с. 19].

Отже, розглянемо об'єкт суспільно небезпечного діяння у вигляді залишення в небезпеці.

Як було вказано вище, загальний об'єкт є спільним для будь-якого кримінального правопорушення (у тому числі залишення в небезпеці). Ним виступає весь комплекс поставлених під охорону КК України найбільш важливих суспільних відносин.

Під родовим об'єктом будь-якого злочину або кримінального правопорушення, як правило, розуміється сукупність однорідних суспільних відносин, об'єднаних відповідним розділом Особливої частини закону про кримінальну відповідальність, яким внаслідок вчинення злочину або кримінального проступку заподіюється або може бути заподіяна шкода.

Нагадаємо, кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці передбачена у ст. 135 КК України, яка включена законодавцем до розділу II

Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи». Станом на 12.07.2021 р. даний розділ охоплює 32 статті. Спільним об'єктом цих кримінальних правопорушень традиційно визначають суспільні відносини, що забезпечують охорону життя, здоров'я та тілесної недоторканості людини.

Таким чином, родовим об'єктом залишення в небезпеці є суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини.

Не дивлячись на той факт, що родовий об'єкт кримінального правопорушення, як правило, є значно ширшим за безпосередній, в окремих випадках вони можуть бути тотожними.

Окрім розглянутої вище класифікації «по вертикалі», в науці кримінального права поширеною є класифікація безпосереднього об'єкта «за горизонталлю». Як вказують автори підручника «Кримінальне право України: Загальна частина» (за заг. ред проф. В.М. Бесчастного та О.М. Джужи), «за горизонталлю» об'єкти кримінального правопорушення поділяються на:

а) основний безпосередній об'єкт – суспільні відносини, на які посягає конкретний злочин і яким він завдає шкоди;

б) додатковий безпосередній об'єкт – суспільні відносини, яким, поряд з основним об'єктом, завдається шкода або виникає загроза її заподіяння. Таким об'єктом завжди є тільки ті суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону кримінального закону поряд із основним безпосереднім об'єктом [70, с. 73].

Додамо, що останній об'єкт також можна диференціювати на обов'язковий та факультативний. Як вдало зауважує А.А. Вознюк, додатковий обов'язковий (необхідний) безпосередній об'єкт – це суспільні відносини, на які завжди посягає певний злочин, заподіюючи їм шкоди або створюючи загрозу її заподіяння поряд з безпосереднім основним об'єктом, і який в інших випадках може бути самостійним основним безпосереднім об'єктом злочину), а додатковий факультативний (необов'язковий)

безпосередній об'єкт – суспільні відносини, на які не завжди посягає злочин, заподіюючи їм шкоди або створюючи загрозу її заподіяння поряд з безпосереднім основним об'єктом, і який в інших випадках може бути самостійним основним безпосереднім об'єктом злочину [43, с. 63-64].

Враховуючи той факт, що додатковий об'єкт кримінального правопорушення не впливає на кваліфікацію суспільно небезпечного діяння, ряд науковців скептично відносяться до ідеї його встановлення. Крім того, українські суди, як правило, у своїх рішеннях не розкривають зміст безпосереднього додаткового об'єкта.

Вважаємо, такі критичні зауваження є не зовсім справедливими, як мінімум, з двох причин:

- 1) по-перше, даний вид безпосереднього об'єкта об'єктивно існує;
- 2) по-друге, хоча безпосередній додатковий об'єкт і не впливає на кваліфікацію дій (або бездіяльності) винного, він може бути врахований при призначенні судом покарання (а відтак, ігнорування судами питання встановлення безпосереднього додаткового покарання несе доволі негативні наслідки (принаймні у певних випадках)).

Враховуючи це вважаємо, що аналіз безпосереднього додаткового об'єкта є вельми важливим. Водночас, варто підкреслити, що з самої назви «безпосередній додатковий об'єкт» випливає його факультативність, а відтак він наявний далеко не в кожному складі злочину або кримінального проступку.

Отже, проаналізуємо безпосередній об'єкт кримінального правопорушення у вигляді залишення в небезпеці. Для цього скористаємось результатами наукових досліджень вітчизняних досліджень, матеріалами судової практики та власними роздумами.

Доволі оригінальною з приводу визначення безпосереднього об'єкта залишення в небезпеці є позиція Є.С. Назимка та Є.О. Пилипенка. Так, вчені пропонують розглядати в якості даного обов'язкового елемента складу кримінального правопорушення цінності, на які посягає діяння, що становить

склад злочину залишення в небезпеці. Тобто під безпосереднім об'єктом залишення в небезпеці, доповнюють вони, слід розуміти потерпілого, його інтереси й права, соціальні зв'язки та блага [84, с. 59-60].

Як було вказано вище, теорія визначення в якості об'єкта злочину або кримінального проступку найбільш важливих соціальних цінностей, що поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність, є досить розповсюдженою. Ба більше, саме дана позиція є другою за поширеністю після концепції «об'єкт – суспільні відносини», тому сам підхід до визначення даного обов'язкового елемента складу кримінального правопорушення не викликає жодних заперечень та заслуговує на увагу.

Більш дискусійними виглядають визначені Є.С. Назимком та Є.О. Пилипенком самі «мішені» цього злочину, тобто такі соціальні цінності, як потерпілий від кримінального правопорушення у вигляді залишення в небезпеці, його інтереси та права, соціальні зв'язки та блага. Дана дискусійність впливає з наступних об'єктивних причин:

1. Сама ідея визнання людини в якості об'єкта кримінального правопорушення (нехай і з урахуванням її як найвищої соціальної цінності) виглядає доволі суперечливою. Зокрема, ряд науковців розглядають потерпілого в якості певної властивості кримінального правопорушення, явища, яке безпосередньо не входить до суб'єктивних або об'єктивних ознак.

На противагу їм В.В. Топчій зазначає, що потерпілий не є чи то властивістю, чи то особливістю, чи то прикметою, тобто ознакою злочину як явища, він є цілком реальним явищем сам, а у кримінально-правовому контексті – складовою частиною, компонентом об'єкта злочину [121, с. 98].

Отже, вчений розглядає потерпілого в якості певної частини об'єкта. Втім, з огляду на той факт, що В.В. Топчій називає потерпілого «основним елементом цінностей [121, с. 97], стає очевидним наближеність його концепції до висловлених поглядів Є.С. Назимка та Є.О. Пилипенка (потерпілий від залишення в небезпеці не є єдиним об'єктом складу

залишення в небезпеці, його (об'єкт) становить сукупність соціальних цінностей, однією з яких і є людина).

Без сумніву, таке бачення об'єкта залишення в небезпеці має право на життя та містить ряд цікавих положень, проте, на нашу думку, більш аргументованими виглядають роздуми В.Я. Тація, який наголошує на тому, що у такому разі (коли в якості об'єкта розглядається людина – потерпілий від злочину) об'єкт злочину (у нашому випадку – діяння у вигляді залишення в небезпеці) зводиться до учасника (суб'єкта) суспільних відносин [112, с. 130].

З огляду на викладене вважаємо, що використання в нашій роботі ідеї, відповідно до якої безпосереднім об'єктом залишення в небезпеці виступає потерпілий від злочину як найвища соціальна цінність є недоречним.

2. Визначений безпосередній об'єкт виглядає занадто широким та виходить навіть за межі родового. Такий стан речей суперечить критеріям диференціації об'єкта «по вертикалі».

Цікаво, що родовим об'єктом залишення в небезпеці, на думку Є.С. Назимка та Є.О. Пилипенка, є охоронювані кримінальним законом цінності, на які посягає група злочинів, що визначені у відповідному розділі Особливої частини Кримінального кодексу під назвою «Злочини проти життя та здоров'я особи» [84, с. 59].

Іншими словами, даним об'єктом є життя та здоров'я людини. Таким чином, вчені поділяють найбільш поширену ідею визначення родового об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених у розділі II Особливої частини КК України.

Перелічені аргументи свідчать про суперечливість позиції, яка розглядає потерпілого від кримінального правопорушення, його інтереси та права, соціальні зв'язки та блага в якості безпосереднього об'єкта складу кримінального правопорушення у вигляді залишення в небезпеці. При цьому окремо варто наголосити на тому, що ми в жодному випадку не спростовуємо названу ідею та вважаємо, що вона має право на життя.

Існують і інші думки з приводу визначення безпосереднього об'єкта у вигляді залишення в небезпеці. Зокрема, В.В. Бабаніна на дисертаційному рівні вказує на те, що нею удосконалено конкретизацію основного безпосереднього об'єкта залишення в небезпеці, зокрема обґрунтовано, що ним є такі охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, як життя та здоров'я особи [9, с. 7].

Припускаємо, що висловлена позиція є не повністю розкритою та потребує подальших тлумачень, адже з її змісту випливає одне з наступних положень:

1) можливо, автор розглядає життя та здоров'я особи в якості певних суспільних відносин (у такому випадку ми не поділяємо дану позицію, адже життя та здоров'я людини апіорі не можуть визнаватися суспільними відносинами, а виступають певними соціальними цінностями з приводу яких виникають суспільні відносини);

2) можливо, В.В. Бабаніна пропонує в якості безпосереднього об'єкта залишення в небезпеці сукупність певних елементів, таких як суспільні відносини, життя, здоров'я людини (у такому разі подібна позиція також є дискусійною адже названі соціальні цінності є складовими суспільних відносин);

3) можливо, науковець мала на увазі той факт, що безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 135 КК України, виступають суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини.

Проаналізувавши зміст роботи В.В. Бабаніної ми схилиємось до думки, що вчена притримується саме третього підходу, який на сьогоднішній день є найбільш поширеним в науці кримінального права. Так, наприклад, В.К. Гришук, Т.М. Луцький, О.Ф. Пасека та М.В. Самарчук у своїх дослідженнях називають об'єктом кримінального правопорушення у вигляді залишення в небезпеці життя та здоров'я особи [50, с. 32].

Спроектували висловлену позицію в площину концепції «об'єкт кримінального правопорушення – суспільні відносини», отримуємо

безпосередній основний об'єкт залишення в небезпеці, тотожний родовому об'єкту злочинів та кримінальних проступків, перелічених у розділі II Особливої частини закону про кримінальну відповідальність – поставлені під охорону КК суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини.

При цьому, під час розгляду даного питання важливо встановити початковий та кінцевий моменти життя. Як вдало вказують автори науково-практичного коментаря КК України (за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна), початковим моментом життя як об'єкта посягання слід вважати початок фізіологічних пологів. Тому посягання на плід після початку пологового процесу є посяганням на життя людини. При цьому не має значення, що дитина, яка народжується, ще не розпочала самостійного, позаутробного життя і навіть не відділилася від утроби матері. Посягання на плід, що відділився від утроби матері внаслідок пологового процесу (незалежно від його життєздатності), тим більше є посяганням на життя. У свою чергу посягання на плід людини до початку пологового процесу не є посяганням на життя (незалежно від віку плода) і не може кваліфікуватися як вбивство. Кінцевим же моментом життя, в свою чергу, вважається біологічна смерть, тобто момент, коли внаслідок припинення роботи серця відбулися незворотні процеси розпаду клітин центральної нервової системи [73, с. 18].

Нагадаємо, смерть людини внаслідок вчинення злочину, передбаченого ч. 1 або ч. 2 ст. 135 КК України є кваліфікуючою ознакою залишення в небезпеці. У випадку настання такого суспільно небезпечного наслідку, дії винного кваліфікуються за ч. 3 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність.

Отже, в науковому середовищі побутує думка, відповідно до якої безпосереднім основним об'єктом залишення в небезпеці виступають суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини.

Даної позиції притримуються і українські суди. Так, проаналізувавши судові рішення, винесені за ст. 135 КК України у період з 2009 по червень

2021 рр. нами виявлено лише два випадки встановлення безпосереднього об'єкта залишення в небезпеці. Наприклад, у вироку Кіцманського районного суду Чернівецької області від 21.11.2018 року по справі № №718/691/18 зазначається, що об'єктом злочину передбаченого ст. 135 КК України є життя і здоров'я особи. Небезпечний для життя стан означає ситуацію, яка реально загрожує життю людини та може закінчитися настанням її смерті, якщо не надати своєчасну сторонню допомогу (збита автомобілем людина залишилась на проїзній частині дороги). Причини, через які особа потрапила в небезпечний для життя стан (її власна необережна чи умисна поведінка або причини об'єктивного характеру), не мають значення для кваліфікації злочину [26].

Таким чином, суд дійшов висновку, що об'єкт залишення в небезпеці має бінарну структуру та складається із синтезу таких соціальних цінностей, як життя та здоров'я особи.

Крім того, цікавою виглядає позиція суду в частині визначення поняття «небезпечний для життя стан» та зауваження з приводу неважливості для кваліфікації діяння причин потрапляння потерпілого у такий стан.

Нагадаємо, останній факт в окремі історичні періоди трактувався дещо інакше (зокрема, у II половині XIX – на початку XX ст. в Російській імперії провокативна поведінка з боку потерпілого суттєво впливала на кваліфікацію дій винного у залишенні в небезпеці).

Друга згадка про об'єкт кримінального правопорушення у вигляді залишення в небезпеці міститься у вироку Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 05 лютого 2018 року по справі № 334/2643/16-к, в якому лише констатується факт того, що об'єктом залишення в небезпеці виступає життя і здоров'я особи [29].

Викладені позиції українських судів містять певний недолік, встановлюючи об'єктом залишення в небезпеці життя та здоров'я особи, а не людини. Оперування терміном «особа» під час розгляду об'єкта кримінального правопорушення дещо звужує його зміст.

Як слушно вказують автори підручника «Теорія держави і права» (за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки), людина є біопсихосоціальною істотою. Іншими словами, людина може розглядатися як біологічна форма життя, що виражається в морфологічних, фізіологічних, генетичних, нервово-мозкових, електрохімічних та інших явищах і процесах людського організму [117, с. 261].

З наведеного слідує, що категорія «людина» є широкою та вказує на відповідний біологічний вид. У юридичному ж, науковому і навчальному аспектах досить часто трапляються терміни «людина», «права людини», «індивід», «суб'єкт», «особистість». На перший погляд, ідеться про одну і ту ж саму категорію, що характеризує людську особу як єдине ціле. Тут поєднуються і природні біологічні, і психічні, і соціальні якості, що виділяють цю особу в соціальному середовищі з-поміж інших [117, с. 262].

Кожен із цих термінів містить у собі різні формули поєднання перелічених якостей. В юридичній площині категорії «людина» та «особа», яка правило, вживаються у близькому, а інколи навіть у тотожному значенні.

Для того, аби зрозуміти, чи коректно вживати названі категорії в якості тотожних, необхідно проаналізувати зміст поняття «особа». На думку О.Ф. Скакун, під особою варто розуміти людину як суб'єкт відносин і свідомої діяльності (тобто особа в широкому розумінні слова), котра розвинулася в суспільстві, пройшла етапи соціалізації в усіх аспектах (економічному, політичному, ідеологічному, правовому) та набула здатності чинити свідому, вольову діяльність. Терміном «особа» визначається соціальна якість людського індивіда, залученого в громадські відносини, активність якого виявляється в його життєвій позиції, в усвідомленні свого положення і місця в суспільстві, що розвивається. Особою може бути тільки людина, хоча й не кожна (новонароджений нею не може бути) [104].

З викладеного випливає, що категорія «людина» є більш широкою, ніж поняття «особа», тому вважаємо, більш коректним є твердження про те, що безпосереднім об'єктом залишення в небезпеці є суспільні відносини, що

забезпечують охорону життя та здоров'я людини (на чому і наполягають вітчизняні вчені), а не особи (як вказують українські суди).

Вказану позицію доповнюють автори навчального посібника «Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації» (за заг. ред. В.В. Топчія), які поділяють безпосередній об'єкт залишення в небезпеці на основний та додатковий. Основним безпосереднім об'єктом розглядуваного злочину, на думку вчених, є здоров'я, додатковим факультативним – життя людини [1, с. 135].

Дійсно, суспільно небезпечний наслідок у вигляді смерті людини передбачений виключно у ч. 3 ст. 135 (при цьому, він розглядається у якості альтернативного), тому, без сумніву, запропонована позиція має право на життя.

Водночас, погодитись остаточно з правильністю твердження про те, що життя виступає безпосереднім додатковим факультативним об'єктом заважає той факт, що з диспозиції ч. 1 ст. 135 КК України випливає, що потерпілий перебуває саме у «небезпечному для життя стані» (а не у небезпечному для здоров'я), а відтак юридична конструкція даної норми дає підстави стверджувати, що злочин априорі посягає не тільки на здоров'я, але і на життя людини (суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини). Ба більше, така конструкція диспозиції ч. 1 ніби відкидає загрозу здоров'ю людини, залишаючи його (здоров'ю) поза об'єктом кримінального правопорушення.

Останній факт є доволі важливим та свідчить про недосконалість диспозиції ч. 1 ст. 135 КК України. Однією з перших у науковому середовищі вказаний недолік помітила В.В. Бабаніна, яка у своїх наукових дослідженнях зазначає, що з огляду на те, що законодавець у ст. 135 КК України визначив як безпосередній об'єкт лише життя особи, то це означає, що єдиним можливим наслідком є її смерть. Однак у ч. 3 ст. 135 КК України передбачено як наслідок не лише смерть особи, а й інші тяжкі наслідки. Стосовно тяжких наслідків існують різні доктринальні тлумачення. Так,

наприклад, М.І. Бажанов та В.В. Сташис вважають, що під іншими тяжкими наслідками слід розуміти тяжке тілесне ушкодження, важку хворобу тощо [70, с. 70]. Водночас вчений В.І. Касинюк стверджує, що до інших тяжких наслідків належать тяжкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження [71, с. 393]. Тобто, з огляду на вищезазначене, виникає питання, чи може в даному випадку охоронятися лише життя особи, якщо в диспозиції ч. 3 ст. 135 КК України зазначено й інші тяжкі наслідки? Також у цьому разі необхідно зважати й на положення ч. 1 зазначеної статті, де вказано на завідоме залишення в небезпеці особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані. Тобто, у цьому разі, винна особа розуміє, що залишає іншу особу в небезпечному для життя стані. Однак, зважаючи на те, що ч. 3 ст. 135 КК України передбачає не лише настання смерті, а й інших тяжких наслідків, тобто може бути спричинена шкода не лише життю, а й здоров'ю, слід у диспозиції ч. 1 даної статті вказати на небезпечний не лише для життя, а й здоров'я стан, що автоматично передбачатиме такий же стан для частин 2, 3 ст. 135 КК України, оскільки зазначені диспозиції є бланкетними [8, с. 136].

Думається, запропоновані вченою зміни є доволі важливими та необхідними, відтак повністю підтримуємо позицію щодо необхідності викладення ч. 1 ст. 135 КК України в наступній редакції:

«Завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя або здоров'я стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав змогу надати їй допомогу, а також у разі, коли він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя або здоров'я стан, -

карається обмеженням волі на строк до двох років або позбавленням волі на той самий строк».

Запропоновані зміни дозволять не тільки привести диспозиції ч.ч. 1-2 ст. 135 КК України у відповідність об'єкту кримінального правопорушення,

але, що найголовніше, унеможливають виникнення прецедентів, за яких особа не підлягатиме кримінальній відповідальності через те, що залишила потерпілого у небезпечному для здоров'я (а не життя) стані.

Цікавою виглядає позиція, відповідно до якої безпосереднім основним об'єктом деяких злочинів, включених до розділу II Особливої частини закону про кримінальну відповідальність (зокрема, ст.ст. 121-125, 128 КК України) визначають суспільні відносини, що забезпечують охорону тілесної недоторканості людини (або ж тілесна недоторканість – за теорією визнання об'єктом злочину соціальних цінностей). Такий об'єкт, як зауважують В.В. Шаблистий та О.А. Галемін, є вузьким, охоплює значно меншу кількість злочинів [146, с. 68].

Висловлена думка, без сумніву, виглядає доволі вдалою та чітко відображає об'єкт окремих кримінальних правопорушень, включених до названого розділу Особливої частини КК України. З огляду на це постає питання щодо доцільності поширення подібного об'єкта на склад злочину, передбачений ст. 135 КК України.

Проаналізувавши зміст диспозицій ч.ч. 1-3 ст. 135 КК України можна дійти висновку про те, що, все ж таки, у випадку даних складів кримінальних правопорушень більш вдало розглядати в якості їх об'єкта життя та здоров'я людини, адже категорія «тілесна недоторканість» є вузькою та не охоплює всі випадки вчинення даного суспільно небезпечного діяння.

Таким чином, повністю погоджуємось із думкою В.В. Шаблистою та О.А. Галеміна про те, що суспільні відносини, що забезпечують охорону тілесної недоторканості є безпосереднім основним об'єктом виключно злочинів, передбачених ст.ст. 121-125, 128 КК України (звісно, в контексті розгляду кримінальних правопорушень, передбачених у розділі II Особливої частини КК України).

Отже, проаналізувавши судову практику та наукові праці вітчизняних вчених нами встановлено, що найбільш поширеною є позиція, відповідно до якої об'єктом залишення в небезпеці виступають суспільні відносини, що

забезпечують охорону життя та здоров'я людини (життя та здоров'я людини у випадку розгляду концепції «об'єкт кримінального правопорушення – соціальні цінності»). При цьому, враховуючи той факт, що у випадку, якщо злочином була заподіяна шкода життю людини, дії винного кваліфікуються за ч. 3 ст. 135 КК України, всупереч диспозиції ч. 1 даної норми, ми, все ж таки, підтримуємо позицію авторів навчального посібника «Кримінально-правова характеристика злочинів проти особи» (Гришук В.К., Луцький Т.М., Пасєка О.Ф., Самарчук М.В.) [50, с. 32] та вважаємо, що безпосереднім основним об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 1-2 ст. 135 КК України виступають суспільні відносини, що забезпечують захист здоров'я людини (відповідно до позиції «об'єкт кримінального правопорушення – соціальні цінності» – здоров'я людини), а злочину, що закріплений у ч. 3 даної статті – суспільні відносини, що забезпечують захист життя та здоров'я людини (відповідно до позиції «об'єкт кримінального правопорушення – соціальні цінності» – життя та здоров'я людини).

Дійсно, викладена думка містить ряд переваг та є домінуючою як на науковому, так і на правозастосовному рівнях. Частково погоджуємось із такою позицією і ми.

Водночас, на сьогоднішній день, можна запропонувати дещо інший безпосередній об'єкт залишення в небезпеці. Зокрема, для кваліфікації діяння за ч.ч. 1-2 КК України достатньо того, що особа була залишена у небезпечному для життя стані суб'єктом кримінального правопорушення (або ж була поставлена ним у відповідне становище). Натомість, склад даних злочинів є формальним та не передбачає обов'язкове настання наслідків у вигляді настання шкоди для життя або здоров'я (більш детально означене питання буде проаналізоване нами нижче).

З наведеного слідує, що життю та здоров'ю потерпілих від злочинів, передбачених ч.ч. 1-2 далеко не завжди заподіюється шкода, а відтак, постає логічне питання: чи можуть вони у таких випадках визнаватися в якості саме безпосереднього основного об'єкта залишення в небезпеці ?

Як слушно зауважує П.Л. Фріс, об'єкту злочину або кримінального проступку внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння спричиняється або може бути спричинена шкода [137, с. 119].

Таким чином, для визнання суспільних відносин (соціальних цінностей, благ тощо) в якості об'єкта кримінального правопорушення достатнім є той факт, що їм може бути заподіяна шкода (тобто наявності високої долі ймовірності такого сценарію).

Керуючись цим стає очевидним, що життя та здоров'я людини (суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини) можуть бути визнані об'єктом злочину навіть у випадку, коли внаслідок злочину їм не була спричинена шкода, проте перед ними стояла реальна небезпека (як у ряді випадків залишення в небезпеці).

Не дивлячись на це, можливо, в контексті розгляду складу кримінального правопорушення у вигляді залишення в небезпеці доречно виокремити інший безпосередній основний об'єкт залишення в небезпеці, якому прямо (а не опосередковано) заподіюється шкода у будь-якому випадку. Так, наприклад, розглядаючи склад погрози вбивством, О.І. Плужник дійшов висновку, що об'єктом даного кримінального правопорушення є особиста безпека людини [86, с. 50].

Звісно, склади цих кримінальних правопорушень (залишення в небезпеці та погрози вбивством) мають цілий ряд відмінностей, втім, з самої диспозиції ч. 1 ст. 135 КК України прямо випливає, що внаслідок вчинення даного злочину заподіюється пряма шкода безпеці людини (суспільним відносинам, що забезпечують безпеку людини). Так, наприклад, залишаючи потерпілого у несприятливих умовах в лісі винний посягає в першу чергу на її безпеку, а вже потім, опосередковано через порушення цієї самої безпеки – на суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини.

Думається, для того, аби остаточно підтвердити (або спростувати) висунуту гіпотезу, необхідно проаналізувати зміст поняття «особиста безпека».

Згідно «Академічного тлумачного словника української мови», безпека – стан, коли кому-, чому небудь ніщо не загрожує [10].

Іншими словами, безпекою визнається стан захищеності у тій чи іншій сфері життєдіяльності. Залишаючи особу в небезпеці суб'єкт кримінального правопорушення в першу чергу посягає саме на цей стан захищеності, який, під впливом зовнішніх несприятливих факторів може призвести до заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень або навіть смерті.

До схожого висновку щодо змісту поняття «безпека людини» дійшла і С.Я. Лихова, на думку якої, безпека людини – це стан, в якому небезпека і умови, які приводять до фізичної, психічної шкоди і матеріальних збитків контролюється заради збереження здоров'я та добробуту окремих людей і суспільства в цілому. Безпека є динамічним станом, який створюється при взаємодії людини із її фізичним, соціальним, культурним, технологічним, політичним, економічним і організаційним оточенням [80, с. 319].

Під час розгляду даного питання можна апелювати абстрактністю категорії «безпека», стверджувати про її тісний зв'язок з такими соціальними цінностями, як життя та здоров'я людини в якому можна навіть припустити, що безпека (принаймні при розгляді об'єкта залишення в небезпеці) виступає певною проміжною ланкою, посягаючи на яку суб'єкт злочину апріорі завдає шкоди (або може завдати) життю та здоров'ю людини, а отже, так чи інакше винний у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України, заподіює шкоду життю та здоров'ю людини (суспільним відносинам, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини).

Звісно, перелічені аргументи, принаймні частково, мають право на життя, ба більше, запропонована нами позиція щодо змісту безпосереднього основного об'єкта залишення в небезпеці не претендує на універсальну істину, а є лише науковим припущенням.

Водночас, впевненості нашому припущенню додає і той факт, що відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і

гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [64].

Отже, законодавець виокремлює безпеку людини в якості самостійної соціальної цінності, а відтак теоретично вона може виступати в якості об'єкта кримінального правопорушення (у випадку концепції «об'єкт злочину або кримінального проступку – суспільні відносини» дана соціальна цінність трансформується в елемент суспільних відносин, а об'єктом залишення в небезпеці виступають суспільні відносини, що забезпечують безпеку людини).

Крім того, за слушним зауваженням В.В. Шаблистою, факт віднесення безпеки людини до однієї з найвищих соціальних цінностей в державі означає, що безпека людини повинна забезпечуватися різними заходами на однаковому, принаймні не менш значущому рівні з життям, здоров'ям, честю, гідністю і недоторканністю особи [143, с. 171].

З викладеного слідує, що безпека людини є однією з найвищих соціальних цінностей, якій прямо (в контексті позиції «об'єкт кримінального правопорушення – соціальні цінності») або опосередковано (в рамках позиції «об'єкт злочину або кримінального проступку – поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність суспільні відносини, які охоплюють соціальні цінності») може бути заподіяна безпосередня шкода.

Пропонуючи подібний підхід визначення основного безпосереднього об'єкта залишення в небезпеці доцільно визначитись із видом безпеки, якій злочином заподіюється безпосередня шкода.

За сферами забезпечення можна виділити такі види безпеки, як: військова, економічна, політична, соціальна, духовна, ідеологічна, гуманітарна, фізична, моральна, майнова, психологічна, екологічна, техногенна, транспортна, виробнича, трудова, правова і т. п. [118, с. 25].

Звісно, якщо керуватися таким критерієм диференціації безпеки, то можна зауважити, що злочин, передбачений ст. 135 КК України в першу чергу посягає саме на фізичну безпеку. Водночас, внаслідок даного суспільно

небезпечного діяння можуть також страждати і інші види безпеки (психологічна, моральна, правова тощо), тому вести мову виключно про фізичну безпеку, на нашу думку, не зовсім правильно.

Як наголошує В.П. Тихий, за суб'єктами, безпека яких забезпечується, можна виділити безпеку людини, суспільства, держави. Натомість, за рівнем суб'єктності безпека людини охоплює собою як безпеку особисту, так і спільноти – загальну (спільну, колективну). Загальна безпека може бути як більш, так і менш загальною [118, с. 25].

Зрозуміло, що вчиняючи кримінальне правопорушення, передбачене ст. 135 КК України, винний посягає саме на особисту безпеку, яка, в свою чергу, може поєднувати у собі різні види безпеки за сферами забезпечення.

Оригінальною виглядає позиція згаданого вище В.П. Тихого, у низці норм Особливої частини КК встановлено відповідальність за порушення права на безпеку людини як за посягання на самостійний об'єкт кримінально-правової охорони. Це норми КК про певні погрози людині, про злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини, які вчиняються у сфері медичного обслуговування (статті 132, 138–145 КК), інші злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини (статті 134 – 137 КК). На забезпечення людини спрямовані й норми КК про відповідальність за злочини проти безпеки споживання продукції, екологічної безпеки, громадської безпеки, безпеки виробництва, безпеки руху та експлуатації транспорту, а норми про злочини проти безпеки людства за своїм визначенням призначені забезпечувати всіх людей [118, с. 39].

Таким чином, науковець згадує про порушення «права на безпеку», а не на саму безпеку. Дійсно, подібна теза виглядає цікавою, проте, на нашу думку, визначення об'єкта залишення в небезпеці в якості певного права на безпеку є не зовсім коректним, адже у такому випадку об'єкт даного кримінального правопорушення не виправдано звужується до певного структурного елемента безпеки людини. Зокрема, вважаємо слушними в контексті цього питання зауваження В.В. Шаблістого, який у своїх роботах

наполягає на тому, що стан захищеності інтересів людини від будь-яких загроз дуже тісно взаємопов'язаний із її правами, свободами і обов'язками. Конституційно-правовий рівень захисту безпеки людини потребує свого удосконалення в бік збалансованої системи прав, свобод і обов'язків людини і громадянина. Саме тому їх сукупність можна вважати змістом безпеки людини [144, с. 458].

Отже, викладене дає підстави стверджувати про те, що безпосереднім основним об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 1-2 ст. 135 КК України виступає особиста безпека людини (суспільні відносини, що забезпечують безпеку людини).

З огляду на кількість випадків, при яких потерпілому було заподіяно тілесні ушкодження внаслідок залишення в небезпеці, можна зробити висновок, що безпосереднім додатковим факультативним об'єктом злочинів, передбачених ч.ч. 1-2 названої норми, можуть виступати суспільні відносини, що забезпечують охорону здоров'я людини.

Крім того, таким об'єктом, досить часто, виступають суспільні відносини що забезпечують кримінально-правову охорону честі та гідності особи (честь і гідність особи) [145, с. 69].

Запропонована позиція в частині визначення об'єкта злочинів, передбачених ч.ч. 1-2 ст. 135 КК України, створює певну дискусійність під час розгляду об'єкта особливо кваліфікованого складу залишення в небезпеці. Диспозиція ч. 3 ст. 135 КК України передбачає, що такому випадку злочин в будь-якому разі заподіює шкоду життю або здоров'ю потерпілого (суспільним відносинам, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини). Проте, суб'єкт даного кримінального правопорушення первинно все одно апріорі посягає на особисту безпеку.

З викладеного слідує, що склад особливо кваліфікованого залишення в небезпеці передбачає два види об'єкті «по горизонталі»: суспільні відносини, що забезпечують особисту безпеку людини та суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини. Звісно, посягання на

останню «мішень кримінального правопорушення» становить значно вищий ступінь суспільної небезпеки, проте, нагадаємо, класифікація безпосереднього об'єкта «по горизонталі» здійснюється не на підставі такої важливості.

Зокрема, як зауважував М.Й. Коржанський, у визначенні головного безпосереднього об'єкта слід було б виділити, що ним (головним об'єктом) є найбільш цінне з точки зору суспільних інтересів, суспільне благо з усіх ушкоджених цим злочином. Але для чинного кримінального законодавства це не характерно. Головний об'єкт повинен бути визначальним для кваліфікації діяння і для вибору місця конкретної норми у системі законодавства [65, с. 166].

З огляду на вказану вище первинність об'єкта у вигляді суспільних відносин, що забезпечують особисту безпеку людини (звісно, в контексті кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України), а також особливостей суб'єктивної сторони даного злочину (яка буде розкрита в наступному підрозділі нашого наукового дослідження), вважаємо, що у даному випадку безпосереднім основним об'єктом злочину, передбаченого ч. 3 ст. 135 КК України виступають суспільні відносини, що забезпечують особисту безпеку людини (безпека людини), а безпосереднім додатковим обов'язковим – суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини (життя та здоров'я людини).

У попередніх підрозділах нашого наукового дослідження неодноразово наголошувалося на тому, що кримінальному правопорушенню у вигляді залишення в небезпеці притаманний потерпілий, тобто особа, якій внаслідок вчинення злочину або кримінального проступку заподіюється певна шкода.

Традиційно потерпілий розглядається або в контексті об'єкта кримінального правопорушення, або ж поряд з ним. Враховуючи виняткову важливість потерпілого у складі злочину, передбаченого ст. 135 КК України, проаналізуємо його детальніше в розрізі окремого підрозділу нашої дисертаційної роботи.

М.В. Сенаторов на монографічному рівні слушно зауважив, що потерпілі, які є ознаками складу злочину, у межах вчення про склад кримінального правопорушення охоплюються загальним поняттям «потерпілий від злочину», під яким розуміється соціальний суб'єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або ж суспільство в цілому), блага, праву чи інтересу якого, що знаходиться під охороною кримінального закону, злочином або кримінальним проступком заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої, і на якого вказано в законі при формулюванні певного виду кримінального правопорушення [99, с. 94].

У диспозиції ст. 135 КК України міститься пряма вказівка на такого соціального суб'єкта. Зокрема, у ч. 1 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність згадується особа, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через визначені у нормі причини.

Таким чином, як наголошує О.І. Плужнік, потерпілим від цього злочину є особа, яка характеризується сукупністю двох ознак: а) особа перебуває в небезпечному для життя стані; б) особа позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану [86, с. 55].

Перша ознака (небезпечний для життя стан) та частина другої (безпорадний стан) відображає обстановку вчинення кримінального правопорушення, яка є елементом об'єктивної сторони складу злочину або кримінального проступку. Даний елемент буде проаналізований нами трохи нижче.

Розглянемо детальніше такі причини позбавлення можливості вжити заходів до самозбереження, як малолітство, старість, хвороба.

Як слушно вказують автори навчального посібника «Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації», малолітніми вважаються особи, які не досягли 14-річного віку. Старими відповідно до класифікації віку ВООЗ є особи, які досягли 75-річного віку. Під хворобою в диспозиції

частині 1 ст. 135 КК слід розуміти будь-який хворобливий стан особи, через який вона не може вжити заходів до самозбереження (наприклад, інвалідність, травма, отруєння, ускладнене перенесення вагітності тощо) [1, с. 135].

Перелічені ознаки потерпілого суттєво впливають на його можливість вжити заходів до самозбереження. Так, наприклад, малолітня особа є ще несформованим індивідом, який через ряд об'єктивних обставин (відсутність життєвого досвіду, необхідних знань, навичок тощо) позбавлений можливості (повністю або ж частково) прийняти швидке та правильне рішення до самозбереження, перебуваючи в несприятливих обставинах, що загрожують його життю та здоров'ю.

Окремо додамо, що категорія «малолітній» розкривається на законодавчому рівні та в жодному випадку не є оціночною. Відповідно до ч. 2 ст. 6 Сімейного кодексу України, малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Дитиною ж, в свою чергу, є будь-яка людина, якій не виповнилося вісімнадцяти років [103].

Схожа ситуація і у випадку залишення в небезпеці особи через старість. Звісно, така особа, принаймні в переважній більшості випадків, має гірші фізичні показники, ніж представники молодшого покоління, володіє набагато повільнішою реакцією на зміни в навколишньому середовищі, та врешті-решт, втрачає гнучкість мислення. Все це, суттєво знижує її шанси подолати небезпечний для життя стан самотужки.

Водночас, рішення законодавця закріпити в диспозиції ч. 1 ст. 135 КК України на таку вікову ознаку потерпілого від злочину, як старість, викликає певні зауваження. По-перше, така вікова категорія осіб на законодавчому рівні прямо не розкривається, а, по-друге, в законі про кримінальну відповідальність категорія «старість» використовується виключно в рамках диспозиції ч. 1 ст. 135 КК України, тоді як в інших нормах (п. 6 ч. 1 ст. 67 та ч. 2 ст. 365² КК України використовується поняття «похилий вік».

Останній факт свідчить ще і про порушення законодавчої техніки, зокрема – порушення принципу єдності юридичної термінології.

На користь останнього умовиводу свідчить і судова практика. Проаналізувавши судові рішення, винесені за ст. 135 КК України у період з лютого 2010 р. по липень 2021 року (287 вироків), нами не виявлено випадків оперування категорією «старість» (принаймні в контексті потерпілого). Натомість, українські суди активно користуються терміном «особа похилого віку» (наприклад, вирок Крижопільського районного суду Вінницької області від 21.04.2017 року по справі № 134/286/17 [27], Білопільського районного суду Сумської області від 04.07.2017 року по справі № 573/877/17 [17], Херсонського міського суду Херсонської області від 27.04.2017 року по справі № 766/17149/16-к [31], Вінницького міського суду Вінницької області від 17.07.2014 по справі № 127/12839/14-к [24], Рахівського районного суду Закарпатської області від 16.01.2015 року по справі № 305/2455/14-к [29], Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 14 травня 2021 року по справі №303/1148/20 [21]) який, на превеликий жаль, прямо не розкривається в жодному рішенні.

Таким чином, використання в законі про кримінальну відповідальність категорії «старість», на нашу думку, є недоречним. Що ж стосується категорії «похилий вік», погоджуємось із думкою О.А. Плашовецького про те, що даний вік потерпілих малодосліджений у вітчизняній науці кримінального права. Кримінальні правопорушення проти осіб похилого віку є досить важливими, ураховуючи такі обставини:

- 1) зазначена категорія осіб є соціально незахищеною і потребує додаткового захисту з боку держави;
- 2) такі злочини свідчать про підвищений цинізм винного;
- 3) такі злочини характеризуються вищою суспільною небезпечністю [85, с. 23].

Вказаний віковий діапазон розкривається на законодавчому рівні. У ст. 10 «Особи, які визначаються громадянами похилого віку» розділу III

«Статус громадян похилого віку та гарантії їх соціального захисту» Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» зазначається, що громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року [92].

Зауважимо, що відповідно до ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», пенсії за віком призначаються залежно від різних обставин (віку громадянина, його страхового стажу тощо). На сьогоднішній день, мінімальний вік отримання пенсії за віком для осіб чоловічої статі становить 60 років, а для осіб жіночої – 55 років [93].

З викладеного слідує, що мінімальний вік, з якого особа може підпадати під категорію «особа похилого віку» становить:

- 1) для осіб жіночої статі – 53,5 років;
- 2) для осіб чоловічої статі – 58,5 років.

Цілком очевидно, що даний вік є набагато нижчим ніж той, що визначається ВООЗ як старість (75 років). Водночас, закріплений на законодавчому рівні «похилий вік» відображає вітчизняні реалії (тривалість життя, якість життя, рівень медицини тощо), тому у певних випадках є більш актуальним.

На нашу думку, викладене вище правило визначення похилого віку є не зовсім коректним для використання в контексті закону про кримінальну відповідальність, адже розповсюджується виключно на громадян України. Відтак, у випадку, якщо потерпілим від злочину виявиться громадянин (підданий) іншої держави або апатрид, встановити його статус як «особа похилого віку буде неможливо». Через це, на нашу думку, категорія «похилий вік» має бути розкрита безпосередньо в законі про кримінальну відповідальність.

Крім того, використання визначеного у Законі України від 16.12.1993 р. № 3721-ХІІ «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» вікового діапазону для розкриття категорії «похилий вік» в законі про кримінальну відповідальність, можливо, є не зовсім коректним та зручним (даний вік не є однаковим для усіх категорій населення). Тим паче, подібний підхід в певній мірі порушить принципи гендерної рівності.

Окремо додамо, що на сьогоднішній день особа, яка досягла 53,5-58,5 років, в переважній більшості випадків здатна продовжувати вести активний образ життя та цілком може подбати про себе, тому, на нашу думку, визначення в законі про кримінальну відповідальність даного вікового діапазону для позначення категорії «особа похилого віку» є недоречним.

Враховуючи викладене вище, припускаємо, що в сучасних реаліях в контексті КК України похилим віком має визнаватися вік, менший за той, що розглядається ВООЗ як старість (75 років), проте вищий за мінімальний вік, з якого особа може підпадати під категорію «особа похилого віку» відповідно до Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» на підставі положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Для вирішення вказаного завдання пропонуємо в рамках КК України під особою похилого віку розглядати людину, яка досягла 65 років. Саме такий вік фігурує в ч. 3 ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а отже відповідне положення буде в певній мірі базуватися на вимогах Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні».

Тим паче, як зауважує О.А. Плашовецький, Всесвітня організація охорони здоров'я ще у 1982 р. визначила 65 років як індикатор похилого віку та рекомендувала серед осіб пізнього віку виділяти ще й групу престарілих – людей 80 років і старших [85, с. 21].

Для реалізації запропонованої нами ідеї доречно внести до ст. 67 КК України «Обставини, які обтяжують покарання» (саме у цій нормі вперше зустрічається поняття «особа похилого віку») примітку наступного змісту:

«Примітка. Під особою похилого віку розуміється людина, якій на момент вчинення кримінального правопорушення виповнилося 65 років».

Що стосується потерпілого, який перебуває у небезпечному для життя стані і позбавлений вжити заходів до самозбереження через хворобу, зауважимо що під хворобою у даному випадку може розумітися будь-яке захворювання, тимчасове або хронічне, фізіологічне або психічне. Треба зазначити, що наявність психічної хвороби не дає приводу однозначно визнавати людину безпорадною, оскільки особи, що хворіють на психічні розлади, мають велику фізичну силу та достатній розум для того, щоб врятувати себе у небезпечній для життя та здоров'я ситуації. Позбавленою можливості вжити заходів до самозбереження особа, що страждає фізіологічними або психічними захворюваннями, буде визнано тільки тоді, коли саме таке захворювання обумовлює нездатність діяти в небезпечному стані [81, с. 61].

Таким чином, потерпілими від злочину, передбаченого ч. 1 ст. 135 КК України можуть виступати малолітні, старі та хворі особи, які позбавлені вжити заходів до самозбереження. Додамо, що диспозиція цієї норми передбачає невичерпний перелік станів, які можуть бути визнані в якості безпорадного. Зокрема, іншим безпорадним станом можуть бути визнані наступні обставини – втрата свідомості, перебування у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, знаходження в річці на глибині без вміння плавати тощо [1, с. 135].

На нашу думку, рішення законодавця вказати у ч. 1 названої норми саме на можливість існування інших безпорадних станів є цілком правильним, адже дозволяє врахувати все розмаїття суспільно небезпечних діянь у вигляді залишення в небезпеці.

Ч. 2 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність передбачає таку категорію потерпілих, як «новонароджена дитина». Як і у випадку з особою похилого віку, поняття новонародженої дитини прямо не розкривається в КК України та потребує додаткового встановлення.

Станом на 01.07.2021 року питання змісту терміну «новонароджена дитина» (або «новонароджений») не врегульовано на законодавчому рівні. На підзаконному ж рівні дана категорія розглядається тричі. Так, у п. 2 Порядку надання комплексної послуги «ЄМалятко», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 року № 691 «Про реалізацію експериментального проекту щодо створення сприятливих умов для реалізації прав дитини» зазначається, що під терміном «новонароджена дитина» слід розуміти дитину, яка не досягла одного року з дня її народження, а також дитину, яка народилася на тимчасово окупованій території у Донецькій або Луганській області, Автономної Республіки Крим чи м. Севастополя та народження якої не зареєстровано органом державної реєстрації актів цивільного стану [93].

Таким чином, даний підзаконний нормативно-правовий акт розкриває такий віковий діапазон новонародженої дитини: з моменту народження до досягнення одного року.

Розгляд вказаного вище вікового діапазону під час характеристики новонародженої дитини в контексті закону про кримінальну відповідальність є недоречним, адже, як зауважують автори згаданого вище навчального посібника «Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації» (за заг. ред. В.В. Топчія), судова практика при інкримінуванні ч. 2 ст. 135 КК керується наступними положеннями:

- 1) проміжок часу від моменту народження дитини до залишення її в небезпеці має бути якомога меншим;
- 2) цей проміжок часу необхідно встановлювати в кожному конкретному випадку, враховуючи всі обставини справи [1, с. 136].

Звісно, період часу до 1 року, навряд чи, можна розглядати в якості «якомога меншого проміжку часу», тому пропонуємо ознайомитися з іншими підзаконними актами, в яких розкривається дане поняття.

Дещо інший зміст в категорію «новонароджений» закладається у Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвнонародженості, затвердженої наказом МОЗ України від 29.03.2006 № 179. У п. 2.5. цього підзаконного нормативно-правового акта задекларовано, що новонародженою є живонароджена дитина, яка народилася або вилучена з організму матері після повного 22-го тижня вагітності (з 154 доби від першого дня останнього нормального менструального циклу) [91].

Таким чином, даний документ прямо встановлює лише нижню межу віку новонародженого (з моменту народження), проте не передбачає кінцевий момент часу, з якого особа перестає розглядатися в якості новонародженої.

Водночас, у п.п. 1.1. зазначається, що перинатальний період - період, який починається з 22-го повного тижня вагітності (з 154 доби від першого дня останнього нормального менструального циклу - термін гестації, якому в нормі відповідає маса плода 500 г) і закінчується після 7 повних діб життя новонародженого (168 годин після народження) [91].

На підставі викладеного припускаємо, що в контексті цього підзаконного акта категорія «новонароджений» передбачає віковий діапазон дитини з моменту народження до, як мінімум, досягнення нею 7 повних діб життя. Втім, даний умовивід є лише припущенням, тому, на нашу думку, керуватися ним під час аналізу складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 135 КК України, є недоречним.

Поняття «новонароджений» розкривається і у Порядку констатації та діагностичних критеріях смерті мозку людини, затвердженому наказом МОЗ України від 09 листопада 2020 року № 2559. Так, у п. 4 розділу I даного

документа вказується, що новонародженим є дитина віком від 37 тижнів гестації до 30 днів [87].

Нагадаємо, початковим моментом життя як об'єкта посягання слід вважати початок фізіологічних пологів [54, с. 18], а отже, перенісши викладене вище визначення в площину закону про кримінальну відповідальність, отримуємо наступний віковий діапазон новонароджених – з моменту народження до 30 повних діб життя.

На нашу думку, з огляду на запропонований зміст документа та суб'єкта його видання (МОЗ України), саме цей віковий діапазон максимально точно розкриває зміст категорії «новонароджена дитина», з огляду на особливості психофізіологічного розвитку людини. Крім того, даний проміжок часу є набагато меншим, ніж той, що закріплено у Порядку надання комплексної послуги «єМалятко», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 року № 691 (нагадаємо, судова практика під час розгляду кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 135 КК України, виходить з того, що проміжок часу від моменту народження дитини до залишення її в небезпеці має бути якомога меншим [1, с. 136]).

Схожу пропозицію на дисертаційному рівні висунув О.А. Плашовецький, який, проаналізувавши ряд наукових праць та документів, пропонує розуміти під новонародженістю період часу з моменту народження до одного місяця з моменту народження [85, с. 163].

Зрозуміло, що поняття місяця як певного періоду часу є доволі розпливчастим (даний період може включати у себе 28, 29, 30 або 31 день), тому пропонуємо включити до ст. 135 КК України примітку з наступним змістом:

«Примітка. Під новонародженою розуміється дитина з моменту її народження до досягнення 30 діб життя».

Підсумовуючи викладене вище зауважимо, що склад кримінального правопорушення у вигляді залишення в небезпеці передбачає потерпілого,

яким може виступати фізична особа, позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану. Крім того, потерпілим у злочині, передбаченому ч. 2 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність, виступає новонароджена дитина (даний потерпілий також може фігурувати у складі кримінального правопорушення, закріпленого у ч. 3 ст. 135 КК України).

З метою швидкої та правильної кваліфікації діяння у вигляді залишення в небезпеці, запропоновано розкрити в контексті закону про кримінальну відповідальність таку категорію потерпілих, як «новонароджена дитина» та замінити поняття «старість» на «похилий вік».

2.2. Об'єктивна сторона залишення в небезпеці.

Розглянувши в попередніх підрозділах нашого дисертаційного дослідження об'єкт залишення в небезпеці та потерпілого, проаналізуємо об'єктивну сторону складу цього кримінального правопорушення.

На сьогоднішній день в науці кримінального права переважає думка про те, що об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – це сукупність передбачених у статтях закону про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, що посягає на охоронювані кримінальним законом об'єкти. Всі ознаки об'єктивної сторони складу злочину або кримінального проступку з точки зору їх передбачення в диспозиціях статей Особливої частини КК поділяють на дві групи: обов'язкові (необхідні) та факультативні. До обов'язкових ознак відносять ознаки діяння у формі дії або бездіяльності, до факультативних – ознаки наслідків, причинного зв'язку між діянням та наслідками, місця, часу, способу, обстановки, засобів вчинення злочину, оскільки ознаки діяння передбачаються у всіх статтях Особливої частини КК, а ознаки всіх інших обставин – лише в певних окремих статтях [55, с. 98].

З викладеного слідує, що об'єктивна сторона кримінального правопорушення складається з 8 елементів:

- 1) діяння (дія або бездіяльність);
- 2) суспільно небезпечні наслідки;
- 3) причинний зв'язок між діянням на наслідками;
- 4) місце;
- 5) час;
- 6) спосіб вчинення кримінального правопорушення;
- 7) обстановка вчинення кримінального правопорушення;
- 8) засоби вчинення злочину або кримінального проступку.

Окремо додамо, що ряд науковців виокремлюють від засобів вчинення кримінального правопорушення (різноманітні речовини, предмети та інше:

хімічні (наприклад отрута); фізичні (наприклад, електричний струм, радіація); біологічні (наприклад, інфекції) властивості яких виокремлюються суб'єктом для створення сприятливих умов в процесі вчинення злочину або кримінального проступку) знаряддя (речі матеріального світу, якими може заподіюватись, або заподіяна певна шкода; за допомогою знарядь вчинення кримінального правопорушення суб'єкт здійснює фізичний, типово руйнівний вплив на матеріальні об'єкти) [116, с. 90].

На нашу думку, враховуючи дещо різний зміст цих категорій, виокремлення знарядь вчинення злочину або кримінального проступку в якості самостійного елемента об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення є цілком обґрунтованим. Через це у своїй роботі ми будемо використовувати підхід, який передбачає 9 самостійних елементів.

Зауважимо, що всі склади кримінальних правопорушень за своєю конструкцією поділяться на злочини та кримінальні проступки з матеріальним та формальним складами. Перший вид кримінальних правопорушень сформульований в диспозиції статті таким чином, що містить у собі не тільки суспільно небезпечне діяння, а й суспільно небезпечні наслідки, які настали в результаті цього діяння. Другий же вид, у свою чергу, сформульований в диспозиції статті таким чином, що містить в собі тільки суспільно небезпечне діяння – дію або бездіяльність без вказівки на настання суспільно небезпечних наслідків [2, с. 66].

Таким чином, для злочинів та кримінальних проступків з формальним складом обов'язковим є один елемент об'єктивної сторони (звісно, якщо інше не передбачено відповідною нормою Особливої частини закону про кримінальну відповідальність), а для кримінальних правопорушень з матеріальним – три (якщо інше не передбачено статтею Особливої частини КК України).

З диспозицій ст. 135 КК України випливає, що до кримінальних правопорушень з формальним складом відносяться злочини, передбачені у

ч.ч. 1-2 даної норми, а до кримінальних правопорушень з матеріальним – злочин, закріплений у ч. 3 цієї статті.

Розглянемо детальніше склади цих кримінальних правопорушень. Розпочнемо з такої обов'язкової ознаки об'єктивної сторони, як суспільно небезпечне діяння.

Для віднесення діяння до числа злочинів або кримінальних проступків, воно має бути суспільно небезпечним. Як вдало зауважує В.В. Шаблистий, використання у КК України 2001 р. такої категорії, як суспільна небезпека (небезпечність) при характеристиці злочину, діяння, посягання, наслідку, особи злочинця, психічно хворого, способу вчинення злочину є скоріше даниною традиціям, які не є безспірними [145, с. 120].

На нашу думку, подібний умовивід виглядає доволі прогресивним та відповідає сучасним тенденціям розвитку науки кримінального права (відхід від штучно створених категорій, плюралізм думок тощо). Втім, дане питання є напрямком окремих наукових пошуків, тому, враховуючи предмет нашого дослідження та обмежений обсяг роботи, вважається доцільним в контексті аналізу складу кримінального правопорушення у вигляді залишення в небезпеці використовувати закріплену у ст. 11 закону про кримінальну відповідальність категорію «суспільна небезпека».

Ст. 11 закону про кримінальну відповідальність передбачає, що суспільно небезпечне може виражатися у двох формах: дії або бездіяльності [74].

Категорія «дія» має цілий ряд різних значень. Зокрема, автори «Великого тлумачного словника української мови» (за ред. В.Т. Бусел) виокремлюють наступні значення:

1. Робота, діяльність, здійснення чого-небудь.
2. тільки мн. Сукупність вчинків кого-небудь.
3. Робота, функціонування якої-небудь машини, агрегату, підприємства і т. ін. ** У дії – із застосуванням до конкретних умов, на практиці.

4. Вплив на кого-, що-небудь. // Виявлення сили, енергії чого-небудь. Шкідлива дія, екол. – несприятлива для організму людини дія чинників довкілля.

5. Сукупність і розвиток подій у літературних творах, кіно і т. ін.

6. тільки мн. Операції, пов'язані зі збройною боротьбою.

7. заст. Виконання якого-небудь обряду.

8. театр. Закінчена частина драматичного, оперного, балетного твору або спектаклю; акт.

9. Основний вид математичного обчислення [13, с. 306].

Зрозуміло, що в контексті вказаного елемента об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення (точніше форми його вираження) доречно вживати синтез першого та четвертого значень. Так, під дією варто розуміти діяльність, здійснення певних актів вольової поведінки, вплив на кого-, що-небудь.

Що ж стосується бездіяльності, зауважимо, що, враховуючи префікс «без-», під нею необхідно розуміти певну протилежну до дії поведінку суб'єкта правовідносин, тобто утримання від здійснення актів вольової поведінки, впливу на кого, що-небудь. При цьому, кримінально караною бездіяльність є у випадку, коли суб'єкт кримінального правопорушення відповідно до закону повинен був і міг здійснити відповідну дію в ситуації, яка склалася.

Схожою в частині визначення змісту категорії «діяння» виглядає позиція О.О. Дудорова та М.І. Хавронюка, які під бездіяльністю розуміють суспільно небезпечну вольову поведінку особи, що полягає у невиконанні належного – того обов'язку, який особа повинна була і могла виконати. Так, додають вчені, кримінально карана бездіяльність може полягати у відсутності належного контролю за тваринами (зокрема за собаками бійцівських порід) чи невтручанні в їхню поведінку. За наявності підстав вказана бездіяльність того, хто був зобов'язаний і міг убезпечити оточуючих від агресивної тварини, має кваліфікуватись за ст. 119 КК як вбивство через

необережність або ст. 128 КК як необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження. Властивістю розглядуваної бездіяльності визнається наявність не морального, а саме правового обов'язку особи діяти певним чином у конкретній ситуації. Цей обов'язок може впливати із: вимог чинного законодавства (наприклад, обов'язок свідка давати показання, обов'язок водія зупинити автомашину при червоному світлі світлофора, обов'язок лікаря надавати медичну допомогу); законного наказу чи розпорядження; професійних обов'язків; договору (зокрема, це стосується осіб, які на правових засадах здійснюють виховання малолітніх дітей або нагляд за ними); попередньої поведінки особи (так, у ст. 135 КК говориться про завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває у небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження, вчинене тим, хто сам поставив потерпілого у такий стан) [53, с. 166].

Останній умовивід свідчить про те, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 135 КК України може бути вчинене виключно шляхом бездіяльності. Проте, для того, аби підтримати дану тезу або спростувати її, необхідно проаналізувати конструкцію диспозиції ст. 135, матеріали судової практики та плюралізм наукових думок.

Як зауважував у своїх працях згаданий вище Франц фон Ліст, діяння у вигляді залишення в небезпеці може виражатися:

1) у поставленні у небезпеку – переміщення з попереднього стану у інший. Дана форма виникла тому, зазначав вчений, що завершені ті відносини до зовнішнього світу, у яких потерпілий перебував до моменту поставлення у небезпеку. Для кваліфікації дій в якості залишення в небезпеці необхідно, щоб винний поставив потерпілого у беспорядний стан, тобто переніс останнього у таке становище, при якому підлягає небезпеці тілесна цілісність жертви. Тому вказаний злочин відсутній, коли винний мав усі підстави вважати, що залишена особа буде знайдена іншими; однак у такому випадку простого порятунку третьою особою недостатньо;

2) у залишенні в безпорадному стані; карається тільки тоді, коли залишена особа перебувала під охороною винного, або коли останній повинен був піклуватися про потерпілого [131, с. 26-27].

Не дивлячись на той факт, що запропонованому вище вислову більше 100 років, на сьогоднішній день він не втрачає актуальності. Зокрема, у диспозиції ч. 1 ст. 135 КК України вказується, що кримінально каранім є як залишення без допомоги, так і поставлення винним потерпілого у небезпечний для життя стан.

У випадку залишення без допомоги все доволі очевидно. З самої диспозиції ч. 1 ст. 135 КК України завдяки дієслову «залишення» впливає, що винний вчиняє дане кримінальне правопорушення шляхом бездіяльності. Що ж стосується поставлення в небезпечний для життя стан – ситуація, принаймні на перший погляд, є не настільки очевидною.

Розглянемо детальніше випадок вчинення подібного суспільно небезпечного діяння на прикладі вироку Дубенського міськрайонного суду Рівненської області зазначається від 28.01.2014 року по справі 559/1670/13-к, в якому зазначається наступне:

«27.10.2006 року біля 20 год. на 237 км+991 м. автодороги Доманово-Ковель-Чернівці-Мамалига в с. Шепетин Дубенського району Рівненської області ОСОБА_3, керуючи автомобілем ВАЗ 2103 реєстраційний номер НОМЕР_1, рухаючись зі сторони м. Кременець в напрямку м. Дубно Рівненської області, зіткнувся з велосипедом «Либідь», яким керувала ОСОБА_4 і рухалася біля правого краю проїжджої частини дороги у попутному напрямку. Внаслідок даного зіткнення ОСОБА_4 впала на проїжджу частину дороги і отримала тілесні ушкодження у вигляді гематоми, поверхневої забійної рани справа в ділянці потилиці, садна і крововиливи на обличчі, перелому 2-9 ребер справа, розриву і крововиливу у нижню долю правої легені, закритого перелому потиличної кістки, забою головного мозку у вигляді субарахноїдального крововиливу, крововиливу у велику цистерну і

шлуночки мозку, які є небезпечними для життя в момент їх спричинення і за цим критерієм відносяться до категорії тяжких тілесних ушкоджень.

ОСОБА_3 поставивши потерпілу ОСОБА_4 у небезпечний для життя стан (*курсив наш- прим.*), внаслідок безпорадного стану, викликаного в результаті отриманих під час дорожньо-транспортної пригоди тілесних ушкоджень, позбавивши її можливості вжити заходів для самозбереження, умисно в порушення п. 2.10 Правил дорожнього руху України відповідно до якого водій зобов'язаний вжити заходів для надання першої медичної допомоги потерпілій, викликати карету швидкої медичної допомоги, та усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер *своєї бездіяльності* (*курсив наш- прим.*), факт що здійснив наїзд на людину, стан якої був важкий, нехтуючи моральними та правовими нормами, що зобов'язують надати допомогу людині, яка перебуває у небезпечному для життя стані, проявляючи неповагу до прав людини на життя та безпеку, маючи зобов'язання піклуватися про цю особу і змогу надати потерпілій допомогу, не надав потерпілій першу медичну допомогу, завідомо залишивши її без допомоги, з місця пригоди втік [23].

Таким чином, в результаті зіткнення з велосипедом суб'єкт кримінального правопорушення сам поставив потерпілого у небезпечний для життя стан (адже потерпілий отримав тяжкі тілесні ушкодження, через що опинився у безпорадному стані та не міг вжити заходів до самозбереження). Звісно, дана обставина (поставлення у небезпечний стан) була викликана в результаті дій винного, проте подальша його поведінка, яка виразилася у невиконанні п. 2.10 Правил дорожнього руху України (тобто обов'язку водія надати допомогу потерпілому), була виражена у бездіяльності – винний у залишенні в небезпеці залишив місце пригоди. Саме останній акт поведінки вплинув на кваліфікацію його діяння в якості залишення в небезпеці.

Враховуючи викладене, повністю погоджуємось із висновком суду про те, що дане кримінальне правопорушення було вчинено шляхом бездіяльності.

Даний конкретний приклад яскраво демонструє факт того, що будь-який вид залишення в небезпеці (як залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження, так і поставлення у небезпечний для життя стан) проявляється виключно у формі бездіяльності, адже так чи інакше діяльність суб'єкта зводиться до невиконання обов'язку по наданню допомоги.

У своїх рішеннях українські суди також, як правило, доволі категоричні стосовно форми діяльності суб'єкта залишення в небезпеці. Наприклад, у вироках Южноукраїнського міського суду Миколаївської області від 31.03.2014 року по справі № 486/1811/13-к [41], Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 24.05.2016 року по справі № 1-кп/359/114/2016 [20], Хмельницького міськрайонного суду Вінницької області від 27.01.2017 року по справі № 149/3298/16-к [40] прямо зазначається, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 135 КК України, виражається у бездіяльності.

Неодноразово згадана у нашій роботі В.В. Бабаніна ще у 2010 р. на дисертаційному рівні конкретизувала види бездіяльності, які можуть бути характерні для кримінального правопорушення у вигляді залишення в небезпеці. Зокрема, вчена виокремлює бездіяльність-невтручання та бездіяльність, що спричинена попередніми діями винної особи [8, с. 12-13].

Звісно, як показує описаний вище випадок поставлення потерпілого в небезпечний для життя стан, останній вид бездіяльності врешті-решт також завершується бездіяльністю-невтручанням, тому припускаємо, що під вказаними видами бездіяльності науковець розуміє так звану «чисту бездіяльність» (тобто характеризується виключно ненаданням допомоги) та «змішану» (характеризується спочатку поставленням потерпілого у небезпечний для життя стан (дією), а вже потім ненаданням допомоги (бездіяльністю)).

Схожу позицію у даному питанні займає і Верховний Суд України. Так, в ухвалі від 06.03.2014 року по справі № 5-1к14 зазначається, що об'єктивна

сторона залишення в небезпеці характеризується двома видами злочинної бездіяльності: 1) бездіяльність-невтручання, що полягає у невиконанні особою обов'язку щодо надання необхідної допомоги потерпілому, який перебуває у небезпечному для життя стані й позбавлений можливості вжити заходів для самозбереження, коли небезпека виникла незалежно від суб'єкта цього злочину; 2) змішана бездіяльність – бездіяльність щодо надання допомоги потерпілому особою, яка сама поставила його в небезпечний для життя стан. При цьому, суд уточнює, що за змістом статті 135 КК, поставлення в небезпеку виступає як основа для виникнення спеціального обов'язку надати допомогу особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані. Іншими словами, саме поставлення в небезпеку знаходиться за межами вказаного злочину та за певних умов містить окремий склад злочину [129].

З викладеного випливає, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 135 КК України може бути вчинено виключно шляхом бездіяльності («чистої» або «змішаної»).

Кваліфікований склад залишення в небезпеці (ч. 2 ст. 135) передбачає відповідальність за «ті самі дії, вчинені матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані». Слід зазначити, що використання законодавцем словосполучення «ті самі дії» в ч. 2 ст. 135 КК свідчить, на думку І.В. Павленко, про очевидну помилку, адже з об'єктивної сторони склад залишення в небезпеці може бути вчинено лише шляхом бездіяльності [1, с. 136].

З огляду на отримані вище результати дослідження (кримінальне правопорушення, передбачене ст. 135 КК України може бути вчинено виключно шляхом бездіяльності), повністю погоджуємось із думкою І.В. Павленко та пропонуємо замінити в ч. 2 ст. 135 КК України слово «дії» на більш широку категорію «діяння».

Зауважимо, що зміст ст. 135 КК України побудовано таким чином, що кожен з видів бездіяльності розглядається законодавцем в якості однакових за ступенем суспільної небезпеки кримінальних правопорушень. Водночас,

українські суди мають дещо іншу позицію. Наприклад, у згаданому вище вироку Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 24.05.2016 року по справі № 1-кп/359/114/2016 зазначається, що суспільна небезпечність залишення в небезпеці полягає в тому, що людина, яка має можливість надати допомогу іншій людині і тим самим врятувати її від смерті або настання інших тяжких наслідків, не робить цього, що свідчить про низькі моральні якості цієї особи. *Небезпека такої бездіяльності підвищується, якщо особа сама поставила іншу особу в небезпечний для життя стан, або причетна до події, через яку особа опинилася у такому стані (курсив наш – прим.)* [19].

Викладена позиція не є поодинокую. Зокрема, її можна зустріти у вже згаданих вироках Южноукраїнського міського суду Миколаївської області від 31.03.2014 року по справі № 486/1811/13-к [41], Хмільницького міськрайонного суду Вінницької області від 27.01.2017 року по справі № 149/3298/16-к [40], Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 18.07.2018 року по справі № 359/901/16-к [19] тощо.

У першому розділі нашого наукового дослідження нами було встановлено, що розмежування вказаних суспільно небезпечних діянь в межах різних частин однієї статті (або різних статей Особливої частини закону про кримінальну відповідальність) практикувалося в нормативно-правових актах, що в різні часи поширювали свою дію на окремі території сучасної України (Уложення 1845 та 1903 рр., КК 1922 р.). Крім того, подібна тенденція спостерігається у законах про кримінальну відповідальність зарубіжних країн (Республіка Білорусь, Грузія, Республіка Казахстан, Республіка Польща тощо). При цьому, в Республіці Білорусь та Республіці Казахстан діяння у вигляді поставлення потерпілого в небезпечний для життя стан розглядається в якості кваліфікованого складу залишення в небезпеці.

На нашу думку, названа позиція є цілком вдалою з цілого комплексу обставин (поставлення потерпілого в небезпечний для життя стан свідчить про більш високий рівень суспільної небезпечності суб'єкта кримінального

правопорушення; позиція судів, власний історичний досвід та досвід зарубіжних держав), тому, пропонуємо в рамках ст. 135 КК України розмежувати діяння у вигляді залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження від діяння у вигляді поставлення потерпілого в небезпечний для життя стан. При цьому, останнє діяння пропонуємо розглядати в якості кваліфікованого складу залишення в небезпеці.

Як було вказано вище, діяння передбачене ч. 3 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність віднесено до числа злочинів з матеріальним складом. Для кваліфікації бездіяльності винного за цією нормою необхідним є настання злочинних наслідків у вигляді смерті особи або настання інших тяжких наслідків та наявності причинного зв'язку між діянням та цими наслідками.

Поняття смерті людини вже було проаналізовано нами у підрозділі 2.1. нашого наукового дослідження. Що ж стосується інших тяжких наслідків, зауважимо, що під дакню категорію підпадають тяжкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження [73, с. 88].

З медичної точки зору, тілесні ушкодження - це порушення анатомічної цілості тканин, органів та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів - фізичних, хімічних, біологічних, психічних [88]. Вид тілесних ушкоджень встановлюється на підставі Правил судово-медичного визначення тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6.

Окремо зауважимо, що у випадку, якщо діяння винного у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України, призвело загибелі двох або більше осіб, воно все одно буде кваліфікуватися за ч. 3 ст. 135 КК України. На нашу думку, подібна позиція є неправильною, адже такий злочинний наслідок несе більш високий ступінь суспільної небезпеки, ніж загибель однієї людини. Тим паче, як демонструють результати

досліджень зарубіжного досвіду встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці, практика визначення діяння у вигляді залишення в небезпеці, що призвело до загибелі двох або більше осіб в якості окремого особливо кваліфікованого складу злочину є доволі поширеною (наприклад, Республіка Казахстан, Латвійська Республіка тощо).

Думається, включення такого окремого складу залишення в небезпеці до змісту ст. 135 КК України було б доволі цікавим та виправданим рішенням (тим паче, за схожим принципом побудовано зміст ст. 115 КК України). У такому випадку пропонуємо передбачити у санкції відповідної норми ст. 135 покарання у виді позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років).

О.О. Дудоров та М.І. Хавронюк розглядаючи склади кримінальних правопорушень, включених до другого розділу Особливої частини закону про кримінальну відповідальність, дійшли висновку, що обстановка привілейованого вбивства, відповідальність за яке передбачена ст. 118 КК, описується словами «при перевищенні меж необхідної оборони» та «у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця». У деяких нормах КК вказується на специфічні умови, в яких перебуває потерпілий. Так, у ст. 135 і ст. 136 такі умови позначені як небезпечний для життя особи стан [53, с. 183].

Таким чином, вчені справедливо розглядають небезпечний для життя особи стан в якості обставини вчинення кримінального правопорушення. Небезпечний для життя стан – це стан, за якого є реальна загроза життю людини [40, с. 32].

Додамо, що, враховуючи об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України, для кваліфікації діяння за ст. 135 КК України достатньо, що потерпілий перебував у небезпечному для здоров'я стані.

Як зауважують Є.С. Назимко та Є.О. Пилипенко, об'єктивна сторона залишення в небезпеці включає в себе: бездіяльність суб'єкта злочину, певні

обставини, що позбавляють потерпілого можливості вжити заходів до самозбереження, відсутність реальної можливості втручання третіх осіб для надання допомоги потерпілому та здатних усунути існуючу небезпеку, об'єктивна можливість винної особи надати допомогу потерпілому без небезпеки для власного життя та здоров'я [82, с. 85].

Без сумніву, перелічені ознаки об'єктивної сторони залишення в небезпеці вдало розкриті у запропонованому висновку, проте, останній вислів (можливість надати допомогу без небезпеки для власного життя та здоров'я) є дещо дискусійним. Дійсно, для кваліфікації діянь винного за ст. 135 КК України, необхідно, щоб він мав змогу надати допомогу потерпілому, проте не зробив цього. Водночас, як було зауважено у підрозділі 1.2. нашого дисертаційного дослідження, диспозиція ч. 1 ст. 135 КК України прямо не передбачає того, що об'єктивна можливість винної особи надати допомогу потерпілому має супроводжуватись відсутністю небезпеки для її власного життя та здоров'я. Більш детально дане питання буде проаналізовано в наступному підрозділі нашого наукового дослідження.

Отже, об'єктивна сторона злочинів, передбачених ч.ч. 1-2 ст. 135 КК України характеризується діянням у формі бездіяльності, небезпечним для життя та здоров'я потерпілого станом та можливістю суб'єкта кримінального правопорушення надати допомогу потерпілому.

Для складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 135 КК України обов'язковими також є наслідки (смерть особи або інші тяжкі) та причинний зв'язок між суспільно небезпечною бездіяльністю та наслідками.

2.3. Суб'єкт залишення в небезпеці.

Проаналізувавши об'єктивні ознаки залишення в небезпеці, проаналізуємо суб'єктивні, які, як відомо, складаються з таких складових елементів, як суб'єкт та суб'єктивна сторона. Розпочнемо наше дослідження з аналізу суб'єкта кримінального правопорушення у вигляді залишення в небезпеці.

Питання сутності суб'єкта злочину (кримінального правопорушення) в різні часові епохи вирішувалося по-різному. Так, наприклад, за доби середньовіччя закон в особі державних посадовців або суду визнавав в якості суб'єкта кримінального правопорушення людей, тварин та навіть неживі предмети навколишнього середовища або природні стихії. Якщо перша категорія є апріорі зрозумілою, то решта на сьогоднішній день викликають справжній подив.

Подібний стан речей пояснюється багатьма факторами. Так, як зазначають автори навчального посібника «Кримінальне право: Загальна частина» (за ред. І.Т. Голякова), притягнення до кримінальної відповідальності тварин та речей не можна пояснити тільки хибним алгоритмом думок людського розуму. Кримінальна відповідальність розумілася не тільки як відповідальність за винне вчинення злочину, але і як відповідальність за різноманітні небезпечні та шкідливі дії. Такі небезпечні та шкідливі дії вчинювались не тільки людьми, але і тваринами, ба більше, небезпека могла сприйматися і як така, що походить від певних предметів. Тим самим створювалася можливість розповсюдження поняття про кримінальну відповідальність не тільки на людей, але і тварин та навіть на предмети. У працях юристів того часу можна зустріти вказівки про те, що процеси над тваринами мають залякати і людей [121, с. 127].

Додамо, що окрім залякування населення подібні процеси над тваринами, предметами або явищами природи проводилися і в інших цілях, таких як, наприклад, заспокоєння населення (навіювання відчуття

захищеності та стабілізації ситуації), демонстрації сили та могутності місцевої або центральної влади, проєктування розпачу на названих «суб'єктів» тощо.

На сьогоднішній день людство дійшло до такого етапу розвитку, коли подібні концепції виглядають безглуздими. Очевидно, що будь-який злочин або кримінальний проступок може бути вчинений виключно внаслідок прямих або опосередкованих діянь людини. Наразі поняття суб'єкта кримінального правопорушення прямо закріплено у розділі IV «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт кримінального правопорушення)» Загальної частини закону про кримінальну відповідальність. Так, у ч. 1 ст. 18 КК України зазначається, що суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність [74].

З наведеного слідує, що суб'єктом будь-якого злочину (у тому числі і суспільно небезпечного діяння у вигляді залишення в небезпеці) або кримінального проступку можуть бути виключно фізичні особи.

Зауважимо, що дилема з приводу доцільності визнання суб'єктом кримінального правопорушення юридичної особи зародилася у науковому просторі доволі давно. Так, наприклад, ще В. Спасович у середині XIX ст. наголошував, що суб'єктом злочину може бути виключно фізична особа, яка може діяти свідомо, тобто яка знаходиться у стані осудності [121, с. 111].

На сьогоднішній день дана позиція хоча і залишається домінуючою в науці кримінального права (що прямо виливалося і в національному законодавстві), проте все частіше стає приводом для нищівної критики з боку вчених та правників. Зокрема, ідею поширення кримінальної відповідальності на юридичних осіб активно підтримує В.К. Грищук, який наводить цілий комплекс аргументів на користь доцільності її впровадження у вітчизняному законі про кримінальну відповідальність. Так, наприклад, науковець зауважує, що юридична особа – це самостійний суб'єкт права,

який істотно відрізняється від фізичної особи. Вона на правовому рівні наділена певним статусом, відповідними правами та обов'язками, можливістю виступати у відносинах як самостійний суб'єкт. Крім того, якщо правомірні дії юридичної особи фактично і юридично визнаються діями останньої, а не фізичних осіб, які входять до її складу, то відповідно і протиправні дії повинні визнаватися діями саме юридичної особи. Якщо діяльність юридичної особи завдає шкоди суспільним інтересам, які на законодавчому рівні захищаються державою, виникає необхідність ефективної протидії та стримування діяльності зазначеного суб'єкта права. Враховуючи, що у ряді випадків шкода, спричинена діяльністю юридичної особи, може бути значно більшою, ніж шкода, завдана фізичною особою, не варто безпідставно відкидати застосування до юридичної особи усіх передбачених законодавством важелів впливу, всіх видів юридичної відповідальності, включаючи найбільш тяжкий і мабуть найбільш ефективний її вид – кримінально-правовий [51, с. 67-68].

Без сумніву, перелічені аргументи науковця виглядають переконливими та заслуговують на увагу. Крім того, як було вказано у підрозділі 1.2. нашого дисертаційного дослідження, подібна модель визначення суб'єкта злочину (кримінального правопорушення), яка допускає визнання в якості цього обов'язкового елемента складу кримінального правопорушення як фізичної, так і юридичної особи, лежить в основі багатьох законів (Республіка Молдова, Литовська Республіка, Естонська Республіка тощо).

Водночас, запропонована концепція містить і ряд певних недоліків. Зокрема, проти вдалості ідеї визнання в якості суб'єкта злочину або кримінального проступку юридичної особи існує ціла низка контраргументів. Наприклад, у 2019 році на дисертаційному рівні Н.Г. Таран запропонувала наступні:

1. Немає потреби для притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності.

2. Невідповідність кримінальної відповідальності юридичних осіб загальним принципам кримінального права (стосується випадків притягнення до відповідальності однієї й тієї ж особи як фізичної, так і в межах юридичної особи).

3. Притягнення до кримінальної відповідальності юридичної особи може спричинити негативні наслідки для її працівників, не причетних до вчинення злочину.

4. Вчені наводять ґрунтовні наукові погляди на неможливість визнання юридичної особи суб'єктом злочину. Є можливість лише встановити факт причетності юридичної особи до вчинення певного злочину.

5. Для юридичної особи не є характерною вина, тому що вина це психологічне ставлення особи до вчиненого нею діяння. А у випадку юридичних осіб психологічне ставлення є неможливим [51, с. 86].

Зауважимо, що кожна зі сторін має у своєму арсеналі доволі вагомі аргументи, які значно ускладнюють вибір позиції у даному питанні. Вважаємо, що, враховуючи предмет нашого дослідження та обмежений обсяг наукового дослідження, доречно зупинитися на констатації наступного факту: на сьогоднішній день чинний КК України передбачає, що суб'єктом кримінального правопорушення може бути визнана виключно фізична особа.

Окремо додамо, що до юридичних осіб можуть бути застосовані такі види заходів кримінально-правового характеру, як штраф, конфіскація майна та ліквідація. Дані заходи можуть бути застосовані виключно у випадку наявності підстав, передбачених у ст. 96³ КК України [76]. Перелічені підстави не стосуються вчинення кримінального правопорушення у вигляді залишення в небезпеці.

Зі змісту викладеної вище ч. 1 ст. 18 чинного закону про кримінальну відповідальність також випливає, що для визнання особи суб'єктом злочину або кримінального проступку, вона має бути визнана осудною.

Питання осудності детально розкривається у ст. 19 КК України. Так, відповідно до ч. 1 названої норми, осудною визнається особа, яка під час

вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними [74].

Таким чином, для визнання особи осудною, необхідно встановити інтелектуальний (особа могла усвідомлювала свої дії) та вольовий (особа могла керувати своїми діями) критерії.

На сьогоднішній день закон передбачає можливість притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які визнані судом обмежено осудними, тобто такими, які під час вчинення кримінального правопорушення, через наявний у них психічний розлад, не були здатні повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. У такому випадку визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру [74].

Отже, суб'єктом будь-якого злочину (у тому числі залишення в небезпеці) або кримінального проступку може виступати виключно фізична осудна (або обмежено осудна) особа. Останнім (за переліком, але не за своїм значенням) обов'язковим атрибутом будь-якого суб'єкта кримінального правопорушення виступає вік (точніше досягнення особою певного віку).

Відповідно до закону про кримінальну відповідальність, для визнання винного у вчиненні кримінального правопорушення суб'єктом злочину або кримінального проступку, він має досягти певного віку до вчинення суспільно небезпечного діяння.

КК України передбачає дві вікові межі, з яких винна особа може бути визнаною суб'єктом кримінального правопорушення:

1) з 16 років – даний вік є загальним. За чинним КК України в переважній більшості випадків суб'єктом кримінального правопорушення може виступати людина, яка досягла 16 річного віку;

2) з 14 років. Особа може бути визнаною суб'єктом кримінального правопорушення у віці від 14 років лише у випадках вчинення нею обмеженого кола найбільш суспільно небезпечних діянь, перелічених у ч. 2

ст. 22 КК України. Зауважимо, що серед названого переліку відсутній злочин у вигляді залишення в небезпеці (ст. 135 закону про кримінальну відповідальність).

При цьому, окрім загального суб'єкта, ознаки якого перелічені у ч. 1 ст. 18 КК України, КК України виокремлює також спеціального, під яким розуміється фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа [74].

З наведеного слідує, що для визнання особи в якості спеціального суб'єкта, вона має володіти як обов'язковими атрибутами (фізична особа, осудність, вік), так і певними додатковими, що розкриваються у диспозиції відповідної норми статті Особливої частини КК України.

Варто зауважити, що одним з різновидів спеціального суб'єкта кримінального правопорушення виступають службові особи, перелік яких передбачений у ч.ч. 3-4 ст. 18 КК України. Зокрема, до них відносяться:

а) особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом;

2) посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного

підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів [74].

У диспозиції будь-якої частини ст. 135 КК України відсутня вказівка на службову особу, водночас конструкція названої норми свідчить про те, що суб'єкт залишення в небезпеці відноситься до числа спеціальних. Розглянемо детальніше дане питання.

Розпочнемо з кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність. Нагадаємо, суб'єкт залишення в небезпеці визначається як «той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав змогу надати їй допомогу» та той, хто «сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан».

Таким чином, як вдало зауважують автори навчального посібника «Кримінально-правова характеристика злочинів проти особи», суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 335 КК України можуть бути дві категорії осіб:

- а) особи, які були зобов'язані піклуватися про потерпілого;
- б) особи, які самі поставили потерпілого в небезпечний для життя стан [40, с. 32].

Розглянемо детальніше першу категорію спеціального суб'єкта залишення в небезпеці. Наявність у особи обов'язку піклуватися про іншу людину впливає з інших документів. Так, як наголошують автори навчального посібника «Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації» (за заг. редакцією В.В. Топчія), у кожному кримінальному провадженні суди повинні встановлювати наявність правового обов'язку піклуватися про особу, яка знаходиться в небезпечному для життя стані.

Обов'язок піклуватися про іншу особу може впливати із закону, підзаконного нормативно-правового акту або договору [1, с. 138].

Дійсно, названий обов'язок може впливати з ряду обставин, тому передбачити вичерпний перелік документів та осіб, які мають піклуватися про іншу людину, в рамках закону про кримінальну відповідальність неможливо. Прикладами такого обов'язку слугують положення ст. 51 Конституції України («Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків...» [64]), ч. 2 ст. 150, ч. 1 ст. 172 Сімейного кодексу України в яких зазначається, що батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток, а дитина, повнолітні дочка або (та) син, в свою чергу, зобов'язані піклуватися про батьків, проявляти про них турботу та надавати їм допомогу (крім того, у ч. 1 ст. 249 даного законодавчого акта сказано про те, що опікун, піклувальник, зобов'язаний виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти, а у ст. 264 зазначаються обов'язки особи піклуватися про бабу, діда, прабабу, прадіда, а також про того, з ким вона проживала однією сім'єю) тощо [103].

Як було сказано вище, даний обов'язок встановлюється органами досудового розслідування та судом під час конкретного провадження.

Прикладом встановлення даного обов'язку слугує вирок Апостолівського районного суду Дніпропетровської області від 17 квітня 2020 року по справі № 171/404/20, в якому зазначається, що ОСОБА_1, будучи матір'ю малолітніх дітей, не будучи позбавленою батьківських прав відносно своїх дітей, в період часу з 6 години 10.02.2020 по 14 годину 50 хвилин 10.02.2020 у порушення вимог ч. 2 ст.150 Сімейного кодексу України, відповідно до якої батьки зобов'язані піклуватись про здоров'я дитини, не виконала відповідний обов'язок (*курсив наш – прим.*), а саме – залишила самих у будинку АДРЕСА_1 в небезпечному для життя стані своїх малолітніх дітей, які позбавлені можливості через малолітство вжити заходів

щодо самозбереження, та поїхала до м. Одеси в особистих справах. Так, ОСОБА_1 в період часу з 6 години 10.02.2020 по 14 годину 50 хвилин 10.02.2020, діючи умисно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, а саме – завідоме залишення без допомоги в небезпеці своїх малолітніх дітей, передбачаючи можливість настання суспільно небезпечних наслідків, протиправно, без поважних причин покинула будинок АДРЕСА_1, у якому залишила своїх чотирьох малолітніх дітей, а саме: ОСОБА_2 , ОСОБА_3 , ОСОБА_4 , ОСОБА_5 без продуктів харчування, роздягнених, у будинку без опалення, у незадовільному соціально-гігієнічному стані та без необхідних для підтримання життя людини речей, хоча повинна була виконувати покладені на неї батьківські обов'язки, тим самим поставила своїми діями малолітніх дітей в небезпечний для їх життя стан, залишивши самих, внаслідок чого вони були позбавлені можливості вжити ефективних заходів до самозбереження через свій малолітній вік [15].

Таким чином, обов'язок суб'єкта кримінального правопорушення прямо впливав з положень ч. 2 ст. 150 Сімейного кодексу України, зміст якого було розкрито вище.

Схожі випадки порушення даного обов'язку, внаслідок чого було вчинено кримінальне правопорушення, передбачене ст. 135 КК України є доволі поширеним. Наприклад, подібні ситуації описуються у вироках Кам'янка-Бузького районного суду Львівської області від 13.10.2020 року по справі № 446/300/19 [25], Полонського районного суду від 11.05.2019 року по справі № 681/643/19 [33] тощо.

Згадані вище автори навчального посібника «Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації» (за заг. редакцією В.В. Топчія) слушно вказують на те, що крім обов'язку надати допомогу, особа повинна мати можливість її надати. Якщо особа через фізичну неспроможність (наприклад, не може врятувати людину, яка тоне на воді, тому що не вміє плавати) або тому, що сама знаходиться в безпорадному стані чи з інших причин не може надати допомогу, кримінальна відповідальність виключається [1, с. 138-139].

Вказівка на таку можливість прямо передбачена у диспозиції ч. 1 ст. 135 КК України та відіграє вельми важливу роль, адже унеможливорює створення прецедентів, коли особа апріорі не мала змоги надати відповідну допомогу потерпілому. Втім, назвати таку вказівку повністю вдалою не можна з огляду на те, що вона не передбачає ту обставину, за якої особа має змогу надати допомогу без небезпеки заподіяння шкоди своєму життю або здоров'ю. Даний факт вже було частково висвітлено в рамках підрозділу 1.2. та 2.3. (нагадаємо, відповідний припис про безпеку для життя або здоров'я того, хто повинен надати допомогу міститься в деяких законодавствах зарубіжних країн, зокрема, законі про кримінальну відповідальність Румунії). Спробуємо детальніше розкрити дане питання.

Відповідно до «Академічного тлумачного словника української мови», категорія «змога» вживається у наступних значеннях:

- 1) спроможність, здатність що-небудь робити;
- 2) сприятлива умова, обставина, можливість для здійснення чого-небудь [10].

Таким чином, якщо в диспозиції ч. 1 ст. 135 КК України керуватися даними визначеннями, то впливає, що змога свідчить про здатність (реальну можливість) надати відповідну допомогу, проте жодним чином не вказує на безпечність таких діянь.

З викладеного слідує, що диспозиція ч. 1 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність потребує внесення змін, запропонованих у підрозділі 1.2. нашого дисертаційного дослідження (пропонуємо доповнити словосполучення ч. 1 ст. 135 КК України «і мав змогу надати їй допомогу...» словами «...якщо такі дії не створюють небезпеку для його життя або здоров'я...»).

Другим видом суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 закону про кримінальну відповідальність є особи, які самі поставили потерпілого в небезпечний для життя стан. Частково даний суб'єкт вже був

проаналізований нами під час розгляду об'єктивної сторони залишення в небезпеці.

Яскравим прикладом опису подібного суб'єкта залишення в небезпеці слугує ситуація, описана у вироку Куп'янського міськрайонного суду Харківської області від 17.06.2020 року по справі № 628/599/20, в якому зазначається, що в ході конфлікту ОСОБА_1 умисно обома руками із силою штовхнула ОСОБА_2 в спину, в результаті чого ОСОБА_2 від поштовху отримав прискорення та пробігши близько 2 м. вдарився головою об цегляну стіну будинку, яка розміщена з протилежної сторони від літньої кухні та впав. Через деякий час, 06.01.2020, увечері, ОСОБА_1, після спричинення тяжких тілесних ушкоджень потерпілому ОСОБА_2, від яких останній впав та вдарився головою об цегляну стіну будинку, яка розміщена з протилежної сторони від літньої кухні, усвідомлюючи, *що своїми діями поставила потерпілого ОСОБА_2 у небезпечний для життя стан, нехтуючи загальнолюдським обов'язком піклуватися про нього (курсив наш-прим.)*, не поцікавившись станом здоров'я потерпілого, усвідомлюючи, що останній позбавлений можливості вжити ефективних заходів до самозбереження внаслідок безпорадного стану, усвідомлюючи що у зимовий період температура повітря є дуже низька, з місця вчинення злочину зникла, зайшовши до приміщення літньої кухні, і не надавши медичної допомоги потерпілому, який знаходився на вулиці, не викликала швидку медичну допомогу та не доставила потерпілого до медичного закладу, хоча мала змогу це зробити [28].

У названому випадку суд цілком правильно встановив той факт, що своїми суспільно небезпечними діями суб'єкт кримінального правопорушення сам поставив ОСОБА_2 у небезпечний для життя стан. Водночас, вказівка про «загальнолюдський обов'язок» є, по-перше, недоцільною, адже в діях ОСОБА_1 без будь-яких обов'язків простежується склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України, а,

по-друге, подібний обов'язок швидше відноситься до певних норм моралі, ніж до юридично закріпленого правила.

Таким чином, відсутність вказівки судом на той факт, що винний сам поставив ОСОБА_2 в небезпечний для життя стан (а лише оперування «загальнолюдським обов'язком») могла вилитися у те, що в суді апеляційної інстанції захист засудженого домігся б оскарження вироку.

Додамо, що з огляду на те, що ОСОБА_2 померла внаслідок вказаних діянь винного, останнього було засуджено за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 128 КК України та ч. 3 ст. 135 КК України.

Випадки, коли суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 абр ч. 3 ст. 135 КК України виступає особа, яка сама поставила потерпілого у небезпечний для життя стан є доволі поширеними. Зокрема, такі випадки описані у вироках Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 08 квітня 2019 року по справі № 303/1446/19 [31], Застанівського районного суду Чернівецької області від 09.01.2020 року по справі № 718/2387/19 [24], Фастівського міськрайонного суду Київської області від 04 грудня 2019 року по справі № 381/3168/19 [38], Луцького міськрайонного суду Волинської області від 05 серпня 2019 року по справі № 161/3985/19 [30] тощо.

Ч. 2 передбачає кваліфікований склад залишення в небезпеці, в якому також передбачений спеціальний суб'єкт – матір новонародженої дитини, яка не перебуває в обумовленому пологами стані. Цікаво, що у своєму дисертаційному дослідженні В.В. Бабаніна наголошує на тому, що підвищену суспільну небезпеку залишення в небезпеці новонародженої дитини несуть діяння, вчинені її батьком, через що запропоновано пропозицію щодо вдосконалення ч. 2 ст. 135 КК України, шляхом розширення меж суб'єкта, до якого слід, крім матері новонародженої дитини, віднести батька дитини (зокрема, такої позиції дотримуються 91% з усіх опитаних респондентів) [9, с. 13].

Думається, запропонована ідея є доволі цікавою. Тим паче, нагадаємо, у вітчизняному законодавстві вже були подібні прецеденти (наприклад, ч. 1 ст. 1931 Уложення 1845 р.). Втім, на нашу думку, вона потребує додаткових аргументів на свою користь та проходження кола наукових дискусій, які включатимуть як переваги прийняття даного рішення, так і недоліки.

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 135 КК України можуть бути як категорії осіб, перелічених у ч. 1 даної норми, так і мати новонародженої дитини (у даному випадку вона поглинається суб'єктом, який зобов'язаний піклуватися про потерпілого).

Отже, згідно чинного кримінального законодавства України, суб'єктом залишення в небезпеці може бути особа, яка окрім загальних ознак суб'єкта злочину містить у собі спеціальні (особливі) ознаки, які або вже є у особи в силу нормативної обстановки турботи про потерпілого, або надані в результаті поведінки, що поставила іншу особу в небезпеку. Тобто суб'єкт залишення в небезпеці є спеціальним [82, с. 89].

Для того, аби детально дослідити особу суб'єкта залишення в небезпеці, сформуємо типовий кримінологічний портрет особи злочинця (принаймні в контексті соціально-демографічних ознак). Для реалізації даного завдання скористаємось даними, що містяться у Звітах Державної судової адміністрації України про склад засуджених за 2016 – 2020 рр. («Форма 7») [110].

У 2016 р. [132] за злочин, передбачений ч. 1 ст. 135 КК України було засуджено 12 осіб, з яких:

- 1) за ознакою приналежності до держави: 11 громадян нашої Батьківщини та 1 громадянин (підданий) іншої держави);
- 2) за гендерним критерієм: 11 чоловіків та 1 жінка;
- 3) за віковим критерієм: 6 осіб у віці від 25 до 30 років; 5 – у віці від 30 до 50 років та 1 – у віці від 50 до 65 років;

4) за критерієм заняття на момент вчинення кримінального правопорушення: 2 особи – робітники; 1 – приватний підприємець; 1 – пенсіонер; 8 – працездатні, які не працювали і не навчалися;

5) за освітою: 2 особи мали повну вищу; 3 – професійно-технічну; 4 – повну загальну середню; 3 – базову загальну середню.

Додамо, що з названої кількості засуджених за ч. 1 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність 3 особи (25%) перебували у стані алкогольного сп'яніння, 1 особа була судимою, проте судимість була погашена чи знята.

Таким чином, типовий портрет особи злочинця у 2016 р. виглядав наступним чином – громадянин України чоловічої статі у віці від 25 до 30 років, працездатний, який не працює і не навчається, має повну загальну середню освіту, раніше не судимий.

Що стосується злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135, варто зазначити, що у 2016 році [132] за вчинення даного діяння було засуджено 2 громадянина України у віці від 30 до 50 років, працездатні, які на момент вчинення кримінального правопорушення не працювали і не навчалися, що діяли у складі групи. Одна з них перебувала у стані алкогольного сп'яніння. При цьому, один суб'єкт злочину мав повну загальну середню освіту, інший не мав освіти взагалі. Що цікаво, відповідно до статистичних даних за гендерною приналежністю засуджені належали до чоловічої статі. Можливо, даний факт можна пояснити тим, що дані суб'єкти діяли у співучасті з матір'ю новонародженої дитини.

У цьому ж році [132] за злочин, передбачений ч. 3 ст. 135 КК України було засуджено 5 громадян України чоловічої статі, з яких:

1) за віковим критерієм: 2 особи у віці від 18 до 25 років; 1 – у віці від 25 до 30 років та 2 – у віці від 30 до 50 років;

2) за критерієм заняття на момент вчинення кримінального правопорушення: 100 % винних – працездатні, які не працювали і не навчалися;

3) за освітою: 1 особа мали повну вищу; 4 – повну загальну середню.

Додамо, що 2 злочинця діяли у складі групи. Крім того, 60 % засуджених (3 громадяни) перебували у стані алкогольного сп'яніння, 1 злочинець мав незняту і непогашену судимість.

Отже, типовий портрет особи, яка вчинила злочин, передбачений ч. 3 ст. 135 КК України у 2016 р. виглядав так: громадянин України чоловічої статі у віці від 18 до 25 років (від 30 до 50 років), працездатний, який не працював і не навчався, має повну загальну середню освіту та на момент вчинення кримінального правопорушення перебував у стані алкогольного сп'яніння.

У 2017 р. [133] за злочин, передбачений ч. 1 ст. 135 КК України було також (як і в 2016 р.) засуджено 12 осіб, з яких:

- 1) за ознакою приналежності до держави: 12 громадян України;
- 2) за гендерним критерієм: 11 чоловіків та 1 жінка;
- 3) за віковим критерієм: 1 особа у віці від 18 до 25 років; 4 – у віці від 25 до 30 років; 4 – у віці від 30 до 50 років та 3 – у віці від 50 до 65 років;
- 4) за критерієм заняття на момент вчинення кримінального правопорушення: 3 особи – робітники; 1 – приватний підприємець; 1 – безробітня; 7 – працездатні, які не працювали і не навчалися;
- 5) за освітою: 3 особи мали повну вищу; 3 – професійно-технічну; 3 – повну загальну середню; 3 – базову загальну середню.

При цьому, половина засуджених (6 осіб) на момент вчинення кримінального правопорушення перебували у стані алкогольного сп'яніння. Крім того, на момент вчинення злочину троє засуджених мали незняту і непогашену судимість.

З наведеного випливає, що типовий портрет злочинця, який вчинив кримінальне правопорушення за ч. 1 ст. 135 КК України, у 2017 р. виглядав наступним чином: громадянин України чоловічої статі у віці від 25 до 30 років (від 30 до 50 років), працездатний, який не працював і не навчався, має освіту вище за початкову загальну, раніше не судимий, який на момент

вчинення кримінального правопорушення перебував у стані алкогольного сп'яніння.

За залишення матір'ю своєї новонародженої дитини у небезпеці в 2017 р. [133] була засуджена лише 1 громадянка України, працездатна, яка на момент вчинення названого діяння не працювала та не навчалася, мала професійно-технічну освіту, раніше не судима.

Що ж стосується особливо кваліфікованого складу залишення в небезпеці (ч. 3 ст. 135 КК України) у 2017 р. [133] за його вчинення було засуджено 8 громадян України чоловічої статі, з яких:

1) за віковим критерієм: 3 особи у віці від 18 до 25 років; 1 – у віці від 25 до 30 років; 1 – у віці від 30 до 50 років та 3 – у віці від 50 до 65 років;

2) за критерієм заняття на момент вчинення кримінального правопорушення: 1 особа – робітник; 1 – військовослужбовець; 1 – пенсіонер; 5 – працездатні, які не працювали і не навчалися;

3) за освітою: 2 особи мали професійно-технічну; 3 – повну загальну середню; 3 – базову загальну середню.

Додамо, що 62,5 % засуджених (5 осіб) за ч. 3 ст. 135 КК України на момент вчинення злочину перебували у стані алкогольного сп'яніння.

Отже, у 2017 р. типовий портрет особи кримінального правопорушника (ч. 3 ст. 135 КК України) виглядає так: громадянин України чоловічої статі у віці від 18 до 25 років (від 50 до 65), працездатний, який на момент вчинення злочину не працював і не навчався, має повну загальну середню освіту, під час вчинення суспільно небезпечного діяння перебував у стані алкогольного сп'яніння.

У 2018 р. [134] за злочин, передбачений ч. 1 ст. 135 КК України було засуджено 7 осіб, з яких:

1) за ознакою приналежності до держави: 6 громадян нашої Батьківщини та 1 громадянин (підданий) іншої держави;

2) за гендерним критерієм: 5 чоловіків та 2 жінок;

3) за віковим критерієм: 6 осіб у віці від 30 до 50 років та 1 – у віці від 50 до 65 років;

4) за критерієм заняття на момент вчинення кримінального правопорушення: 1 особа – приватний підприємець; 1 – пенсіонер; 4 – працездатні, які не працювали і не навчалися; діяльність ще одного засудженого позначена як «інші заняття».

5) за освітою: 2 особи мали повну вищу; 2 – професійно-технічну; 3 – повну загальну середню.

Додамо, що 29 % засуджених за ч. 1 ст. 135 КК України (2 особи) на момент вчинення злочину перебували у стані алкогольного сп'яніння.

З наведеного слідує, що типовий портрет злочинця (ч. 1 ст. 135 КК України) у 2018 р. виглядав наступним чином: громадянин України чоловічої статі у віці від 30 до 50 років, раніше не судимий, на момент вчинення злочину ніде не працював та не навчався, має повну загальну середню освіту.

Зауважимо, що за ч. 2 ст. 135 КК України у 2018 р. [135] не було засуджено жодної особи.

За злочин, передбачений ч. 3 ст. 135 КК України у 2018 р. [135] було засуджено 5 осіб, з яких:

1) за ознакою приналежності до держави: 5 громадян України;

2) за гендерним критерієм: 3 чоловіків та 2 жінок;

3) за віковим критерієм: 4 особи у віці від 30 до 50 років та 1 – у віці від 50 до 65 років;

4) за критерієм заняття на момент вчинення кримінального правопорушення: 1 – пенсіонер; 4 – працездатні, які не працювали і не навчалися.

5) за освітою: 1 особа мала повну вищу; 1 – професійно-технічну; 3 – повну загальну середню.

Додамо, що 2 особи вчиняли дане суспільно небезпечне діяння у складі групи. Крім того, 1 засуджений на момент вчинення злочину перебував у стані алкогольного сп'яніння.

Отже, у 2018 р. найчастіше вчиняли злочин, передбачений ч. 3 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність України громадяни нашої Батьківщини чоловічої статі у віці від 30 до 50 років, працездатні, які не працювали і не навчалися та мають повну загальну середню освіту.

Проаналізуємо статистичні дані за 2019 р. [136]. У даному році за злочин, передбачений ч. 1 ст. 135 КК України було засуджено 8 осіб, з яких:

1) за ознакою приналежності до держави: всі 8 засуджених є громадянами України;

2) за гендерним критерієм: 6 чоловіків та 2 жінок;

3) за віковим критерієм: 1 особа у віці від 25 до 30 років; 7 – у віці від 30 до 50 років;

4) за критерієм заняття на момент вчинення кримінального правопорушення: 1 особа – робітник; 1 – пенсіонер; 6 – працездатні, які не працювали і не навчалися.

5) за освітою: 1 особа мала повну вищу; 1 – базову вищу; 1 – професійно-технічну; 3 – повну загальну середню; 2 – базову загальну середню.

Варто додати, що на момент вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 135 КК України, 3 особи (37,5% перебували у стані алкогольного сп'яніння).

З наведеного випливає наступний типовий портрет особи злочинця, який вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 135 КК України (у 2019 р.): раніше не судимий громадянин України чоловічої статі у віці від 30 до 50 років, працездатний, який на момент вчинення злочину не працював і не навчався, має повну загальну середню освіту.

За вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135 КК України в 2019 р. [136] не було засуджено жодної особи. Що ж стосується особливо кваліфікованого складу залишення в небезпеці (ч. 3 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність), зауважимо, що у даному році [134] за вчинення цього суспільно небезпечного діяння було засуджено 2

громадянина України чоловічої статі (1 – у віці від 25 до 30 років, інший – від 30 до 50 років), які не працювали і не навчалися та мають повну загальну середню освіту, на момент вчинення злочину перебували у стані алкогольного сп'яніння. При цьому, названі особи вчинили кримінальне правопорушення у складі групи.

У 2020 р. [135] за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 135 КК України було засуджено 4 особи, з яких:

1) за ознакою приналежності до держави: всі 4 засуджених є громадянами України;

2) за гендерним критерієм: 3 чоловіки та 1 жінка;

3) за віковим критерієм: 1 особа у віці від 18 до 25 років; 1 особа – від 25 до 30 років; 1 – у віці від 30 до 50 років; 1 – у віці від 50 до 65 років;

4) за критерієм заняття на момент вчинення кримінального правопорушення: 1 особа – робітник; 3 – працездатні, які не працювали і не навчалися.

5) за освітою: 3 особи мали професійно-технічну; 1 – повну загальну середню.

Додамо, що на момент вчинення злочину 1 кримінальний правопорушник вже мав не зняту та непогашену судимість за злочини проти власності.

Таким чином, у 2020 р. найбільш типова особа злочинця (ч. 1 ст. 135 КК України) виглядає наступним чином: раніше несудимий громадянин України чоловічої статі, який вчинив злочин у повнолітньому віці, на момент вчинення даного діяння ніде не працював та не навчався, мав професійно-технічну освіту.

У цьому ж році [135] за вчинення особливо кваліфікованого складу залишення в небезпеці (ч. 3 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність України) було засуджено рекордну за останні 5 років кількість осіб – 12, , з яких:

- 1) за ознакою приналежності до держави: 11 засуджених – громадяни України; 1 – громадянин (підданий) іншої держави;
- 2) за гендерним критерієм: 5 чоловіків та 7 жінок;
- 3) за віковим критерієм: 1 особа у віці від 18 до 25 років; 4 особи – від 25 до 30 років; 6 – у віці від 30 до 50 років; 1 – у віці від 50 до 65 років;
- 4) за критерієм заняття на момент вчинення кримінального правопорушення: всі особи працездатні, які не працювали і не навчалися.
- 5) за освітою: 4 особи мали професійно-технічну; 6 – повну загальну середню; 2 базову загальну середню.

Варто зауважити, що майже 42 % засуджених за даною нормою у вказаний період часу на момент вчинення кримінального правопорушення перебували у стані алкогольного сп'яніння.

З наведеного слідує, що типовий портрет особи злочинця у 2020 році (ч. 3 ст. 135 КК України) виглядав наступним чином: громадянка України у віці від 30 до 50 років, яка на момент вчинення злочину не працювала і не навчалася, має повну загальну середню освіту.

Узагальнивши вищевикладені дані за 2016-2020 рр. можна отримати наступний типовий портрет особи злочинця, який вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність: раніше не судимий громадянин України чоловічої статі у віці від 30 до 50 років (55%) або від 25 до 30 років (29%), працездатний, який на момент вчинення злочину не працював і не навчався, має повну загальну середню (31%) або професійно-технічну (29%) освіту.

Враховуючи той факт, що за період з 2016 по 2020 рр. за вчинення кримінального правопорушення у вигляді залишення в небезпеці матір'ю своєї новонародженої дитини було засуджено лише 3 особи (2 з яких, якщо вірити даним Державної судової адміністрації, особи чоловічої статі, які діяли у складі групи), вважаємо, встановлення типового кримінологічного портрета особи злочинця є некоректним та недоречним.

На підставі отриманих за 2016-2020 рр. даних, сформуємо типовий портрет особи злочинця, який вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 3 закону про кримінальну відповідальність: громадянин України чоловічої статі (72%) у віці від 30 до 50 років (44%), працездатний, який не працював і не навчався, має повну загальну середню (56%) освіту. Крім того, 50 % засуджених (16 осіб) на момент вчинення даного кримінального правопорушення перебували у стані алкогольного сп'яніння.

З викладеного слідує, що типовий портрет особи злочинця за ч. 1 ст. 135 КК України є майже ідентичним портрету особи злочинця за ч. 3 ст. 135 КК України. Виключення становить лише той факт, що в останньому випадку половина злочинців вчиняє назване кримінальне правопорушення у стані алкогольного сп'яніння.

2.4. Суб'єктивна сторона залишення в небезпеці

Отже, проаналізувавши такий обов'язковий елемент будь-якого складу кримінального правопорушення, як суб'єкт, перейдемо до розгляду суб'єктивної сторони.

Як вказують В.В. Сухонос та В.В. Сухонос (мол.), під суб'єктивною стороною злочину в науці кримінального права прийнято розуміти психічну діяльність особи, безпосередньо пов'язану зі вчиненням кримінального правопорушення. Утворюючи психологічний, тобто суб'єктивний, зміст суспільно небезпечного діяння, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення є ніби внутрішньою стороною останнього. Проте, як зазначають вчені, питання про зміст суб'єктивної сторони, а саме про її співвідношення з виною, є дискусійним. Можна визначити три позиції науковців з цього приводу. Зокрема, В.В. Сухонос та В.В. Сухонос (мол.) поділяє думку тих дослідників, які вважають, що психологічний зміст суб'єктивної сторони кримінального правопорушення розкривається за допомогою таких юридичних ознак, як вина, мотив, мета і емоції. Усі вони характеризують різні форми психічної активності суб'єкта злочину або кримінального проступку. Слід мати на увазі що, незважаючи на органічний зв'язок між ними і залежність одне від одного, вони становлять собою самостійні психологічні явища, жодне з яких не може містити в собі інші як складову частину [112, с. 72].

Таким чином, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення є внутрішньою стороною злочину або кримінального проступку, що складається з чотирьох самостійних елементів:

- 1) вини;
- 2) мотиву;
- 3) мети;
- 4) емоцій (психоемоційного стану).

Додамо, що перший елемент суб'єктивної сторони (вина) є обов'язковим для будь-якого складу злочину або кримінального проступку, тоді як решта – факультативні (є обов'язковими для окремих складів кримінальних правопорушень, передбачених відповідною нормою Особливої частини закону про кримінальну відповідальність).

Відповідно до ст. 23 розділу V Загальної частини КК України, виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої законом про кримінальну відповідальність, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності [74].

Таким чином, даний нормативно-правовий акт прямо передбачає дві можливі форми вини: умисну та необережну. Зміст даних форм також розкривається у розділі V Загальної частини КК України. Так, умисел поділяється на два види:

- прямиий – якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання;

- непрямиий - якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання [74].

Дані види умислу відрізняються один від одного ставленням суб'єкта до суспільно небезпечних наслідків вчинюваного ним діяння (у першому випадку він бажає настання цих наслідків, а у другому – свідомо допускає їх настання).

Інша форма вини (необережність), у свою чергу, також диференціюється на два види:

- кримінальну протиправну самовпевненість (особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення);

- кримінальну протиправну недбалість (особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити).

Названі види необережності об'єднує той факт, що на відміну від видів умисної форми вини, суб'єкт злочину або кримінального проступку не бажає настання суспільно небезпечних наслідків внаслідок вчиненого ним діяння.

Зі змісту диспозицій ч.ч. 1-2 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність випливає, що залишення в небезпеці відноситься до злочинів з умисною формою вини, як мінімум, з двох причин:

1. Законодавець при конструюванні диспозиції ч. 1 використовує категорію «завідомість», яка свідчить про умисну форму вини. Зокрема, на дисертаційному рівні В.М. Савицькою доведено, що поняття завідомості за кримінальним правом України – це ознака, що додатково підсилює інтелектуальний момент прямого умислу і полягає у достоменній обізнаності та явному усвідомленні винувато заздалегідь до вчинення кримінального правопорушення юридично значущих обставин, передбачених кримінальним законом [98, с. 18].

Відтак, сама ознака завідомості апіорі свідчить про умисну форму вини суб'єкта залишення в небезпеці. Ба більше, з результатів дослідження вченої випливає, що кримінальним правопорушенням, передбаченим ч.ч. 1-2 характерний виключно прямий умисел.

2. Як слушно вказують В. Куц та О. Бондаренко, за загальноновизнаною думкою, злочини з формальним складом можуть вчинятися лише умисно. З огляду на те, що законодавче визначення необережної вини сфокусоване на суспільно небезпечних наслідках діяння, а вони не входять до структури об'єктивної сторони формальних складів злочину, можливість вчинення такого злочину з необережності виключається. Отже, без зміни теоретичного розуміння та законодавчого визначення форм вини необережний злочин з формальним складом уявити неможливо [78, с. 36].

Що ж до іншого аспекту дискусії про зміст вини у формальних складах злочину, а саме: виду умислу, зауважимо, що для злочинів з формальним складом характерною є вина у виді прямого умислу. Але не тому, що суб'єкт не має психічного ставлення до наслідків діяння. Навпаки, саме наявність такого ставлення до наслідків визначає зміст ставлення до діяння. До речі, саме тому законодавча формула умислу є універсальною і не потребує змін та «уточнень» [78, с. 39].

Додамо, що не всі науковці поділяють позицію стосовно того, що кримінальні правопорушення з формальним складом автоматично передбачають прямий вид умисної форми вини [3, с. 153]. При цьому зауважимо, що подібна думка є доволі дискусійною та менш поширеною в наукових колах.

Перелічені доводи свідчать, що в будь-якому разі кримінальним правопорушенням, передбаченим ч.ч. 1-2 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність, притаманна виключно умисна форма вини. Крім того, ряд аргументів вказують на те, що у даних випадках мова йде про прямий вид умислу.

Впевненості нашій позиції додає судова практика. Проаналізувавши судові рішення за ст. 135 закону про кримінальну відповідальність нами не виявлено жодного випадку встановлення в діях винного необережної форми вини. Ба більше, наприклад, у згаданому в підрозділі 2.3. нашого дослідження вироку Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 18.07.2018 року по справі № 359/901/16-к зазначається, що суб'єктивна сторона цього злочину полягає у прямому умислі. «Завідомість», про яку йдеться у диспозиції статті, означає, що винний усвідомлює, що інша особа перебуває у небезпечному для життя стані, а він зобов'язаний і має можливість надати їй допомогу, але відмовляє в цьому. Якщо особа не усвідомлює, що інша особа опинилася у небезпечному для життя стані, то відповідальність не настає [19].

Отже, синтез судової практики та теоретичних положень науки кримінального права дають підстави стверджувати, що кримінальним правопорушенням, передбаченим ч.ч. 1-2 характерна виключно умисна форма вини, вид умислу – прямий.

Більш заплутаною виглядає ситуація з визначенням форми вини та її виду у складі злочину, передбаченого ч. 3 названої норми. Так, згадана вище В.В. Бабаніна вказує на те, що суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 135 КК України, має подвійну форму вини, тобто умисел (прямий і непрямий) щодо діяння та необережність (злочинна самовпевненість або злочинна недбалість) щодо наслідків. При залишенні в небезпеці винна особа передбачає можливість настання суспільно небезпечного наслідку своєї дії чи бездіяльності у вигляді смерті іншої особи чи настання інших тяжких наслідків, проте легковажно розраховує на їх відвернення. У випадку, коли особа своїми навмисними діями, поставила потерпілого в небезпечний для життя стан і завідомо залишила його без допомоги, то її дії можуть кваліфікуватися за ч. 3 ст. 135 КК України лише при необережній формі вини до наслідків [8, с. 13].

Думається, дана теза потребує певних корегувань. Зокрема, як було сказано вище, форма вини кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 1-2 не є і не може бути бінарною через ряд перелічених обставин. Водночас, даний умовивід може бути справедливим відносно особливо кваліфікованого складу залишення в небезпеці (ч. 3 ст. 135 КК України). Нагадаємо, на відміну від суспільно небезпечних діянь, передбачених ч.ч. 1-2 ст. 135 КК України, даний злочин відноситься до числа кримінальних правопорушень з матеріальним складом.

Перш ніж погодитись із думкою В.В. Бабаніною, доречно встановити зміст поняття складної форми вини. На сьогоднішній день в науці кримінального права прихильники ідеї виокремлення складної (подвійної) форми вини визначають її як різне психічне ставлення особи у формі умислу та необережності до діяння й наслідків одного й того ж злочину або

кримінального проступку [43, с. 95]. При цьому, складна вина можлива у тих випадках, коли умисно вчинений основний злочин викликає додаткові наслідки, ставлення винуватого до яких характеризується необережністю і за заподіяння яких передбачено суворіші вид та розмір покарання [41, с. 276].

Зауважимо, що дана позиція є доволі дискусійною, адже дещо суперечить положенням ст. 23 КК України, в якій зазначено, що психічне ставлення особи до вчинюваного діяння та його наслідків характеризується виключно у формі умислу або необережності [74]. Жодна змішана, подвійна або будь-яка інша форма вини не передбачена на законодавчому рівні. Даний факт ставить під сумнів доцільність визначення складної форми вини.

Водночас, ряд науковців переконують на необхідності виокремлення бінарної форми вини з огляду на факт її об'єктивного існування на практиці. На думку В.В. Бабаніна, до кримінальних правопорушень з цією виною слід віднести лише такі матеріальні склади: 1) в яких діяння саме по собі без спричинених наслідків є закінченим злочином. У цьому випадку психічне ставлення особи до різних об'єктивних ознак може мати кілька форм: а) до діяння – прямий умисел, до наслідків – необережність (наприклад, угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна, якщо ці дії спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки – ч. 3 ст. 278 КК); б) до діяння – прямий умисел, до наслідків – умисел або необережність (наприклад, протидія законній господарській діяльності, що заподіяла велику шкоду чи спричинила інші тяжкі наслідки – ч. 3 ст. 206 КК); в) до діяння – прямий умисел, до наслідків – прямий або непрямий умисел (наприклад, шахрайство з фінансовими ресурсами, що завдало великої матеріальної шкоди – ч. 2 ст. 222 КК); 2) склади, які мають два види якісно відмінних за характером і ступенем суспільної небезпечності злочинних наслідків одних і тих же дій винної особи та її різне психічне ставлення до кожного з цих наслідків (наприклад, умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого – ч. 2 ст. 121 КК). У цих злочинах та кримінальних проступках психічне ставлення до діяння та

першого наслідку виражається у формі умислу, до інших наслідків – у формі необережності [9, с. 191].

Вище було встановлено, що залишаючи потерпілого в небезпеці винний діє з прямим умислом, але чи можливий варіант, за якого психічне ставлення суб'єкта кримінального правопорушення до суспільно небезпечних наслідків характеризується необережністю?

Для відповіді на дане питання звернемося до судової практики. У вирокі Южноукраїнського міського суду Миколаївської області від 31.03.2014 року по справі № 486/1811/13-к зазначається, що слід розрізняти: 1) ненадання допомоги особі, яка сама опинилася в небезпечному для життя становищі (бездіяльність - невтручання); 2) залишення в небезпеці особою, яка своїми діями поставила іншу особу в небезпечний для життя стан (наїзд на пішохода автомобілем і залишення його в небезпечному стані). В першому випадку при бездіяльності - невтручанні суб'єктивна сторона щодо наслідків може виявлятися як у необережності, так і в умислі. При умислі винний може бажати або свідомо допускати настання смерті чи інших тяжких наслідків з мотивів помсти, ревнощів тощо. В іншій ситуації, коли винний своїми діями поставив потерпілого в небезпечний для життя стан і не надав йому допомоги, його вина щодо смерті та інших тяжких наслідків може бути лише необережною (злочинна самовпевненість або злочинна недбалість). Якщо ж буде доведено умисел (прямий або непрямий) щодо тяжких наслідків, то відповідальність повинна наставати за умисне вбивство або умисне тяжке чи середньої тяжкості тілесне ушкодження [36].

Таким чином, на думку суду, варіант, за якого психічне ставлення суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України, до суспільно небезпечних наслідків характеризується необережністю є не тільки допустимим, але і необхідним. У іншому випадку особа притягується до кримінальної відповідальності за вчинення інших, передбачених Особливою частиною закону про кримінальну відповідальність, злочинів.

Даний умовивід є поширеним. Наприклад, він має місце у вироках Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 24.05.2016 року по справі № 359/901/16-к [19], Кіцманського районного суду Чернівецької області від 21.11.2018 року по справі № 718/691/18 [25], Соснівського районного суду м. Черкаси від 08.12.2017 року по справі № 712/6879/17 тощо [33].

До схожого висновку у своїх дослідженнях дійшли і Є.О. Назимко та Є.О. Пилипенко, які наголошують на тому, що умисел при залишенні в небезпеці є конкретним лише по відношенню до самого факту залишення, але не може бути таким відносно наслідків. Умисел суб'єкта повинен визначатися в цілому по відношенню до діяння і він залишається таким, яким був на момент залишення в небезпеці, а не змінюється в залежності від настання наслідків. Встановлення прямого умислу у суб'єкта відносно настання наслідків, в тому числі і тоді, коли потерпілий опинився в небезпечному стані не за його провиною, дають підстави розглядати діяння як посягання на особу, а не залишення в небезпеці. Залишаючи потерпілого в небезпеці, суб'єкт усвідомлює його беспорядний стан, небезпеку та можливість настання певних наслідків у вигляді смерті чи інших тяжких наслідків для потерпілого, але не може передбачити того, що ці наслідки дійсно настануть для потерпілого, оскільки з боку винної особи відсутній умисел на досягнення такого результату [81, с. 121]. Ба більше, Цю особливість важливо враховувати при відмежуванні цього складу від умисного вбивства, завдання шкоди або спричинення смерті за необережністю [81, с. 114].

На нашу думку подібний умовивід є цілком логічним. Дійсно, у випадку, якщо особа, яка залишила потерпілого в небезпеці, прагнула, щоб її діяння призвели до смерті останнього або настання інших тяжких наслідків (наприклад, тяжких тілесних ушкоджень), вона має підлягати кримінальній відповідальності за вчинення інших злочинів (наприклад, умисне вбивство, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень тощо).

Така позиція дещо суперечить рішенню Тячівського районного суду Закарпатської області від 23.03.2021 року по справі № 307/1370/20, в якому зазначається наступне: «Ставлення винної особи до наслідків, передбачених ч. 3 ст. 135, може характеризуватися непрямим умислом або необережністю» [39].

З викладеного слідує, що ставлення винного у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність, до суспільно небезпечних наслідків може характеризуватися не тільки необережністю, але і виною у формі умислу – вид умислу – непрямий. При цьому суд не наводить на користь такого, м'яко кажучи, суперечливого рішення жодних переконливих аргументів.

На нашу думку, описана вище позиція Тячівського районного суду Закарпатської області є помилковою. Дана теза підтверджується і у рішенні Верховного Суду України від 06.03.2014 року по справі № 5-1ксл4, в якому сказано, що суб'єктивна сторона злочину, передбаченого статтею 135 КК, завжди характеризується прямим умислом щодо самого діяння. Що стосується наслідків, ставлення суб'єкта злочину до них завжди характеризується необережністю (злочинною недбалістю чи злочинною самовпевненістю). Вольовий момент вчинення злочину, передбаченого статтею 135 КК, полягає у небажанні суб'єкта злочину надати допомогу беспорядній особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані [129].

Відтак, на підставі викладеного можна зробити висновок, що суб'єктивна сторона залишення в небезпеці характеризується виключно умисною формою вини (вид умислу-прямий) відносно суспільно небезпечного діяння та необережною формою вини відносно наслідків.

При цьому, як вдало зауважує В.В. Аніщук, кримінальні правопорушення з подвійною формою вини в цілому вважаються умисними, якщо відповідно до викладеного в законі складу злочину або кримінального проступку вина особи щодо вчиненого нею діяння та його «прямих» наслідків може бути лише у формі умислу, а щодо «похідних» наслідків – у

формі як умислу, так і необережності або лише у формі необережності [4, с. 290].

Отже констатуємо, що відповідно до положень розділу V Загальної частини закону про кримінальну відповідальність, суб'єктивна сторона будь-якого складу злочину, передбаченого ст. 135 КК України (у тому числі ч. 3), характеризується виною у формі умислу. При цьому, у випадку кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 1-2 даної норми, вид умислу – виключно прямий.

Розглянемо інші ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Розпочнемо з мотивів. В законі про кримінальну відповідальність категорія «мотив» прямо не розкривається, що створює можливість для вчених на науковому рівні пропонувати свої визначення даного поняття. На нашу думку, вдалою у цьому питанні виглядає позиція О.С. Юніна, який під мотивом кримінального правопорушення розглядає результат складного мотиваційного процесу, що формується під впливом синтезу суб'єктивних (внутрішні установки, інтереси тощо) та об'єктивних факторів (соціальне середовище, конкретні ситуації тощо), який протікає у свідомості суб'єкта та являє собою внутрішнє спонукання до вчинення злочину або кримінального правопорушення. У своїх роботах автор переконливо доводить те, що мотив є самостійною факультативною ознакою складу кримінального правопорушення, яка тісно пов'язана із метою та має вагоме міжгалузеве значення [153, с. 218].

Диспозиції ст. 135 КК України не передбачають мотив в якості обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення у вигляді залишення в небезпеці. Натомість, даний факультативний елемент може бути враховано судом під час призначення покарання.

Проаналізувавши матеріали судової практики нами встановлено, що суди, як правило, не розкривають мотиви вчинення злочину у вигляді залишення в небезпеці, що, принаймні в контексті положень п. 2 ч. 1 ст. 91

Кримінального процесуального кодексу України [74], є доволі суттєвим недоліком. Станом на 01.07.2021 року трапляються лише поодинокі випадки встановлення цього факультативного елементу суб'єктивної сторони складу злочину, як, наприклад, у вироку Ясинуватського міськрайонного суду Донецької області від 16.10.2013 року по справі № №250/823/13-к, в якому згадуються такі мотиви залишення в небезпеці, як приховати сліди іншого злочину [38].

Що ж стосується мети, зауважимо, що у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України даний елемент суб'єктивної сторони також відноситься до числа факультативних. У науці кримінального права під метою розуміють уявлення про бажаний результат, досягнути його прагне суб'єкт кримінального правопорушення [77, с. 73].

Як і у випадку з мотивами вчинення кримінального правопорушення у вигляді залишення в небезпеці, мета не впливає на кваліфікацію дій винного, проте може бути врахована під час призначення покарання. При цьому, українські суди доволі часто встановлюють мету залишення в небезпеці. Майже у всіх випадках, коли суд встановлює дану факультативну ознаку суб'єктивної сторони, нею виступає бажання уникнути кримінальної відповідальності за вчинення іншого кримінального правопорушення (наприклад, подібні випадки зустрічаються у вироках Білозерського районного суду Херсонської області від 17.10.2017 року по справі № 648/2010/17 [16], Дніпровського районного суду м. Дніпродзержинська від 03.03.2014 року по справі № 209/505/14-к [22], Тлумацького районного суду Івано-Франківської області від 11.10.2018 року по справі № 351/2326/17 [36] тощо.

Такий елемент суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, як психоемоційний стан, є обов'язковою ознакою лише складів злочинів, передбачених ст.ст. 116 та 123 КК України (стан сильного душевного хвилювання).

Окремо додамо, що обставиною, яка виключає притягнення до кримінальної відповідальності за частиною 2 ст. 135 КК, є перебування породіллі в обумовленому пологами стані. Слід зазначити, що зміст цього поняття не розкривається в жодному нормативно-правовому акті, проте, як зазначає І.В. Павленко, із матеріалів судової практики вбачається, що під поняттям «обумовлений пологами стан» мається на увазі психофізичний стан, який виникає під час пологів і створює психотравмуючу ситуацію для жінки під впливом гормональних та фізичних змін. Наявність такого психофізичного стану встановлюється шляхом судово-психологічної або судово-психіатричної експертизи [1, с. 137].

Підсумовуючи викладене зауважимо, що суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення у вигляді залишення в небезпеці характеризується виною у формі умислу. Решта ознак (мотив, мета, психоемоційний стан) є факультативними та можуть бути взяті до уваги судом під час призначення покарання.

На підставі отриманих в ході проведення дисертаційного дослідження результатів, пропонуємо викласти ст. 135 КК України в наступній редакції:

«Стаття 135. Залишення в небезпеці

1. Завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя *та здоров'я* стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, *похилий вік*, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав змогу надати їй допомогу, *за умови, що такі дії не створювали небезпеку для його життя або здоров'я*, -

карається *громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років*, або обмеженням волі на строк до двох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Завідоме залишення в небезпеці, вчинене особою, яка сама поставила потерпілого в небезпечний для життя або здоров'я стан, - карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані, -

караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

4. Діяння, передбачені частинами першою, *другою або третьою* цієї статті, якщо вони спричинили смерть особи або інші тяжкі наслідки, -

караються позбавленням волі на строк *від п'яти* до восьми років.

5. Діяння, передбачені частинами першою, *другою або третьою* цієї статті, якщо вони спричинили смерть двох або більше осіб, -

караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років.

Примітка. Під новонародженою розуміється дитина з моменту її народження до досягнення нею 30 діб життя».

Висновки до розділу 2

Дослідження об'єктивних та суб'єктивних ознак залишення в небезпеці дозволили виокремити наступні основні положення другого розділу роботи:

1. Родовим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України є суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини (у випадку розгляду об'єкта кримінального правопорушення в якості найбільш важливих соціальних цінностей – життя та здоров'я людини).

2. Визначено, що поширеною є позиція, відповідно до якої основним безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 1-2 ст. 135 КК України виступають суспільні відносини, що забезпечують охорону здоров'я людини (здоров'я людини), а у випадку злочину, закріпленого у ч. 3 названої норми – суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини (життя та здоров'я людини).

3. Встановлено, що «первинним об'єктом», на який в будь-якому разі посягає суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України, виступає особиста безпека людини (суспільні відносини, що забезпечують особисту безпеку людини). На підставі цього зроблено припущення, що саме дане коло суспільних відносин являє собою безпосередній основний об'єкт залишення в небезпеці.

Керуючись положеннями даного підходу зроблено умовивід про те, що безпосередніми додатковими факультативними об'єктами кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 1-2 ст. 135 КК України можуть виступати здоров'я, честь та гідність людини тощо.

З огляду на зміст диспозиції ч. 3 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність, запропоновано розглядати суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини в якості безпосереднього додаткового обов'язкового об'єкта особливо кваліфікованого складу залишення в небезпеці.

4. Доведено, що потерпілим від злочину у вигляді залишення в небезпеці виступає людина, яка має дві обов'язкові ознаки: 1) вона перебуває у небезпечному для життя стані; 2) позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану.

5. Доведено, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 135 КК України може бути вчинено виключно шляхом бездіяльності. При цьому, діяння у вигляді залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження характерна так звана «чиста бездіяльність» (винний ухиляється від виконання обов'язку по наданню допомоги), а поставленню винним потерпілого у небезпечний для життя стан – «змішана бездіяльність» (поставлення потерпілого у небезпечний для життя стан з подальшим ненаданням допомоги).

Через це запропоновано замінити у ч. 2 ст. 135 КК України слово «дії» на більш широке поняття «діяння».

6. Підтримано позицію стосовно того, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч.ч. 1, 3 ст. 135 КК України можуть виступати дві категорії осіб: особи, які були зобов'язані піклуватися про потерпілого та особи, які самі поставили потерпілого в небезпечний для життя стан, а злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність – матір новонародженої дитини. На підставі цього зроблено висновок, що суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України відноситься до числа спеціальних.

7.. Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 1-2 КК України характеризується виною у формі умислу, вид умислу – прямий. У випадку особливо кваліфікованого складу залишення в небезпеці суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом щодо бездіяльності та необережністю щодо наслідків.

ВИСНОВКИ

У дисертації удосконалено теоретичні положення кримінального права в частині відповідальності за залишення в небезпеці та напрацьовано рекомендації щодо покращення законодавства та відповідної правозастовної практики, зокрема.

Дослідження розвитку норм, що передбачають кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці в українському кримінальному законодавстві та аналіз особливостей регламентації відповідальності за залишення в небезпеці у кримінальному законодавстві зарубіжних країн дозволили виокремити наступні основні положення:

1. Генезис та розвиток норм, що передбачають юридичну відповідальність за залишення в небезпеці можна диференціювати на чотири основні періоди:

1) давньорусько-литовський (II половина IX – кінець XVII ст.). – характеризується виникненням юридичної відповідальності за залишення в небезпеці (вперше – у Статуті Ярослава). При цьому, характер норм та юридичні наслідки, які були передбачені за їх порушення, навряд чи, можна розглядати в якості саме кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці, втім їх можна розглядати в якості певного плацдарму для зародження даного виду юридичної відповідальності за залишення в небезпеці.

2) російсько-угорський (XVII – перша половина XX ст.ст.) – характеризується переосмисленням підходу щодо необхідності та важливості виокремлення діяння у вигляді залишення в небезпеці в якості самостійного складу злочину. Даний період можна поділити на:

а) російський – за доби існування Московії (в подальшому – Російської імперії) було видано цілий ряд законодавчих актів, що передбачали кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці. Умовно цей період можна диференціювати на наступні етапи:

- підготовчий (1649-1845 рр.) – в Соборному уложенні 1649 р. залишення в небезпеці не розглядалося як окремий склад злочину та кваліфікувалося в якості ознаки інших кримінальних правопорушень (наприклад, умисного вбивства);

- етап інтенсивного розвитку (1845-1903 рр.) – характеризується виданням Уложення 1845 р. Даний закон про кримінальну відповідальність став у певній мірі революційним, адже у ньому було вперше: передбачена кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці у сучасному розмінні, передбачено кваліфікований склад залишення в небезпеці, такий як вчинення цього суспільно небезпечного діяння матір'ю стосовно своєї новонародженої дитини, розгляд діяння у вигляді поставлення винним потерпілого у небезпечний для життя стан в якості окремого кваліфікованого складу залишення в небезпеці (дана ідея виглядає доволі цікавою та може бути спроектована у зміст чинного КК України), визначено в якості кваліфікуючих ознак залишення в небезпеці повторність.

Водночас, названий нормативно-правовий акт містив цілий комплекс суттєвих недоліків, таких як роздутість змісту закону про кримінальну відповідальність, наявність ряду колізій та прогалин, закріплення тілесних покарань тощо;

- пізній етап (1903 – 1922 рр.) – став апогеєм в частині багатовікової роботи в частині встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці. Етап пов'язаний з виданням Уложення 1903 р. та ряду наукових праць на дану тематику (І.Я. Фойницьким, М.С. Таганцевим та іншими). Закон про кримінальну відповідальність 1903 р. був більш юридично довершеним та зручним для кваліфікації відповідного суспільно небезпечного діяння. Крім того, в нові редакції закону не були передбачені тілесні покарання, що, без сумніву, стало революційним кроком з боку законодавця.

б) угорський – характеризується виданням у 1879 р. в Австро-Угорській імперії «Угорського кримінального уложення про злочини і

проступки», яке поширювало свою дію на окремі західноукраїнські території. Даний нормативно-правовий акт був набагато гуманнішим, ніж російській закон про кримінальну відповідальність 1845 р., адже не передбачав такі види покарань, як каторга, заслання, тілесні покарання тощо. Залишення в небезпеці відносилось до числа злочинів, що свідчить про підвищений ступінь небезпеки даного діяння.

Як і в чинному КК України, в Уложенні 1879 р. до числа особливо кваліфікованих складів залишення в небезпеці відносилось залишення в небезпеці, що призвело до тяжких тілесних ушкоджень або смерті.

3) радянський (1922-1991) – характеризується існуванням українських земель у складі СРСР. В цей період часу було видано три закони про кримінальну відповідальність (1922, 1927 та 1960 рр.). У цілому даний період можна розглядати кроком назад в частині встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці. Саме у цей час відбувається поступовий відхід від тих напрацювань, ідей та положень в частині встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці, що існували в попередніх законах про кримінальну відповідальність та науці кримінального права. Зокрема, діяння у вигляді залишення в небезпеці матір'ю своєї новонародженої дитини не розглядалося в якості самостійного складу злочину, діяння у вигляді поставлення винним потерпілого в небезпечний для життя стан – в якості кваліфікованого (або особливо кваліфікованого) складу залишення в небезпеці тощо.

Позитивні зрушення спостерігаються лише в рамках КК 1960 р., в якому в якості кваліфікованого складу залишення в небезпеці знову цілком справедливо почало розглядатися таке діяння, що призвело до смерті особи, залишеної без допомоги, або інших тяжких наслідків.

4) український (сучасний) – характеризується набуттям нашою державою омріяної незалежності та виданням у 2001 р. чинного КК України. У новому законі про кримінальну відповідальність спостерігаються позитивні зміни в частині встановлення кримінальної відповідальності за

залишення в небезпеці (наприклад, закріплення кваліфікованого та особливо кваліфікованого складів залишення в небезпеці), проте, даний нормативно-правовий акт потребує внесення певних змін до ст. 135 КК України (зокрема, запропоновано повернутись до практики, яка існувала наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. відповідно до якої діяння у вигляді поставлення винним потерпілого в небезпечний для життя стан розглядається в якості кваліфікованого складу залишення в небезпеці).

Дослідження нормативно-правових актів, які в різні історичні періоди поширювали свою дію на українські землі («Руська Правда», церковний Статут Володимира, церковний Статут Ярослава, Статути Великого князівства Литовського 1529, 1566 та 1588 рр., «Права, за якими судиться малоросійський народ», російські Соборне уложення 1649 р., Уложення 1845 р. та 1903 рр., «Угорське кримінальне уложення про злочини і проступки 1879 р.», радянські КК УРСР (УСРР) 1922, 1927 та 1960 рр.) на предмет регулювання юридичної відповідальності за залишення в небезпеці дозволило дійти наступних висновків:

1) вперше юридична заборона залишення в небезпеці була закріплена на українських землях у Статуті Ярослава (ХІ-ХІІ ст.ст.);

2) залишення в небезпеці вперше було передбачено в якості самостійного складу злочину в рамках російського Уложення 1845 р;

3) питанню встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці приділялося найбільше уваги з боку законодавця наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.ст. Саме в цей час у законах про кримінальну відповідальність (російські Уложення 1845 та 1903 рр., угорське Уложення 1879 р.) було передбачено цілий ряд кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів залишення в небезпеці. При цьому, частина з цих положень може бути спроектована в площину чинного закону про кримінальну відповідальність (наприклад, визначення діяння у вигляді поставлення винним потерпілого в небезпечний для життя стан в якості кваліфікованого складу залишення в небезпеці).

2. Дослідження законодавства зарубіжних держав (Азербайджанська Республіка, Грузія, Естонська Республіка, Італійська Республіка, Республіка Казахстан, Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Республіка Молдова, Республіка Польща, Румунія, Словацька Республіка, Угорщина, ФРН, Хорватія) в частині встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці дозволило виокремити ряд цікавих положень, які, можливо, доречно включити до чинного КК України. Так, наприклад, цікавими виглядають ідеї розширення санкції ч. 1 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність основними альтернативними видами покарань (наприклад, покаранням у виді виправних робіт (як це зроблено в КК Азербайджанської Республіки, Республіки Казахстан, Латвійська Республіка тощо), громадських робіт (Грузія, Республіка Молдова тощо)); доповнення ст. 135 таким окремим складом злочину, як вчинення передбачених у попередніх частинах ст. 135 КК України діянь, що призвело до загибелі двох або більше людей (КК Республіки Казахстан, Латвійської Республіки), доповнення ст. 135 КК України частиною, яка б передбачала звільнення від кримінальної відповідальності у випадку, якщо винний добровільно відвернув безпосередню небезпеку (КК Республіки Польща), доповнення словосполучення «і мав змогу надати їй допомогу...» словами «...за умови, що такі дії не створювали небезпеку для його життя або здоров'я...». у диспозиції ч. 1 ст. 135 КК України тощо.

Дослідження об'єктивних та суб'єктивних ознак залишення в небезпеці дозволили виокремити наступні основні положення:

Родовим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України є суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини (у випадку розгляду об'єкта кримінального правопорушення в якості найбільш важливих соціальних цінностей – життя та здоров'я людини).

Визначено, що поширеною є позиція, відповідно до якої основним безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 1-2

ст. 135 КК України виступають суспільні відносини, що забезпечують охорону здоров'я людини (здоров'я людини), а у випадку злочину, закріпленого у ч. 3 названої норми – суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини (життя та здоров'я людини).

На підставі отриманого об'єкта підтримано пропозицію доповнити диспозицію ч. 1 ст. 135 КК України словосполученням «небезпечним для життя та здоров'я стані» та викласти її в наступній редакції:

«1. Завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя *та* здоров'я стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав змогу надати їй допомогу, *за умови, що такі дії не створювали небезпеку для його життя або здоров'я,* а також у разі, коли він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя *або* здоров'я стан...»

Встановлено, що «первинним об'єктом», на який в будь-якому разі посягає суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України, виступає особиста безпека людини (суспільні відносини, що забезпечують особисту безпеку людини). На підставі цього зроблено припущення, що саме дане коло суспільних відносин являє собою безпосередній основний об'єкт залишення в небезпеці.

Керуючись положеннями даного підходу зроблено умовивід про те, що безпосередніми додатковими факультативними об'єктами кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 1-2 ст. 135 КК України можуть виступати здоров'я, честь та гідність людини тощо.

З огляду на зміст диспозиції ч. 3 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність, запропоновано розглядати суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини в якості безпосереднього додаткового обов'язкового об'єкта особливо кваліфікованого складу залишення в небезпеці.

Доведено, що потерпілим від злочину у вигляді залишення в небезпеці виступає людина, яка має дві обов'язкові ознаки: 1) вона перебуває у небезпечному для життя стані; 2) позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану.

З метою дотримання в законі про кримінальну відповідальність принципу єдності термінології, запропоновано замінити в диспозиції ч. 1 ст. 135 КК України оціночну категорію «старість» на поняття «похилий вік», що використовується у п. 6 ст. 67 та ч. 2 ст. 365² КК України.

При цьому, керуючись положеннями Закону України від 16.12.1993 р. № 3721-ХІІ «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», запропоновано доповнити ст. 67 КК України приміткою у наступній редакції:

«Примітка. Особою похилого віку визнається людина, якій виповнилося 65 років».

На підставі положень Порядку констатації та діагностичних критеріях смерті мозку людини, затвердженому наказом МОЗ України від 09 листопада 2020 року № 2559, запропоновано розглядати під новонародженою дитину у віці з моменту народження до досягнення нею 30 повних днів життя.

На підставі аналізу наукових праць вітчизняних вчених, судової практики та Порядку констатації та діагностичних критеріях смерті мозку людини, затвердженому наказом МОЗ України від 09 листопада 2020 року № 2559, запропоновано включити до ст. 135 КК України примітку з наступним змістом:

«Примітка. Під новонародженою розуміється дитина з моменту її народження до досягнення нею 30 днів життя».

Доведено, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 135 КК України може бути вчинено виключно шляхом бездіяльності. При цьому, діяння у вигляді залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до

самозбереження характерна так звана «чиста бездіяльність» (винний ухиляється від виконання обов'язку по наданню допомоги), а поставленню винним потерпілого у небезпечний для життя стан – «змішана бездіяльність» (поставлення потерпілого у небезпечний для життя стан з подальшим ненаданням допомоги).

Через це запропоновано замінити у ч. 2 ст. 135 КК України слово «дії» на більш широке поняття «діяння».

Запропоновано розглядати діяння у вигляді завідомого залишення в небезпеці особою, яка сама поставила потерпілого у небезпечний для життя стан в якості кваліфікованого складу залишення в небезпеці через наступні причини:

1) таке діяння свідчить про підвищений ступінь суспільної небезпечності суб'єкта кримінального правопорушення;

2) наявність власних історичних традицій в частині розмежування завідомого залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження від поставлення винним потерпілого в небезпечний для життя стан;

3) зарубіжний досвід відмежування вказаних суспільно небезпечних діянь;

4) позиція українських судів, які наголошують на підвищенні небезпеки бездіяльності, якщо особа сама поставила іншу особу в небезпечний для життя стан, або причетна до події, через яку особа опинилася у такому стані.

Встановлено, що обов'язковим елементом об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 135 КК України є обстановка вчинення злочину – небезпечний для життя та здоров'я потерпілого стан.

Підтримано позицію стосовно того, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч.ч. 1, 3 ст. 135 КК України можуть виступати дві категорії осіб: особи, які були зобов'язані піклуватися про потерпілого та особи, які самі поставили потерпілого в небезпечний для

життя стан, а злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність – матір новонародженої дитини. На підставі цього зроблено висновок, що суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України відноситься до числа спеціальних.

Сформовано типовий портрет особи злочинця, який вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 135 закону про кримінальну відповідальність: раніше не судимий громадянин України чоловічої статі у віці від 30 до 50 років (55%) або від 25 до 30 років (29%), працездатний, який на момент вчинення злочину не працював і не навчався, має повну загальну середню (31%) або професійно-технічну (29%) освіту та типовий портрет особи кримінального правопорушника, який вчинив особливо кваліфікований склад залишення в небезпеці: громадянин України чоловічої статі (72%) у віці від 30 до 50 років (44%), працездатний, який не працював і не навчався, має повну загальну середню (56%) освіту. Крім того, 50% засуджених (16 осіб) на момент вчинення даного кримінального правопорушення перебували у стані алкогольного сп'яніння.

Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 1-2 КК України характеризується виною у формі умислу, вид умислу – прямий. У випадку особливо кваліфікованого складу залишення в небезпеці суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом щодо бездіяльності та необережністю щодо наслідків.

На підставі отриманих в ході проведення дисертаційного дослідження результатів, пропонуємо викласти ст. 135 КК України в наступній редакції:

«Стаття 135. Залишення в небезпеці

1. Завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя *та здоров'я* стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, *похилий вік*, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав змогу надати їй допомогу,

за умови, що такі дії не створювали небезпеку для його життя або здоров'я, -

карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до двох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Завідоме залишення в небезпеці, вчинене особою, яка сама поставила потерпілого в небезпечний для життя або здоров'я стан, -

карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологоми стані, -

караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

4. Діяння, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, якщо вони спричинили смерть особи або інші тяжкі наслідки, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

5. Діяння, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, якщо вони спричинили смерть двох або більше осіб, -

караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років.

Примітка. Під новонародженою розуміється дитина з моменту її народження до досягнення нею 30 діб життя».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / за заг. ред В.В. Топчія; наук. ред. В.І. Антипова. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 896 с.
2. Александров Ю.В., Клименко В.А. Кримінальне право України: Заг. частина: підручн. для студ. вищ. навч. закл. К.: МАУП, 2004. 328 с.
3. Аніщук В.В. Проблема визначення змішаної форми вини у кримінальному праві України. Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; НУ "ОЮА". Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса : Фенікс, 2013. Т. 2. С. 289-291.
4. Арманов М.Г. Окремі питання визначення вини у злочинах з формальним складом. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Право»*. 2012. Випуск 19. С. 151-154.
5. Бабанін С.В. Змішана форма вини у кримінальному праві України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 186- 192.
6. Бабанін С.В. Критерії розмежування залишення в небезпеці, що спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки, та окремих кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 258-263.
7. Бабанін С.В., Корогод С.В. Удосконалення санкцій кримінально-правових норм в умовах запровадження відновного правосуддя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Спеціальний випуск № 2. С. 365-370.

8. Бабаніна В.В. Залишення в небезпеці: характеристика об'єкта злочину. Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. 2009. № 3. С. 132-137.

9. Бабаніна В.В. Кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 21 с.

10. Безпека // Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/bezpeka> (дата звернення 01.07.2021).

11. Бойко І.Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 904 с.

12. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Юридичні науки» / Укладачі: Бабка В. Л., Шумило М. М.; за ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. К: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с.

13. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад голов, ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

14. Вереша Р.В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 583 с.

15. Вирок Апостолівського районного суду Дніпропетровської області від 17 квітня 2020 року по справі № 171/404/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88817412> (дата звернення: 01.07.2021).

16. Вирок Білозерського районного суду Херсонської області від 17.10.2017 року по справі № 648/2010/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69686712> (дата звернення: 01.07.2021).

17. Вирок Білопільського районного суду Сумської області від 04.07.2017 року по справі № 573/877/17 // Єдиний державний реєстр судових

рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/67519927> (дата звернення: 01.07.2021).

18. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 18.07.2018 року по справі № 359/901/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/75807664> (дата звернення: 01.07.2021).

19. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 24.05.2016 року по справі № 1-кп/359/114/2016 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/57961011> (дата звернення: 01.07.2021).

20. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 24.05.2016 року по справі № 1-кп/359/114/2016 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/57961011> (дата звернення: 01.07.2021).

21. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 17.07.2014 року по справі № 127/12839/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/39919769> (дата звернення: 01.07.2021).

22. Вирок Дніпровського районного суду м. Дніпродзержинська від 03.03.2014 року по справі № 209/505/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/37719453> (дата звернення: 01.07.2021).

23. Вирок Дубенського міськрайонного суду Рівненської області зазначається від 28.01.2014 року по справі 559/1670/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/37230070> (дата звернення: 01.07.2021).

24. Вирок Застанівського районного суду Чернівецької області від 09.01.2020 року по справі № 718/2387/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/86832542> (дата звернення: 01.07.2021).

25. Вирок Кам'янка-Бузького районного суду Львівської області від 13.10.2020 року по справі № 446/300/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92210988> (дата звернення: 01.07.2021).

26. Вирок Кіцманського районного суду Чернівецької області від 21.11.2018 року по справі № №718/691/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78009552> (дата звернення: 01.07.2021).

27. Вирок Крижопільського районного суду Вінницької області від 21.04.2017 року по справі № 134/286/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66149531> (дата звернення: 01.07.2021).

28. Вирок Куп'янського міськрайонного суду Харківської області від 17.06.2020 року по справі № 628/599/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81654673> (дата звернення: 01.07.2021).

29. Вирок Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 05 лютого 2018 року по справі № 334/2643/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71993744> (дата звернення: 01.07.2021).

30. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 05 серпня 2019 року по справі № 161/3985/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83460304> (дата звернення: 01.07.2021).

31. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 14 травня 2021 року по справі №303/1148/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96911470> (дата звернення: 01.07.2021).

32. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 08 квітня 2019 року по справі № 303/1446/19 // Єдиний державний реєстр

судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81007724> (дата звернення: 01.07.2021).

33. Вирок Полонського районного суду від 11.05.2019 року по справі № 681/643/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81654673> (дата звернення: 01.07.2021).

34. Вирок Рахівського районного суду Закарпатської області від 16.01.2015 року по справі № 305/2455/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/43714589> (дата звернення: 01.07.2021).

35. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 08.12.2017 року по справі № 712/6879/17 тощо // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70843716> (дата звернення: 01.07.2021).

36. Вирок Тлумацького районного суду Івано-Франківської області від 11.10.2018 року по справі № 351/2326/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77104610> (дата звернення: 01.07.2021).

37. Вирок Тячівського районного суду Закарпатської області від 23.03.2021 року по справі № 307/1370/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95725829> (дата звернення: 01.07.2021).

38. Вирок Фастівського міськрайонного суду Київської області від 04 грудня 2019 року по справі № 381/3168/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86084112> (дата звернення: 01.07.2021).

39. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 27.04.2017 року по справі № 766/17149/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67538667> (дата звернення: 01.07.2021).

40. Вирок Хмільницького міськрайонного суду Вінницької області від 27.01.2017 року по справі № 149/3298/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64311546> (дата звернення: 01.07.2021).

41. Вирок Южноукраїнського міського суду Миколаївської області від 31.03.2014 року по справі № 486/1811/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/38023262> (дата звернення: 01.07.2021).

42. Вирок Ясинуватського міськрайонного суду Донецької області від 16.10.2013 року по справі № №250/823/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/34133545> (дата звернення: 01.07.2021).

43. Вознюк А.А. Кримінальне право України. Загальна частина: конспект лекцій. К.: Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України, 2016. 236 с.

44. Волковъ Н. Т. Новое Уголовное уложение. М.: Склад изданий П.Т. Волкова в Москве, 1906. 416 с.

45. Гавриленко О.А., Логвиненко І.А., Новікова Л.В. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів України напряму підготовки 6.030202 – «Міжнародне право». Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. 348 с.

46. Глуховеря К.В. Поняття інтересу за кримінальним правом України автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2020. 14 с.

47. Головенков П.В. Уголовное уложение Федеративной Республики Германия. Strafgesetzbuch: Научно-практический комментарий и перевод текста закона. Potsdam: Universitätsverlag Potsdam, 2021. 494 с.

48. Гритенко О.А. Кримінальне законодавство України та деяких зарубіжних країн щодо відповідальності за залишення у небезпеці: порівняльно-правовий аналіз. Юридичний науковий електронний журнал. №10. 2022. С. 339-342.

49. Гритенко О.А. Покарання за залишення в небезпеці у законодавстві деяких зарубіжних країн та України. Юридичний науковий електронний журнал. №11. 2022. С. 542-545.
50. Грищук В.К., Луцький Т.М., Пасека О.Ф., Самарчук М.В. Кримінально-правова характеристика злочинів проти особи: навч. посібник у схемах. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 64 с.
51. Грищук В.К., Пасека О.Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 248 с.
52. Дудник О.В. Історія держави і права України: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. Умань, 2021. 141 с.
53. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник К.: Ваіте, 2014. 944 с.
54. Емельянов В.П. Понятіе объекта преступлений в уголовно-правовой науке. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 7-11.
55. Емельянов В.П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання про злочин: наук.-практ. посіб. Харків: Право, 2018. 142 с.
56. Жаровська Г.П., Ющик О.І. Кримінальне право України (Загальна частина): навч. посіб. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. 304 с.
57. Запобігання та протидія дискримінації в Україні. Множинна дискримінація : навч. посіб. / кол. авт.; ред. А. Є. Фоменко. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. 236 с.
58. Іванов В.М. Історія держави і права України: підручник. К.: МАУП, 2007. 552 с.
59. Калашніков В.М., Кривчик Г.Г., К.А. Марков. Історія держави і права України: навчальний посібник; за ред. В.М. Калашнікова. Дніпропетровськ, 2012. 261 с.

60. Караваева Ю.С. Дифференциация уголовной ответственности за преступления со специальным субъектом по Артикулу воинскому 1715 г. и Уложению о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г. *Вестник ВГУ*. Серия: Право. 2018. № 4. С. 113-120.

61. Каторкін Р.А. Досвід правового регулювання питання ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу окремих країн пострадянського простору. *Jurnalul juridic national: teorie si practica: научно-практичний журнал Республіки Молдова*. 2017. № 6 (28). С. 104-107.

62. Кияшко О.О. Ранні етапи формування інституту кримінально-правового захисту державного діяча. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 16. С. 152-157.

63. Козич І.В. Залишення в небезпеці: зарубіжний досвід та реалії воєнного стану в Україні. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей*. Випуск 61. 2023. С. 40-48.

64. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення 01.07.2021).

65. Коржанський М.Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна. Курс лекцій. К.: Атіка, 2001. 432 с.

66. Котелянець О.О. Демократичні процеси в країнах Південного Кавказу: політико-правові аспекти. *Стратегічні пріоритети*. 2011. № 3 (20). С. 173-180.

67. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.] ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.

68. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Є. С. Назимко, С. В. Лосич, Ю. О. Данилевська та ін. / за заг. ред. проф. В. М. Бесчастного та О.М. Джузи. Київ : ВД «Дакор», 2018. 386 с.

69. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / [С.В. Албул, А.М. Бабенко, О.А. Гритенко, В.Я. Конопельський, В.О. Меркулова та ін.]; за ред. д.ю.н., проф. О.В.Меркулової, д.ю.н., доцента В.Я.Конопельського. Одеса, 2017. 430 с.
70. Кримінальне право України: Особлива частина [лідруч. для студ. вищ. навч. зокл. освіти] / [М. І. Бажанов, В. Я. Тацій, В. В. Сташис то ін.] ; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К. : Юрінком інтер; Х. : Право, 2001. 496 с.
71. Кримінальний кодекс України : Наук.-пракп комент. / [Ю.В. Баулін, В.Т. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В В. Сташиса, В. Я. Тація. [3-тє вид., переробл. та допов.]. Х. : ТОВ "Одісей", 2007. 1184 с.
72. Кримінальний кодекс України 1960 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2001-05/para0612#o612>
73. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х. : Право, 2013. 811 с.
74. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (Дата звернення 03.05.2021 р.).
75. Кримінальний кодекс УРСР, затверджений Центральним Виконавчим Комітетом Української РСР 8 червня 1927 р. (офіційний текст із змінами і доповненнями на 1 листопада 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками. Київ, 1950. 168 с.
76. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (Дата звернення 03.05.2021 р.).

77. Кузнецов В.В., Савченко А.В., Плугатир В.С. Кримінальне право України: теоретичний курс та практикум: Навчальний посібник / За заг. ред. В.Я. Горбачевського. К.: Атіка, 2005. 378 с.
78. Куц В., Бондаренко О. Зміст вини у злочинах з формальним складом. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 3. С. 36-40.
79. Лащук Є. В. Поняття і структура об'єкта злочину . *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2005. №. 10. С. 197-207.
80. Лихова С.Я. Безпека людини як об'єкт кримінально-правової охорони (європейські стандарти дослідження). URL: <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/25334/1/Лихова%20С.Я..pdf> (дата звернення 01.07.2021).
81. Митрофанов І.І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. Одеса: Фенікс, 2015. 576 с.
82. Назимко Є.С., Пилипенко Є.О. Залишення в небезпеці: кримінально-правовий аспект: монографія. Кривий Ріг; Харків: Колегіум, 2017. 244 с.
83. Паньонко І., Струс В. Злочини та покарання козацької доби. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2010. №. 5. С. 158-163.
84. Пилипенко Є. О. Кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці відповідно до законодавства країн змішаної та далекосхідної правових систем. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 1 (66). С. 91-98.
85. Плашовецький О.А. Кримінально-правова диференціація віку: : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2017. 200 с.
86. Плужнік О.І. Кримінальне право України. Особлива частина. (Конспект лекцій): навч. посібн. Одеса: ОДУВС, 2013. 336 с.
87. Порядок констатації та діагностичні критерії смерті мозку людини // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1260-20/ed20201109#n18> (дата звернення 01.07.2021).

88. Правила судово-медичного визначення тяжкості тілесних ушкоджень: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 року № 6 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> (Дата звернення 03.05.2021 р.).

89. Практикум з кримінального права України (Загальна частина) : навчальний посібник / О.В. Ведмідський, В.Д. Людвік, В.Ф. Примаченко та ін. ; за заг. ред. д.ю.н., доц. В. В. Шаблистого. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 352 с.

90. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#n464> (дата звернення: 03.07.2021).

91. Про затвердження Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, Порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених: наказ Міністерства охорони здоров'я від 29.03.2006 року № 179 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0427-06/ed20060423/find?text=%CD%EE%E2%EE%ED%E0%F0%EE%E4%E6%E5%ED%E8%E9#Text> (дата звернення 01.07.2021).

92. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16.12.1993 р. № 3721-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#Text> (дата звернення: 03.07.2021).

93. Про реалізацію експериментального проекту щодо створення сприятливих умов для реалізації прав дитини: постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 691 // База даних «Законодавство

України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.07.2021).

94. Пушкар О.А. Поняття змішаної форми вини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2016. С. 93-96.

95. Рогов С. Л. Государственные преступления в российском законодательстве и правоприменительной практике середины XVII – начала XX веков: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Нижний Новгород, 2012. 31 с.

96. Романовская В.Б. Рогов С.Л. Политические преступления по Уголовному уложению 1903 года. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2007. № 3. С. 183-187.

97. Савицька В. М. Тлумачення поняття завідомість у рішеннях суду. *Tendenze attuali della moderna ricerca scientifica: der Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten "ΛΟΓΟΣ" zu den Materialien der internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz (B/ 4), 5 Juni, 2020. Stuttgart, Deutschland: Europaische*. С. 85-87.

98. Савицька В.М. Поняття завідомості за кримінальним правом України: дис. ... док. філософії: 081 Право. Дніпро, 2021. 225 с.

99. Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві: монографія. Х.: Право, 2006. 208 с.

100. Сень І. Генезис спеціальних норм у пам'ятках кримінального права, які діяли на території України. *Jurnalul juridic national: teorie si practica: научно-практичний журнал Республіки Молдова*. 2017. № 6 (28). С. 118-123.

101. Сергиевский Н.Д., Трегубов С.Н. Русское уголовное право: пособие къ лекціямъ. Петроградъ: Типографія Стасюлевича М.М., 1915. 396 с.

102. Серета А.М. Історія держави і права України. Частина І: навчальний посібник. Запоріжжя: ФОП Зеленкевич Л.П.; Суми: Університетська книга, 2010. Ч. 1. 332 с.

103. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 03.07.2021).

104. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. URL: https://pidru4niki.com/1252062543032/pravo/lyudina_suspilstvo_pravo_derzhavai (дата звернення: 01.07.2021).

105. Соборное уложение 1649 года. Текст. Комментарии / подг. текста Л. И. Ивиной; комментарии Г. В. Абрамовича, А. Г. Манькова, Б. Н. Миронова, В. М. Панеяха; рук. авт. кол. А. Г. Маньков. Ленинград: Изд-во «Наука», 1987. 448 с. (Законодательные памятки русского централизованного государства XV–XVII веков).

106. Спасович В. Учебник уголовного права. Томъ 1 (выпуск первый). СанктПетербург: типография Иосафата Огризко, 1863. 180 с.

107. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2003. 560 с., 2 арк. кольор. іл.

108. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 книгах. Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. 568 с., 2 арк. кольор. іл.

109. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. 464 с., 2 арк. кольор. іл.

110. Судова статистика // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/insh/sudova_statystyka/ (дата звернення: 20.03.2021).

111. Сухонос В.В. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / В.В. Сухонос. Суми: Університетська книга, 2016. 375 с.

112. Сухонос В.В., Сухонос В.В. (мол.). Склад злочину: закон, теорія та практика: монографія. Суми: Університетська книга, 2018. 200 с.
113. Таганцев Н.С. Лекції по русському уголовному праву. Часть общая. Выпускъ II. С.-Петербургъ, 1888. С. 381-974.
114. Тацій В.Я. Об'єкт злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 126-143.
115. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Х.: Право, 2016. 256 с.
116. Тельпіс М.В. Знаряддя та засоби вчинення злочину: поняття та значення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2016. Випуск 6. Том 3. С. 88-90.
117. Теорія держави і права : підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
118. Тихий В.П. Поняття безпеки людини і її правове забезпечення. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 1 (6). С. 21-40.
119. Топчій В.В. Кримінально-правова характеристика потерпілого від злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. № 50. Серія ПРАВО. Том 2. С. 96-98.
120. Топчій В.В., Дідківська Г.В., Мудряк Т.О. Кримінальне право України: Загальна частина: навчальний посібник у схемах. Вінниця: ТОВ «Твори», 2019. 344 с.
121. Уголовное право: Общая часть. Издание третье / под общей редакцией И.Т. Голякова. Москва: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1943. 284 с.
122. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353#pos=0;0 (дата звернення: 22.09.2017).

123. Уголовный кодекс Грузии. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf> (дата звернення: 20.09.2017).
124. Уголовный кодекс Республики Беларусь. URL: http://etalonline.by/?type=text&regnum=НК9900275#load_text_none_1_ (дата звернення: 20.01.2020).
125. Уголовный кодекс Республики Казахстан URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#pos=0;0 (дата звернення: 03.10.2020).
126. Уголовный кодекс Республики Молдова. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=331268&lang=2> (дата звернення: 16.06.2021).
127. Уголовный кодекс УССР с измен. и дополнениями по 1-ое ноября 1924 г. и с алфавитным указателем. Юридическое Издательство Наркомюста У.С.С.Р. Х., 1924. 73 с.
128. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. СанктПетербургъ: Типография Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1845. 916 с.
129. Ухвала Верховного Суду України від 06.03.2014 року по справі № 5-1кс14 // Судова влада України. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/5-1ks14> (дата звернення: 01.07.2021).
130. Фоницкий И.Я. Курсъ Уголовнаго права. Часть особенная: посягательства личныя и имущественныя. Пятое издание. С.-Петербургъ: Типографія М.М. Стасюлевича, 1907. 441 с.
131. Фонъ-Листъ Франць. Учебникъ уголовнаго права: Особенная часть. Переводъ Ф. Ельяшевичъ. Москва: товарищество типографии А.И. Мамантова, 1905. 409 с.
132. Форма № 7 Звіт про склад засуджених. 2016 рік // Судова влада України. URL:

https://court.gov.ua/userfiles/file/DSA/DSA_2017_all_docs/FEBRUARY_17/statistika_16/Copi_7_7_16.xls (дата звернення: 20.03.2021).

133. Форма № 7 Звіт про склад засуджених. 2017 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/userfiles/file/DSA/2018_DSA_docs/7_2017.xlsx (дата звернення: 20.03.2021).

134. Форма №7 Звіт про склад засуджених за 2019 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/dsa_pres_slujba_2019/dsa_pres_slujba_2020/7_2019.xlsx (дата звернення: 20.03.2021).

135. Форма №7 Звіт про склад засуджених за 2020 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/7_2020.xlsx (дата звернення: 20.03.2021).

136. Форма №7 Звіт про склад засуджених. 2018 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/media/7_2018.xlsx (дата звернення: 20.03.2021).

137. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручн. для студ. вищ. навч. закл. Вид. 3-тє, доп. і перероб. Одеса: Фенікс, 2017. 468 с.

138. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Атіка, 2004. 488 с.

139. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. / Упоряд.: А.С. Чайковський (кер.), О.Л. Копиленко, В.М. Кривоніс, В.В. Свистунов, Г.І. Трофанчук. К.: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

140. Хрестоматія з історії держави і права України: у 2-х т.: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. В.Д. Гончаренка. – Вид. 2-ге, перероб. і доп.: Том 1: З найдавніших часів до початку ХХ ст. / Уклад. В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 472 с.

141. Чубенко А.Г., Лошицький М.В., Павлов Д.М., Бичкова С.С., Юнін О.С. Термінологічний словник з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції. Київ : Ваіте, 2018. 826 с.

142. Шаблистий В.В. Безпека людини: поняття, види та кримінально-правове забезпечення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 455-460.

143. Шаблистий В.В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження: монографія. Дніпропетровськ: «Ліра ЛТД», 2015. 420 с.

144. Шаблистий В.В. Кримінальні смерті як гіперболізована загроза безпеці людини в Україні. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей*. Випуск 60. 2022. С. 81–88.

145. Шаблистий В.В. Суспільна небезпека (небезпечність) у кримінальному праві в епоху постмодерну. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 3 (11). С. 112-124.

146. Шаблистий В.В., Коломієць В.Ю. Тілесне ушкодження як злочин проти життя та здоров'я людини за кримінальним правом України : монографія. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2020. 164 с.

147. Шевчук Л., Шевчук Т. Основоположні засади формування національної правової системи Української козацької держави – Гетьманщини. *Право України*. 2020. № 1. С. 140-158.

148. Шинкарьов Ю.В. Основні засади індивідуалізації покарання за Кримінальним уложенням 1903 року. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Право»*. 2012. № 18. С. 98-105.

149. Шпорлюк Р. Падіння царистської імперії та СРСР: російське питання і надмірне розширення імперії. *Дух і літера*. 1997. № 1-2. С. 100-136.

150. Шапов Я.Н. Княжеские уставы и церковь Древней Руси XI-XIV вв. Москва: Наука, 1972. 338 с.

151. Юнін О. С. Державна політика України у сфері запобігання домашньому насильству: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4 (114). С. 15–21.

152. Юнін О. С. Щодо проблем кадрової роботи в органах внутрішніх справ України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. № 2. С. 129–131.

153. Юнін О.С. Мотив як ознака суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 3-2. С. 314-319.

154. Codice penale // [Altalex.com](https://www.altalex.com/): sito web. URL: <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/10/30/codice-penale> (дата звернення: 08.07.2021).

155. Codul Penal al Romaniei: Legea nr. 286/2009 // [Avocatura.com](https://www.avocatura.com/): site-ul web. URL: <https://www.avocatura.com/11491-noul-cod-penal.html> (дата звернення: 08.07.2021).

156. German Criminal Code // Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz: webseite. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html#p2004 (дата звернення: 08.07.2021).

157. Karistusseadustik. Vastu võetud 06.06.2001 // Riigi Teataja: veebilehele. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/KarS?leiaKehtiv> (дата звернення: 27.02.2020).

158. Kazneni zakon // [zakon.hr](https://www.zakon.hr/): web stranica. URL: <https://www.zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon> (дата звернення: 08.07.2021).

159. Kodeks karny // http://kodeks-karny.org: portal informacyjny. URL: <http://kodeks-karny.org/> (дата звернення: 08.07.2021).

160. Krimināllikums. Likums Saeimā pieņemts 1998.gada 17.jūnijā. // Likumi.lv: Latvijas Republikas tiesību akti. URL: <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums> (дата звернення: 27.02.2021).

161. Lukina T., Shevchenko S., Shulga N. et al. State educational policy for ensuring the quality of pedagogy: global trends and Ukrainian experience, *Ad Alta: Journal of interdisciplinary research*. 2021. № 11 (1). P. 38–44.

162. [Shablusty V., Liudvik V. \(2023\), Distinguishing the endanger by the mother of a newborn child that caused the death of the child from related criminal offenses by signs of the subjective part. *Philosophy, economics and law review*. Volume 3, no. 1, 249-256.](#)

163. Sydorova, E., Yunin, O., Zhuravlov, D., Fomenko, A., & Shevchenko, S. (2022). Historical prerequisites for the formation of the foundations of the modern humanitarian policy of Ukraine. *Amazonia Investiga*, 11(58), P. 28-38. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.58.10.3>.

164. Trestný Zákon: Zákon z 20. mája 2005 // [Zákonypreludí: webové stránky](#). URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-300> (дата звернення: 08.07.2021).

165. A Büntető Törvénykönyvről: 2012. évi C. törvény // [Njt.hu](#): weboldal. URL: <https://njt.hu/jogszabaly/2012-100-00-00> (дата звернення: 08.07.2021).

ДОДАТКИ

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Дворникова І.В. До питання про об'єкт кримінального правопорушення «залишення в небезпеці». *Юридична наука*. 2020. № 9. С. 245-252.

2. Дворникова І.В. Потерпілий в кримінальному правопорушенні, передбаченому ст. 135 КК України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Випуск 5. Том 3. С. 48-53.

3. Дворникова І.В. Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Випуск 6. Том 2. С. 161-166.

4. Dvornykova, I. Peculiarities of regulation of responsibility for leaving in danger in the criminal legislation of separate states of the post-soviet space. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022. № 7. P. 107-112.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

5. Дворникова І.В. Особливості встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці за законодавством латвійської республіки. Актуальні питання науки і практики та шляхи їх вирішення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 21–22 квітня 2021 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 40–43.

6. Дворникова І.В. До питання про об'єкт кримінального правопорушення «залишення в небезпеці». Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 14–15 червня 2022 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 21–23.